

UFUK ÖZDAĞ

Çevreci Eleştiriye Giriş

Doğa
Kültür
Edebiyat

ürün yayımları

2. BASKI

Çevreci Eleştiriye Giriş

ÇEVRECİ ELEŞTİRİYE GİRİŞ

Doğa, Kültür, Edebiyat

Ufuk Özdağ

ürün yayınları

2017

İlk Basım: 2014
İkinci Basım: 2017
ISBN 978-605-9712-67-5

Çevreci Eleştiriye Giriş /Ufuk Özdağ

© Ufuk Özdağ

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.

Hikmet Birand, *Anadolu Manzaraları*’ndan “Kırkikindiler” bölümü © 1957, Türk Eğitim Vakfı’nın izni ile basılmıştır.

Ürün Yayınları

Yöneten: Metin Turan

Yönetim ve Yazışma:

Konur Sokak 36/13, Kızılay Ankara

Tel: (312) 4253920 Fax: (312) 4175723

e-posta: urunyayinlari@gmail.com - www.urunyayinlari.com

Kapak Tasarımı: Necip Erol Olcay

Düzeltili: Kafiye Yinanç

Sayfa Düzeni ve Baskı Hazırlık: Uluslararası Ltd. Şti.

Baskı & Cilt: Başkent Klîşe ve Matbaacılık, Ankara

® Ürün Yayınları bir Uluslararası Eğitim, Öğretim Ltd. Şti.
kuruluşudur.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	1
Giriş	7
Bölüm 1: Çevreci Eleştiriye Giriş.....	17
Bölüm 2: Birinci Dalga Çevreci Eleştiri	
Doğa Yazını ve Hikmet Birand.....	45
Kırkikindiler	71
Bölüm 3: İkinci Dalga Çevreci Eleştiri	
Kurgusal Yazın ve Yaşar Kemal.....	81
Bölüm 4: Çevreci Eleştirinin Geleceğine Dair	115
Sonuç	135
Notlar	143
Kaynakça	167

ÖNSÖZ

Küresel Düşün, Yörende Harekete Geç...

Christopher Manes 1992 yılında yayımladığı “Nature and Silence”¹ [Doğa ve Sessizlik] adlı makalesine, geçerli bir çevre etiğinin, “doğanın sessizliğiyle,” bir başka deyişle, kültürümüzde sadece insanın konuşan özne statüsüne sahip olduğu gerçeğiyle yüzleşmelidir, diyerek başlar.

Bizim kültürümüzde (ve genel olarak okuryazar olan toplumlarda) doğa sessizdir. Yani, konuşan bir özne olma durumu sadece insana ait olan bir imtiyaz gibi görünür ve korunur. [...] Buna karşılık animist kültürlerde, yani doğaya bir ruh atfetmiş toplumlarda, sadece insanlar değil hayvanların, bitkilerin ve hatta taşlar gibi, nehirler gibi “cansız” varlıkların da birşeyi anlatabilen hatta bazen insanlara iyi veya kötü fakat anlaşılabilir mesajlar veren özneler olarak kabul edildiklerini görüyoruz. Burada insan diline ek olarak, kuşların, rüzgârın, solucanların, kurtların ve şelalelerin de birer dilleri vardır. (15)

Manes’e göre, derin ekoloji doğal dünyayı sessizleştirmiş olan hümanizma söylemine meydan okuyarak bu gerçeğe yüzleşmiştir. Ancak bu yaklaşım akılcılık söylemini savunanların da eleştirilerine maruz kalmıştır. Manes’in amacı ise, Ortaçağ ve Rönesans döneminin çeşitli kalıplarının zaman içinde nasıl birlikte hareket ederek “İnsan” denen kurguyu -dünyanın yegâne

öznesi ve konuşanı olarak çizilmiş karakteri- yarattığını göstermek için doğayı sessizleştirmiş olan söylemin “soyağacını” ortaya koymak olmuştur. Manes’e göre, toplumsal uygulamalara bir rehber olarak akılcılık söylemi işte bu kurguyla kaynaşmıştır ve bu söylem doğanın sessizliğini kıramaz. Dolayısıyla çevre etiği, hümanizmanın kalıplarını geride bırakacak bir dili öğrenmelidir.

Gerçekten de Bill Devall ve George Sessions, *Derin Ekoloji* (1985) başlıklı kitaplarında, derin ekolojinin yeni bir dil öğrenmeyi içerdiğini söylemişti. Manes de bizlerin, yerli Amerikalıların ya da diğer ilk kültürlerin, dikkatimizi yaşadığımız yörelere yöneltten düşünce sistemlerinden birşeyler öğrenip öğrenemeyeceğimizi sorguluyor. Sonuçta Manes’in makalesi, akılcılığa bir saldırı olmayıp akılcılığın yol açtığı sessiz bir dünyada tek konuşan öznenin insan olduğuna dair tarihsel yapılanmayı alaşağı etme ihtiyacı olarak karşımıza çıkıyor; doğayla tekrar iletişim kurabileceğimiz bir düşünce sistemine olan ihtiyacı dile getiriyor. Manes, bunun gerçekleşebilmesi için, öncelikle insanın doğanın bir parçası olarak görüldüğü tevazu dolu bir dünya görüşü, doğanın ve doğadaki canlıların seslerini de içeren kapsayıcı bir dil anlayışının yaygınlaşmasını öngörüyor.² Manes doğayla yeniden iletişime geçebileceğimiz, insanı tekrar doğa içinde tanımlayabileceğimiz bir düşünce sistemine olan ihtiyacı vurguluyor.

Ekoloji çok daha farklı, mütevazı bir tablo çizer. Eğer insani değer yargıları terazisinde en düşük yaşam formlarından biri olarak değerlendirilen mantarların nesli yarın tükenecek olsaydı bunun biyosferin geri kalanı üzerindeki etkileri bir felaket olurdu. Bunun başlıca sebebi ormanların sağlıklı olmasının *Mycorrhizal* mantarına bağlı olmasıdır ve ormanların

yok oluşu tüm gezegenin hidrolojisini, atmosferini ve sıcaklığını değiştirecektir. Diğer taraftan, eğer *Homo sapiens*'in nesli tükenirse yeryüzündeki yaşam formlarının büyük bir çoğunluğu bunun farkına bile varmayacaktır. Hominidler olarak bizler, fotosentez veya biyokütlenin besin maddesine dönüştürülmesi gibi önemli ekolojik süreçlerin en dışında bulunuyoruz. [...] Belki de ileride Amerikan yerlilerinde veya diğer ilkel kültürlerde de olan, varlıklar arası eşitliği temel alan, mekâna ve yerel süreçlere ilgi gösteren bir dil kullanılacaktır. Ekolojik bilgiyi öğrenmek mecazi anlamda “kuşların dilini” yeniden öğrenmek demektir -çevremizi saran ve sessizce hayatımıza girip çıkan diğer biyolojik toplulukların tutkularını, acılarını ve şifrelenmiş niyetlerini öğrenmek demektir. (24-25)

Günümüzde bizler, dünyada ve ülkemizde doğanın sessizliğini kırabilme uğrunda doğaya ait bin bir çeşit dili artık idrak edebiliyor muyuz? Bu sorunun yanıtı olumsuz olacaktır. Doğadaki seslerin hâlâ duyulamıyor olması bizleri şimdilerde daha çok ürkütüyor zira dünyamız ciddi çevresel değişimler yaşıyor ve kendini yenileme gücü gittikçe azalıyor. Özellikle iklim değişikliği gittikçe yıkıcı bir hal alırken birçok düşünür ve yazara göre çözüm yerel çevrelerden yükselcek bir harekettten geçiyor. Dünyanın uğradığı tehditlere her alandan tepkiler dile getirilirken, edebiyatçılar da kendilerine düşen görevi en iyi şekilde yerine getiriyor. Onlara göre yeryüzünün kurtuluşu, yörelerin flora ve faunasını, çevre tarihini, ekolojik süreçleri anlatan eserlerin kaleme alınmasından, insanları yaşadıkları yörelere bağlayacak eserlerin yaygın olarak okunup iyi anlaşılmasından geçiyor. Bu eserler bizi sadece düşünmeye sevk etmiyor, aynı zamanda harekete geçiriyor.

Yabancılaştığımız doğayı yeniden görebilmek, doğanın seslerini duyabilmek, doğadaki süreçleri algılayabilmek, doğal alanlardan geriye kalan ne varsa koruma altına alabilmek, kırsal ve kentsel alanlarda tahrip edilmiş bölgeleri onarabilmek adına temel yazınsal amaçlar belirleyerek ömürlerini doğanın kalemi olmaya adanmak... İşte çevreci yazarların önemi burada yatar ve işte bu sebeple geçmişten günümüze çevre konularına odaklanmış eserleri iyi bilmek gerekir. Doğa haklarını ön plana alan bu yazılar yabancı alanların ve yaban hayatının korunması gerektiğini, ekolojik okur yazarlığı, yörelerin çevre tarihini, biyoçeşitliliğin değerini okurlarına en etkili biçimde öğretir. Bu eserler edebiyat çalışmalarında önemli bir tür olarak çevreci yazının yükselişe geçmesinde ve yaygınlaşmasında başlıca rolü oynar. Dünya okurları çevre sorunlarına eğilen yazarlara her geçen gün daha fazla önem vermekte, onların önemi sınırların ötesine geçmektedir.

Koptuğumuz doğaya tekrar nasıl bağlanacağız? Doğanın içsel değerini nasıl idrak edeceğiz? Yaşadığımız yörelerde harekete geçip doğa haklarının etkili savunucuları nasıl olacağız? Bu soruların yanıtları çevreci yazarların eserlerini okuyup, doğanın binbir diline ait verdikleri mesajları değerlendirip, bu mesajları geniş olarak paylaşmaktan geçiyor... Böylelikle ülkemizde ve dünyanın her yöresinde yepyeni çevreci eserler kaleme alınacak, bu eserler susturulmuş doğaya ses verecek. Küresel düşünüp yöresinde harekete geçen bir dünya gençliğine çevre odaklı edebiyat ve çevreci eleştiri işte böyle katkı sağlayacak.

Bize dünyanın insanlar için var edildiği söylendi - ama gerçekler bu varsayımı pek desteklemiyor.

—John Muir, *A Thousand-Mile Walk to the Gulf*

[Körfeze Bin Mil Yürüyüş]

Sonra, belki birgün gelir, biz de, seni, dallarında öten kuşları, çiçeklerine konan kelebekleri kendimiz gibi beller; hepimiz için şenelttiğiniz bu dünya yurdunda, onların da bizim gibi yaşamaya hakkı olduğunu anlar, hiçbirinize kıyamaz oluruz.

—Hikmet Birand, *Alıç Ağacı ile Sohbetler*

GİRİŞ

Yaklaşık on yedi yılı geride bıraktığımız yirmi birinci yüzyılda bile, yeryüzünün zenginliklerinin hiçbir zaman tükenmeyeceğini, her koşulda sınırsızca kullanılabileceğini düşünen insanlar var. İklim değişikliğinin tüm yaşamı tehdit ettiği şu günlerde bile sanki dünya hep sürdürülebilir bir dünya olacakmışçasına yaşayanlar var. Daha da endişe verici olan, doğal ve kentsel alanlara gelen tehditleri hâlâ umursamayanlar var. İşte bu bağlamda Batıda ortaya çıktığı şekliyle ve ülkemizdeki örnekleriyle çevre odaklı edebiyat ve çevreci eleştiriyi iyi bilmek gerekir.

Amerikan yazınında doğanın haklarını savunma geleneği on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştı. 1870’li yıllarda ünlü doğa yazarı ve naturalist John Muir (1838-1914) ilk kez doğanın yaşam hakkını savunup yazılarında insanın çevreye karşı sorumluluk taşıdığını dile getirmeye başlamıştı. Muir, “[ç]oğu insan dünya üzerinde yaşıyor, dünya içinde değil,” diyerek yirmi birinci yüzyıl insanı için çok daha geçerli olan bir saptamada bulunmuştu. Bu sorumluluk anlayışının gelecek yıllarda batı edebiyat dünyasında ne kadar yankı bulduğu birçok çevreci eleştirmenin yazısında net olarak ortaya çıkar. Ünlü çevreci eleştirmen Lawrence Buell, *The Environmental Imagination* [Çevresel İmgelem] (1995) adlı önemli kitabında bir çevreci eseri tanımlayan özellikleri sıralarken işte bu sorumluluk anlayışını da ihmal etmez; Buell, “insanın çevreye karşı sorumlulukları eserin etik boyutunun bir parçasıdır,” der (7-8). Ünlü çevreci eleştirmen Scott Slovic, 2008 yılında yayımladığı *Going Away to Think* başlıklı kitabında “ekoeleştirel sorumluluk” (ecocritical responsibility) kavramını ortaya atmıştır. Bu kavram temelde çevreci eleştirmenlere önemli bir görev yüklemekte, yazarın okura kazandırmayı hedeflediği sorumluluk duygusunu ön plana almaktadır. Slovic kitabında şöyle der:

[B]u günlerde ben her zamankinden daha fazla olarak edebiyatın, zeki olup da dünyanın başına gelenlere aldırmayan “sorumsuz” eleştirmenler eğlensin diye yaratılmış entelektüel bir oyuncaktan çok daha fazla birşeyler olduğunu düşünüyorum. Bir çalışma alanı olarak edebiyat ve edebiyatın kendisi, en temel düzeyde, insanın değerleri ve davranışlarıyla bağlantılıdır. (28)

Çevreci eleştirinin gelişim süreci göz önünde bulundurulduğunda, çevreci eleştirmenlerin vurguladığı çevreye karşı yükümlülükler artık daha yüksek sesle dile getirilmektedir. Buell, *The Environmental Imagination*'dan on yıl sonra yayımladığı *The Future of Environmental Criticism* [Çevreci Eleştirinin Geleceği] (2005) adlı kitabında çevreci eleştirinin iki dalga halinde geliştiğini söylemiştir. Buell'e göre büyük ölçüde 1990'ları kapsayan birinci dalga çevreci eleştiri, doğa yazınında, doğanın merkezde olduğu kurgusal eserlerde ve şiirde doğal dünyayı merceğe almış, eserlerde doğanın içsel değerine dair farkındalık geliştirerek okuru doğal dünyanın, yaban hayatının, biyoçeşitliliğin korunmasına sorumluluk alacak birey yapma misyonu içermiştir. Bu bağlamda, bu dönemin çalışmalarında, derin ekolojinin yaratıcısı Naess'in, Bachelard'ın, Merleau-Ponty'nin ve Heidegger'in birçok çevreci eleştirmenin sıkça başvurduğu düşünürler olduklarını belirtmek gerekir. Buell'e göre, 2000'li yılları kapsayan ikinci dalga çevreci eleştiri, içinde insanın da yer aldığı kentsel alanların, yapılandırılmış çevrenin ve metropollelerin ele alındığı eserlere odaklaşarak, doğa ve kültür karşıtlığını yok ederek, çevresel adalet konularına yönelerek toplumcu bir çevreci eleştiri yoluyla okuru tüm gezegene karşı sorumluluk almaya yöneltmiştir.³ Buell ayrıca çevreci eleştirinin yaşadığımız çevre üzerinde olumlu etki yaratması için akademik çalışmaların ötesine geçebilmesinin şart olduğunu söylemiştir” (*Future* 128).

Günümüzde üçüncü dalga çevreci eleştirinin ne olduğu tartışılırken gözden kaçırılmaması gereken konu okurun yaşadığı bölgeye bağlanmasını yaratacak ve kuvvetli bir sorumluluk anlayışı sağlayarak yörelerde onu harekete geçirecek doğa yazını veya kurgusal eserlerin özel bir ilgi görmesidir. Bir başka deyişle, bu kitabın dördüncü bölümünde örneklediği üzere, yörelere bağlanma yaratacak ve tahrip olmuş alanların kolektif çalışmalarla onarımını teşvik edecek eserler üçüncü dalga çevreci eleştiriyeye damgasını vuracaktır.

İşte böyle bir ileri sorumluluk anlayışı, günümüzde milli parkların atası olarak bilinen John Muir'un California, Alaska ve Kuzey Amerika'nın yabanıl doğasını anlattığı eserlerinde gözlenir. Muir doğanın güzelliğine olan tutkusuyla yabanıl doğayla iç içe, doğa gözlemleri ve yazarlıkla dopdolu bir hayat sürmüştür. Yabanıl doğada böyle bir yaşam Muir'a, insanın fiziksel dünyaya bağlanmasının anlamı üzerine sayısız eser bırakmasını, edebi bir tür olarak doğa yazınının yükselişine geçmesini sağlamıştır.

Muir'un doğa yazını bütün ülkede ses getirmiş, yabanıl alanların korunması üzerine yazdıkları Amerikalılar üzerinde kalıcı etki yaratmıştı. Muir, özellikle California'da Yosemite Vadisi'nin koruma altına alınması için savaşımlar vermişti. Muir Sierra Kulübü'nü kurmuş ve 1892 tarihinde bu kuruluşun ilk başkanı olmuştu. California'nın Sierra Nevada bölgesinde bulunan Hetch Hetchy Vadisi'nin barajlaştırılması projesi gündeme gelince de buna şiddetle karşı çıkmıştı. Bu uğurda, doğa koruma hareketinin liderlerinden Gifford Pinchot ile büyük bir mücadeleye girişmişti. Pinchot 1905 yılında Forest Service'in (Orman Genel Müdürlüğü) başına getirilmişti ve yönetim felsefesinde ülkenin bütün doğal kaynaklarının insanın yararına kullanılabileceği düşüncesi vardı. Muir, *The Yosemite* başlıklı kitabında vadinin barajlaştırılmasına bakın nasıl karşı çıkıyor:

Hetch Hetchy'nin suları Sierra'da bulunabilecek en saf, en temiz, ve ebediyete kadar kirletilemeyecek sulardır. ... bu tapınak tahrip ediciler, ticari zihniyete tapanlar doğadan nefret ediyorlar, gözlerini dağların tanrısına çevireceklerine her şeye kadir dolara çeviriyorlar. Hetch Hetchy'yi barajlaştırmak mı? Bari katedral ve kiliseleri de suyla doldurup rezervuarlara çevirin... ben insan kalbi için buralardan daha kutsal bir tapınak bilmiyorum. (201-2)

Yukarıdaki satırlarda görüldüğü gibi, Muir edebi gücünü sevdiği doğal alanları insanın vereceği zarardan kurtarmak için işte böyle kullanmıştı. Oysa Sierra Nevada'nın Hetch Hetchy Vadisi'nde Kızılderililer (Paiute ve Miwok) altı bin yıldır doğayla tam bir uyum içinde yaşamışlardı... ta ki buralara 1850'lerde ilk Avrupalılar ayak basıncaya kadar. Yosemite Milli Parkı içinde yer alan sarp granit kayalarla çevrili Hetch Hetchy Vadisi, Muir tarafından “doğa'nın en nadir ve paha biçilmez tapınağı” olarak tanımlanmıştı. Milli park içindeki Tuolumne çayırıları arasından olağanüstü güzellikteki Tuolumne Nehri akıyordu. Cıvardaki yaşlı ormanlar çeşit çeşit canlılara ev sahipliği yapıyordu. Dahası Hetch Hetchy Vadisi dünyanın en özel ekosistemlerinden bir tanesi olarak biliniyordu.

Muir yaşadığı dönemde Hetch Hetchy savaşını kaybetmiş olsa da onun yazıları bir Amerikalı doğa yazarının insanın doğaya verdiği zarara en şiddetli tepkisi, kendisinden sonra gelen doğa yazarlarına da bir meşaledir. Öyle ki Muir'un yazınının güçlü etkisiyle günümüzde Hetch Hetchy barajını yıkıp vadiyi tekrar eski ihtişamına döndürmek için çabalar bulunmaktadır.⁴ “Restore Hetch Hetchy” adı altında bu devasa su rezervuarını kaldırma girişimleri dünya tarihinin en heyecanlı çevre onarımı projesi olup ülkemize ve bütün dünyaya doğanın onarılma hakkı

bağlamında güçlü bir mesaj vermektedir. Esasen bu gibi tahrip edilmiş bakir alanların onarımı ve eski haline getirilişi hareketi dünyanın dört bir tarafında yeni yeni başlamaktadır.⁵

Muir'den sonra pek çok Amerikalı yazar, sadece doğal alanların ve insan doğa etkileşimlerinin üzerine değil, aynı zamanda insan olarak doğaya sorumluluklarımızı hatırlatan sayısız eser vermiştir. Örneğin, 1903 yılında Mary Austin California'nın güneyinde çöl bölgelerini tutkuyla anlattığı *The Land of Little Rain* adlı eserini yayımlamıştır. Austin, özellikle Sierra'nın doğusunda kalan Owens Nehri Vadisi'ne büyük sevgi beslemiş ve kendini "California Su savaşlarının" içinde bulmuştur. Mary Austin'in yarım yüzyıl boyunca unutulmuş yazıları 1980'lerde bu bölgede doğanın ve suların korunması gündeme gelince tekrar ön plana çıkmıştır.⁶ Abbey ise Amerika'da endüstrileşmenin doğal alanları ele geçirmesine dikkat çeken yazarların başında gelir. Abbey, doğa yazını klasiği *Desert Solitaire*'de [Çölde Tek Başına], bakın milli parklara arabaların girmesine nasıl şiddetli tepki gösteriyor:

Bundan sonra milli parklarda araba kullanılmayacak. İnsanların yürümesini sağlayın ya da ata, bisiklete, katıra ya da ne bileyim yabani bir domuza falan binmesini sağlayın. Fakat otomobilleri, motosikletleri ve bütün motorlu taşıtları buralardan uzak tutun. Katedrallere, konser salonlarında, sanat müzelerinde, yasama meclisinde, yatak odalarında ve kültürümüz için kutsal sayılan diğer yerlerde araba sürmeme konusunda hemfikirizdir, aynı şekilde milli parklarımızda da araba sürmeme konusunda bu kutsal yerlere olan hassasiyetimizi göstermeliyiz.

(65)

Doğaya sorumluluklarımızı hatırlatan eserlerin sadece doğa yazını olarak tanımladığım kurgu dışı düzyazı eserler olduğu sanılmasın. Geçmişten günümüze çevre konularına eğilmiş kurgusal eserler de en az doğa yazını eserler kadar bize yeryüzüyle uyum içinde yaşamak gerektiğini öğretir. Doğa odaklı kurgusal eserler bu kitapta tümüyle ele alınamayacak kadar çok ve çeşitlidir. Bir örnek vermek gerekirse, radikal çevre hareketinin öncüsü Edward Abbey'nin *Monkey Wrench Gang* [İngiliz Anahtarı Çetesi] adlı romanı ön plana çıkar. Abbey bu romanı Colorado Nehri üzerinde inşa edilen devasa Glen Kanyon Barajı'na duyduğu büyük öfkeyle kaleme almış, roman Amerika'da *Earth First!* grubunun⁷ kurulmasına yol açmıştır. *Earth First!* grubu Amerika'nın yabanıl alanlarının istismarını önlemek için sadece sivil itaatsizlikle kalmayıp ekotaj eylemleri düzenlemiştir. Çevresel konular üzerinde hassasiyetle duran ve hayatının büyük bir bölümünü çevresel sorunlar üzerine düşünmek ve yazmakla geçiren Edward Abbey'nin 1975'te yayımladığı bu roman, edebiyat ve sosyoloji literatürüne ekoterörizm ve ekoterörist eylemleri ifade eden “monkeywrenching” terimlerini kazandırmıştır. Romanda İngiliz anahtarı çetesi olarak adlandırılan ve bir seyahat sırasında yolları kesişen dört karakterin Glen Kanyon Barajı'nı, yapımı aşamasında doğaya verdiği tahribat sebebiyle havaya uçurma planlarını, doğal güzelliğe zarar veren ve görüntü kirliliği oluşturan buldozerleri patlatmalarını ve diğer benzer eylemleri konu ediyor. Ancak bireylerin, yaptıkları bu eylemlerden ötürü en ufak bir pişmanlık duymamaları ve bu eylemlerini haklı çıkaracak söylemleri okur üzerinde derin etki bırakıyor. Romanın karakterlerinden Dr. Sarvis, “yabanıl alanlar insana bir zamanlar makul bir yaşam sundu. Şimdi ise psikolojimiz için sığınak görevi görüyor. Yakında yabanıl alanlar kalmayacak. Yakında gidecek yer kalmayacak. İşte o zaman delilik evrenselleşecek ve evren delirecek” (63) sözleri, geleceğin nesillerine bir uyarıdır.

O halde günümüzde bir çevre perspektifi geliştirmede doğa yazını eserler kadar, çevre konularına odaklanmış kurgusal eserler de önem taşımaktadır. Amerika’da yakın zaman kurgusal eserlerden Don deLillo’nun *White Noise* (1985), Kerin Tei Yamashita’nın *Through the Arc of the Rainforest* (1990), David Brin’in *Earth* (1990), Ana Castillo’nun *So Far From God* (1993), Helena Maria Viramontes’in *Under the Feet of Jesus* (1995), Richard Powers’in *Gain* (1998), Ann Pancake’in *Strange as This Weather Has Been* (2007), Linda Hogan’ın *People of the Whale* (2008) ve daha nice eserler okurun çevre farkındalığını artırmaktadır.

Batıda ortaya çıktığı şekliyle çevreci eleştiri, söz konusu çevre odaklı eserleri okura ulaştırıp günümüz çevre krizi çağında toplumun tüm kesimlerinin topluluk anlayışını yeryüzüne yayma yolunda tarihi bir görev yapmaktadır. Batıda ki örneklerde olduğu gibi Türk edebiyatında da yeşil hareketin güçlü öncüleri bulunmaktadır. Bu öncüleri ve onların ülkemiz topraklarına, sularına, denizlerine duydukları yükümlülüklerle ürettikleri eserleri topluma ulaştıracak olanlar da çevreci eleştirmenlerimiz olacaktır.

Bu kitabın birinci bölümü, 1980’lerde ortaya çıkışından günümüze kadar kısa tarihçesine bakarak çevreci eleştirinin ne olduğuna dair değerlendirmeler içerir. Çevreci eleştirinin en yalın haliyle, dünya kültürlerine tarihsel, dinsel, felsefi ve toplumsal nedenlerle nüfuz etmiş olan, insanın doğadaki tek ve en değerli varlık olduğu yolundaki görüşü reddederek insanın olduğu kadar doğal çevrenin ve diğer canlıların da hakları olduğuna dair kesin duruşunu özetler. Bu bölümde çevreci eleştirmenin, doğal dünyanın korunmasına yönelik harekete geçecek gerçek bir okur kitlesine hitap ettiği/edeceği için eleştirel yazıların açıklığı ve anlaşılabilirliği üzerinde durulmaktadır.⁸

İkinci bölüm, Batıda ortaya çıktığı şekliyle birinci dalga çevreci eleştiriye ülkemizden bir örnek sunmaktadır. Batıda “doğa yazını” (nature writing) olarak adlandırılan düzyazı eserler, yerleşmiş bir edebi tür olarak kabul görür. Buna rağmen, ülkemizde doğa yazını niteliği taşıyan eserler henüz edebi bir tür olarak sınıflandırılmamıştır. Ülkesini adım adım gezerek bu eşsiz topraklara ve barındırdığı biyoçeşitliliğe dair farkındalığı artırmak ve doğa koruma konusuna ilgi çekmek amacıyla kaleme aldığı yazılarıyla Hikmet Birand (1904-1972), Batıda doğa yazını olarak bilinen alanın ülkemizdeki en önemli temsilcilerindendir. Bir bilim insanı olarak Birand, sayısız bilimsel yayına imza atmıştır. Bu bölümde Birand’ın bilim insanı kimliği değil, doğa yazarlığı kimliği her geçen gün değeri artan *Anadolu Manzaraları* adlı eseri incelenerek değerlendirilecektir. Bu yazıda, öncelikle bir edebi tür olarak doğa yazınının ne olduğu üzerinde durulacak, sonra da çevre bilinci uyandırmada Birand’ın okura kazandırmayı hedeflediği doğayı bilme yolları tartışılacaktır. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de yükselişe geçen çevre hareketiyle birlikte, bu yolların ülkemizin farklı peyzajlarına ait benzer yazıların kaleme alınmasına ve çevreci eleştiriye ışık tutacağı düşünülmektedir.

Kitabın üçüncü bölümü de, yine Batıda ortaya çıktığı şekliyle, ikinci dalga çevreci eleştiriye ülkemizden bir örnek sunmaktadır. Bu bölüm kurgusal eserlere bir çevreci eleştiri uygulaması olup Yaşar Kemal’in *Deniz Küstü* romanına odaklanmaktadır. Batıda ikinci dalga çevreci eleştirmenler, çevresel adalet konularına yaklaşım toplumsal bir çevreci eleştiri üzerinde durmuşlar, böylece sadece doğal alanlarla kalmayıp kentsel alanlar ve tahrip olmuş bölgeleri de ciddi şekilde ele almaya başlamışlardır. Bu bağlamda gerçek yaşamdan izlerle İstanbul’un ve denizel alanların tahribatına dikkat çeken *Deniz Küstü* romanına çevreci kuramla bakışın, ikinci dalga çevreci eleştiriye anlamlı bir örnek olması hedeflenmiştir.

Giriş

Dördüncü bölüm, çevreci eleştirinin geleceği üzerine bir değerlendirme olup alanın çok farklı yaklaşımları kucaklaması nedeniyle, bu bölümde bozulmuş alanların restorasyonuna yönelik bir çevreci eleştiri uygulaması sunulacaktır. Bu bölümde, Altıncı Dünya Yabanıl Doğa Kongresi delegelerinin yirmi birinci yüzyıl için öngörüsünden yola çıkarak gerek karasal alanlarda gerek denizel alanlarda bozulmuş ve tahrip edilmiş alanlara evrensel nitelikte çevreci edebiyatlar yoluyla dikkatlerin çekilebileceği gösterilmektedir. Bu bağlamda, doğa korumacı yazar Aldo Leopold'un ünlü "Sulak Alana Ağıt" başlıklı eseriyle ülkemizde yarım yüzyıl önce kurutulmuş olan Amik gölüne dikkat çekilecektir.

Bu kitapta gerek doğa yazını gerek kurgusal eserlere sunulan çevreci eleştiri yaklaşımları birer örnekten ibaret olup okura genel bir bakış sunmayı hedeflemektedir. Alan itibarıyla çevreci eleştiri esasen çok boyutlu olup alana getirdiği yeniliklerle çevreci eleştirmenin rolü geçtiğimiz otuz yıl içinde önemli ölçüde artmıştır. Bu kitapta vurgulandığı gibi, nihai amaç doğaya karşı sorumluluklarımız olduğu için geleceğin çevreci eleştirmenleri, Batıda olduğu gibi, bu yükümlülüklerin anlatımında çeşitli disiplinlerin bilgisinden yola çıkarak kendi okuma tekniklerini ve eleştirel yaklaşımlarını keşfedeceklerdir.

Günümüzün edebiyat dünyasında çevre odaklı eserler hiç olmadığı kadar okurun dikkatini çekmeye başladığından, bu eserlere çevreci yaklaşımın ne olabileceği bu kitabın ana konusunu oluşturmaktadır. Bize yükümlülüklerimizi anlatan bu eserler, çevreci eleştirmenlerin bireysel çabaları ve yaklaşımlarıyla, nasıl yaşaması gerektiğini unutan insanoğluna ışık tutacaktır.

BÖLÜM

1

Çevreci Eleştiriye Giriş

Günümüzde insanın doğaya verdiği zarar şimdiye kadar görülmemiş boyutlardadır. İnsan faaliyetleriyle ormanların yok olduğunu, nehirlerin kurduğunu, su kaynaklarının kirlendiğini, doğadaki biyolojik zenginliğin her geçen gün kaybolduğunu okuyor ve görüyoruz; iklim değişikliği, toprak erozyonu, zehirli atıklar, asit yağmurları gibi tehlikelerin dünyayı gittikçe daha fazla tehdit ettiğine şahit oluyoruz.

Bu durum karşısında bilim insanları, yüzyıllardır süregelen insan merkezli bakış açısının terk edilip çevre merkezli bir dünya görüşünün ortaya çıkmasında ısrar ediyorlar. Bu çabalarla dünyamız yavaş da olsa yeni bir döneme doğru yol alıyor. Bu değişimde özellikle ekoloji biliminin bütünsel yaklaşımı ve dünyada her unsurun birbiriyle sıkı sıkıya bağlılığı prensibi anlam kazanıyor.

Ancak, ekolojinin bütünsel yaklaşımını toplumda yaygınlaştırma çabalarında çevre odaklı eserler çoğu zaman göz ardı ediliyor. Oysa çevre duyarlılığı ile kaleme alınmış sayısız edebi eserde dünya, tüm unsurlarıyla birbirine sıkı sıkıya bağlı tek bir bütündür. Bu eserler, lirik anlatımlarıyla, insan ruhuna seslenişleriyle, bilimin dilinin kolayca yapamadığını gerçekleştirerek, insanın geleceğinin doğaya bağlı olduğuna dair yeni bir farkındalık yaratmaktadır. O halde çevre farkındalığı ile kaleme alınmış eserlerdeki bu insan/doğa kaynaşmasının okunması ve okutulması gezegenin geleceği için en az bilim insanlarının çabaları kadar ümit vaat etmektedir. Esasen çevreci eleştirmenler, çevre krizinin çözüm bulması için salt bilimin işe yaramayacağını sıklıkla dile getirirler. Bu eleştirmenlere göre bilimin dili mekaniktir, sıkıcıdır, duygulardan yoksundur; insanın doğaya olan tavrında gereken değişikliği sağlamaya yetmez. Doğa korumada esas fark yaratacak olan ruhumuza seslenen ve böylelikle içsel bir değişime olanak tanıyan edebi eserlerdir. Bu edebi eserler, bilimlerin dilinin etkisizliğini doğrularcasına, doğanın bütün-

selliğini, doğanın ve canlıların içsel olarak değerli olduğunu ve onlara karşı sorumluluklarımız olduğunu bize en etkili bir biçimde öğretir. Bu eserler insanın bütünün “sade bir üyesi” olduğunu vurgulayarak doğaya karşı kalıcı sevgi ve saygı aşılar. Bu görüş doğrultusunda, çevreci eleştirmenler, çevre bilinci oluşturmada okuyucuyu derinden etkileyen çevre dostu eserlere odaklanır.⁹ Bütün bu eserlerde doğanın unsurları onlara ses verildiği için yeniden var olmaya başlar; endüstrileşme, şehirleşme, modern bilim, din ve felsefenin insanın gözündeki uzun zaman önce değersizleştirdiği doğa yeniden değer kazanır. Çevreci yazarlar için doğadaki canlılar hiç de mekanik varlıklar değildir. Bu yazarlara göre insanoğlu doğayı diğer duygulu varlıklarla paylaşmaktadır. O halde, bu doğanın korunması ihtiyacı vardır. Daha da önemlisi, doğanın tüm unsurlarının yaşama hakkı vardır.

ÖNCÜLER

Ormana gittim çünkü yaşamın sadece en temel gerçekleriyle yüzleşerek, bütün dikkatimle yaşamak istedim ve bana öğreteceklerini öğrenip öğrenemeyeceğimi anlamak istedim; öleceğim gün gelip çatınca hiç yaşamadığımı fark etmek istemediğim için böyle yaptım. [...] Yaşamı derinden yaşayarak bütün özünü çekip çıkarmak istedim. Aynı bir Spartalı gibi ve kuvvetle yaşayarak, yaşamla ilgili olmayan her şeyi yenmek istedim.

—H. D. Thoreau, “Walden” 66

Çevreye karşı sorumluluklar diyerek, kitabımızın Giriş bölümünde Muir ile söze başladık. Ancak sorumluluklar söz konusu olunca günümüzde bile eserleriyle okura ilham kaynağı olmaya devam eden Henry David Thoreau’dan (1817-1862) bahsetmek

gerekir. Thoreau'nun 1846 yılında Maine'de Mount Katahdin'e tırmanırken söylediğı "Kontak! Kontak! Kontak! Biz kimiz? Nere-deyiz?" sözleri bu ünlü tırmanışın ona yabancı doğanın değeri üzerine bir aydınlanma yaşadığını anlatır. Thoreau, "Bize doğa-yı anlatan edebiyat nerede ... İster eskiden yazılmış olsun ister şimdi, benim tanıyıp bildiğim doğayı anlatan eseri nerede bula-cağım," demiştir. Bu tür edebiyatın yokluğuna bir yanıt olarak da, Thoreau bu görevi kendisi üstlenmiştir. Amacını, "Walking" [Yürüyüş] adlı eserinde söylediğı gibi, "doğa adına konuşmak ... insanı bilindik toplumun üyesi değil de doğanın bir sakini ya da parçası olarak görmek" olarak belirlemiştir.

Thoreau Amerikan doğa yazınında ve çevre çalışmalarında hâlâ temel düşünür olarak kabul edilmektedir. Lawrence Buell'in *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture* (1995) adlı kitabı da onu çevreci eleştirinin tam merkezine almaktadır. 1990'larda birinci dalga çevreci eleştirmenler, Thoreau'nun doğa odaklı edebiyat çağrısına yanıt vermişler, güçlü kalemelerini edebiyat ve çevre arasındaki ilişkiye yeni bir soluk getirmek için kullanmışlardır. Önemli bir nokta da Thoreau'nun yazılarıyla hedef aldığı kitle-nin akademi olmayıp sokaktaki insan olmasıdır. Daha da önem-lisi, yazılarının sokaktaki insanı değiştirmeye, onun doğaya olan ilgisizliğini kırmaya yönelik olmasıdır. Bu bağlamda Thoreau, 1854 yılında yayımladığı doğa yazını eseri *Walden*'da, politik içerikli "Sivil İtaatsizlik" adlı eserinden daha güçlü bir sivil itaatsizlik önerir: maddiyata çok önem verip doğaya hükmeden, doğayı hunharca tahrip eden modern dünyaya itaatsizlik önerisidir bu. Thoreau'nun sadece Amerikalılara hitap ettiği düşünülmesin; onun doğal alanları anlatan ve yorumlayan, doğadan ilham alıp kişisel gözlemlerini okura ilettiğı yeşil yazılarında tüm zamanlar için geçerli evrensel bir duruş vardır. Kitap milyonlarca Ameri-kalının doğaya bakışını değiştirmiş, yıllar geçtikçe ülke dışında

büyüyen bir okur kitlesi kazanmıştır. Thoreau'nun *Walden*'da yer alan sözleri dünyanın hangi kültüründen olursa olsun insanlar arasında yayılmakta, politik ve kültürel sınırların ötesine uzanmaktadır. *Walden*'da yer alan yazılar okura doğayı görmeyi, doğaya değer vermeyi şiirsel bir dille anlatmaktadır. Dahası bu yazılar okurda içsel bir değişim yaratmakta, bu şekilde doğanın tahribatına tabandan yükselecek bir harekete zemin hazırlamaktadır. Thoreau *Walden*'ın "Okumak" adlı bölümünde okura yazılarını nasıl okuması gerektiğini şöyle anlatır:

İyi okumak, tıpkı atletlerin yaptığı antremanlar gibi, bir disiplinden geçmeyi gerektirir. İnsanın bütün hayatını bu amaca yönelten, sağlam bir niyet gerektirir. Kitaplar, tıpkı kaleme alındıkları gibi, bilinçli ve diğer uğraşlardan sıyrılmış şekilde okunmalıdır. Kitapların yazıldığı dili konuşabilmek, onları okumak için yeterli değildir. Zira konuşulan ve yazılan, duyulan ve okunan dilin arasında, hatırı sayılır bir zaman ve uzam farkı vardır. [...] Çoğu insan, günlük hayatta işe yarasın diye, okumayı öğrenmiştir; hesapları tutmak veya ticarete aldanmamak için dört işlemi öğrendikleri gibi[...] Ama asil bir zihin alıştırması olarak okumak konusunda, çok az şey bilirler ya da hiçbir şey bilmezler. [...] Ayak parmaklarımızın ucuna yükselip en uyanık ve en zinde halimizle, zaman ayırarak, kendimizi bütünüyle adamamız gereken bir faaliyettir okumak. (*Doğal Yaşam* 93-95)

Thoreau, eseri *Walden*'ın bu şekilde okununca doğal alanların onun algıladığı gibi algılanacağına, insanın doğayla ilişkisinin maddi ve ekonomik çıkarların çok ötesinde bir yerlerde olduğunun fark edileceğine inanmıştır. Thoreau içsel değişim yaratan

doğa yazınıyla bir tür edebiyat devrimi yaratmış, birçok yazarın onun yolundan gitmesini sağlamıştır. Böylelikle Thoreau'dan günümüze önemli doğa yazarları ortaya çıkmış ve doğa yazını ele alınan konular açısından çeşitlilik göstermeye başlamıştır. Bunlardan John Burroughs New York eyaletinin Catskill bölgesini ele almış, John Muir de Amerika'nın batısında, özellikle California'da ve daha sonra Alaska'da, doğal yaşam alanları üzerine birçok eser yazmıştır. Günümüzde Mary Austin'ın California'nın güneydoğusunu ele alan *The Land of Little Rain* [Az Yağış Alan Topraklar] (1903) yirminci yüzyılın ilk yıllarına ait bir doğa klasiği kabul edilir. Henry Beston'ın *The Outermost House: A Year of Life on the Great Beach of Cape Cod* [Dışarıdaki Ev: Cape Cod'un Büyük Sahilinde Yaşamın Bir Yılı] (1928) şiirsel diliyle doğa yazınının sevilen eserleri arasına girmiştir. 1949 yılında, Leopold'un ölümünden bir yıl sonra yayımlanan *A Sand County Almanac (Bir Kum Yöresi Almanacağı* [2013]) adlı eserin ise gerek ekoloji biliminin bulgularını kullanması gerekse toprağa karşı ahlaki yükümlülüğü şart koşması açısından diğer eserler arasında ayrı bir yeri bulunmaktadır. Loren Eiseley'in *The Immense Journey* [Büyük Yolculuk] (1957), Rachel Carson'ın *The Edge of the Sea* [Denizin Kıyısı] (1955) ve modern çevre hareketinin başlamasını sağlayan *Silent Spring (Sessiz Bahar)*¹⁰ (1962), Edward Abbey'nin *Desert Solitaire* [Çölde Tek Başına] (1968), Wallace Stegner'in *The Sound of Mountain Water* [Dağ Sularının Sesi] (1969), Wendell Berry'nin *The Long-Legged House* [Uzun Bacaklı Ev] (1969), Annie Dillard'ın *Pilgrim at Tinker Creek* [Tinker Creek'te bir Hacı] (1974), Barry Lopez'in *Of Wolves and Man* [Kurtlar ve İnsan Üzerine] (1978) ve *Arctic Dreams* [Kuzey Kutbu Rüyaları] (1986), Peter Matthiessen'in *The Snow Leopard* [Kar Leoparı] (1978) adlı eserleri ve daha nice¹¹ günümüzde doğa yazını klasikleri olarak kabul edilen eserlerdir. 1990'lı yıllardan itibaren ise doğa yazarları daha zi-

yade insan ve doğa arasındaki yıkıcı ilişkiye odaklanmakta ve insanın doğaya olan sorumluluklarını hatırlatacak, böylelikle gelecek için daha yaşanır bir dünya yaratacak eserler vermektedir. Bu yazarların içinde özellikle Terry Tempest Williams, Wendell Berry, Gary Paul Nabhan, Ann Zwinger, Mary Oliver gibi yazarlar anılmaya değer. Scott Russell Sanders'ın aynı adı taşıyan eserinin kırk maddelik "A Conservationist Manifesto" ["Doğayı Koruma Bildirgesi"] (Özdağ, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim* 37-45) belki de geleceğin dünyasına en büyük armağanlardan biridir. Toplu olarak doğa yazarlarının eserleri dünyada doğa haklarının kabul görmesine hizmet etmektedir, eserlerin yazarları da doğaya saygısız endüstri devriminden sonra tekrar toprak anaya geri dönüşün sözcüleridir.

Amerika'da Henry David Thoreau, John Muir, ve Aldo Leopold gibi doğa yazarları hep belli bir yöreye farkındalık yaratmak için eserlerini kaleme almışlardır. Thoreau Concord bölgesinin, Muir Yosemite'nin, Leopold Wisconsin bölgesinin toprağını, flora ve faunasını derinine incelemiş, yarattıkları ölümsüz eserlerle bu bölgelerde doğa korumanın öncüleri olmuşlardır. Bir başka deyişle bu yazarların eserleri belli bölgelerde köklenmiş ve bu bölgelerin doğasını, yaban hayatını, biyoçeşitliliğini mercek altına almışlardır. Örneğin Leopold, günümüzde "doğa korumanın temel kitabı" *Bir Kum Yöresi Almanacağı*'nda yer alan, "Prairie Birthday" ["Kırların Doğum Günü"] adlı yazıda, kendi yaşadığı yörede, insan faktörüyle Silfiyum bitkisinin yok oluşunu hatırlardan silinmeyecek bir dille anlatmıştır. Aynı kitapta, "Marshland Elegy" ["Sulak Alana Ağıt"] adlı yazıda ise Leopold, yine kendi yaşadığı bölgede kuruyan sulak alanlar yüzünden yok olan turnaları ele almıştır.¹² Bu eserler her okuyucuda derin izler bırakır, ancak kuşkusuz bu yörelerin insanları için çok daha anlamlı olmaktadır.

Bölüm 1: Çevreci Eleştiriyi Giriş

Bu eserlerde açıkça görüldüğü gibi belli bir bölgenin doğal alanlarını gözlemleme ve yazma tutkusu Amerika’da doğa yazını geleneğini güçlendirmiştir.¹³ Doğa yazarları doğayı, flora ve faunayı bir bilim insanının dikkatiyle uzun süre ve derinine inceler, gözlemlerini de ayrıntılı olarak not ederler.¹⁴ Bu yazarlar doğanın süreçlerini, canlıların birbirleriyle ilişkilerini, yaşam biçimlerini keşfeder ve gözlemlerini estetik bir dil aracılığıyla yorumlar. Bu incelemelerde toprağın ve üzerinde yaşayan tüm canlıların insana faydasından bağımsız olarak değerli olduğu, doğanın ve canlıların yaşam hakkı olduğu ve bu eşsiz doğayı koruma gerekliliği ön plana çıkar. Yazarın kişisel gözlemlerine ümitleri, duyguları ve inançları da eklenir. Ortaya çıkan lirik anlatım yazarın gözlemlerinin kişiliğiyle ve duygularıyla buluşmasından kaynaklanır. Doğa yazarlarının doğaya karşı yeni bir farkındalık yaratabilmesi, doğrulanabilir gerçeklerin sanatsal bir anlatımla birleşmesinden kaynaklanır. Edebiyat türleri içinde doğa yazını sınıflamasına dahil olan eserler, bilimin bulgularını lirik bir anlatımla birleştirdikleri için ekolojik bilinci topluma ulaştırmada önemli işlev görür. Örneğin, Thoreau “The Succession of Forest Trees” adlı yazısında, kuşların ve diğer canlıların tohumların yayılmasındaki önemli rolünü vurguladığı için aslında orman ekolojisinden bahsetmektedir; Thoreau bu yazısıyla çiftçilerin ağaç dikerken doğal varoluş süreçlerine dikkat etmelerini istemekte, okurun bilimsel bilgiyi sanatsal anlatımla edinmesini sağlamaktadır. Finch ve Elder, editörlüğünü yaptıkları *The Norton Book of Nature Writing* (1990) adlı antolojinin giriş bölümünde, günümüzde bazı doğa yazarlarının esasen “profesyonel bilim insanları” olduklarını ve edebi eserlerini deniz biyolojisi, antropoloji, hücre biyolojisi, astronomi, sosyobiyojoloji gibi alan bilgileriyle kaleme aldıklarını söyler (24).

Çevre bilinciyle belli bir yörenin anlatıldığı eserleri okumak / okutmak ve bu yolla bir çevre perspektifi kazandırmak söz

konusu olunca yazarın doğaya duyduğu olağanüstü sevgiden de bahsetmek gerekir. Doğa farkındalığıyla ele alınmış eserlerde, ister kurgusal olsun ister doğa yazını olsun, bu sevginin doğanın içsel değerini anlatmada çok önemli bir fonksiyonu vardır. Örneğin, doğa yazarı John Muir, Huron ve Ontario Göllerinin Kanada kıyılarındaki sulak alanlarda nadir görülen bir orkideye (Calypso Borealis) rastladığında duygularını şöyle dile getirir:

Bu kadar kırılgan ve güzel bir çiçeğin insan kalbini böylesine etkilemesi ne muhteşem. Calypso'yla bu buluşmam aşağı yukarı kırk beş sene önce oldu, ama Emerson ve bir iki kişi dışında, insanlarla olan bütün buluşmalarımın daha da unutulmaz ve etkileyiciydi. ("The Calypso Borealis")

Muir, bu "karşılaşma"nın kendisi için bir tür uyanış olduğunu söyler, çünkü onu mutluluğa boğan bu olağanüstü güzel çiçek yaban yerlerde insana faydalı olsun diye açmamıştır. O halde, doğadaki bütün canlılar sadece kendileri için vardır ve içsel olarak değerlidir. Aldo Leopold da, *Bir Kum Yöresi Almanacağı*'nin içinde yer alan "Toprak Etiği" adlı ünlü yazısında, doğadaki varlıkların yaşam haklarını ülkesinin geleceğine ilişkin endişeleriyle karışık bakın nasıl dile getirir:

Bütünüyle ekonomik nedenlere dayalı doğa koruma sistemlerinde temel bir eksiklik vardır, bu da toprak topluluğunu oluşturan unsurların bir çoğunun ekonomik değeri olmamasıdır. Yabani çiçekler ve ötücü kuşlar buna örnek olarak verilebilir. Wisconsin'deki 22.000 tür yerel bitki ve hayvanın yüzde beşinden fazlasının satılabileceği, yenebileceği, yem olarak kullanılabileceği ya da başka bir ekonomik değere dönüştürülebileceği

Bölüm 1: Çevreci Eleştiriye Giriş

kuşkuludur. Her şeye rağmen bu canlılar biyotik topluluğun birer üyesidir ve eğer bu topluluğun dengesi bütünlüğüne bağlıysa -ki ben öyle olduğuna inanıyorum bu varlıkların yaşamlarını sürdürmeye hakları vardır. (*Almanak* 220)

Leopold bu yazıda, “[t]oprakla etik bir ilişkinin toprağa sevgi, saygı ve hayranlık duymadan ve toprağın değerini bilmeden olabileceği, benim için anlaşılır bir şey değil” der (233). Leopold’un yazılarında sıklıkla dile getirdiği doğaya “sevgi, saygı ve hayranlık” öncelikle doğaya ve doğanın süreçlerine duyulan meraktan, ve sonra da doğayla “akrabalığımızın”¹⁵ farkındalığından kaynaklanır. Doğaya duyulan coşkulu sevgiyle ele alınmış eserler enerji yüklüdür. Bu eserlerde doğa sevgisi eserden okuyucuya akar.¹⁶ Bir başka deyişle, insanda doğaya ve doğadaki canlılara karşı içsel bir değişim yaratır.

İnsanı derinden etkileyen ve bir çevre perspektifi kazandıran tüm bu edebi eserlerde doğa adına içsel değişikliğin salt bilimin diliyle yapılamayacağı ortaya çıkar. Bu bağlamda, Rachel Carson’ın modern çevreciliği başlatan eseri *Sessiz Bahar*’da bilim ve lirik anlatımı birleştirmesinden bahsetmek gerekir. Carson çevre bilincinin, çevreye dair bilgilerimiz arttıkça, doğanın işleyişi ve ekolojik süreçler daha iyi anlaşıldıkça ortaya çıkacağına inanmış ve bunun için bilimsel bilgileri edebi anlatımla vermiştir. *Sessiz Bahar*, pestisitlere dair büyük tehlikeyi gün ışığına çıkararak havayı, toprakları ve suları etkileyen yasalarda devrim niteliğinde değişiklikleri tetikleyip, önemli yasaların geçmesine yol açmıştır. Ancak Carson’ın önemi, *Sessiz Bahar*’da pestisitlerin çevreye ve insan sağlığına zararlarına dair çok detaylı bir döküm vermesinin yanı sıra bu dokümantasyonu nasıl yaptığı gerçeğinde yatar: Carson lirik bir anlatım benimseyip duygulara seslenmiştir; diğer bir deyişle, kitabında hem

bilimsel hem de sanatsal bir yaklaşımı kaynaştırmıştır. Bu anlamda bir örnek olarak, kitabının başlangıcında Carson'ın yaygın pestisit kullanımından dolayı kuş seslerinin artık duyulmadığı bir mekânı nasıl kurguladığına bakalım:

Bir zamanlar Amerika'nın kalbinde bütün yaşamın çevresiyle ahenk içerisinde görüldüğü bir kasaba varmış. Bu kasaba, ilkbaharda yeşil tarlaların üzerinde beyaz çiçek bulutlarının gezindiği, yamaçlarında meyve bahçeleri ve yeşil buğday tarlalarının oluşturduğu bir satranç tahtasının tam ortasındaymış. Sonbaharda, meşe, akcağaç ve huş ağaçları çamların arkasından yanıp parıldayan bir renk cümbüşü yaratmış. Tepelerde tilkiler ulur, geyikler sonbahar sabahlarının sislerinde yarı kaybolmuş halde, tarlalardan sessizce geçerlermiş. [...] Gel zaman git zaman bölgeyi bir acayip afetin karanlığı sarar ve her şey değişmeye başlar. Toplumun üzerine bir uğursuz büyü çöker: tavuk sürülerini esrarengiz hastalıklar kırıp geçirir, sığır ve koyunlar hastalanıp ölürler. Her yerde ölümün gölgesi vardır[...] Sözelimi kuşlar nereye gitmiş olabilirler? [...] Bahçelerdeki kuş yemlikleri terk edilmiştir[...] Sessiz bir bahardır bu bahar. (1-2)

Carson'ın betimlediği [kurgusal] kasaba,¹⁷ pestisit kullanımıyla sessiz bir bahara mahkûm olmuştur. *Sessiz Bahar* derin bilimsel dokümantasyonla, ev hayvanlarının, böceklerin, ağaçların, hatta insanların ölümü de dahil olmak üzere pestisitlere dair tüm zararları gözler önüne serer. Carson esasen geleceğimize bir uyarı niteliğindeki *Sessiz Bahar*'ı yazmadan, *Under the Sea-Wind* (1941), *The Sea Around Us* (1950) ve *The Edge of the Sea* (1955) adlı kitaplarıyla sesini duyurmaya başlamıştır. Gün-

Bölüm 1: Çevreci Eleştiriyi Giriş

müzde Rachel Carson, küresel ısınma, türlerin yok oluşu, hava, su ve toprak kirliliği gibi gittikçe derinleşen çevre problemleri karşısında çok daha fazla önem kazanmıştır. Doğal alanların insana faydası açısından değil içsel olarak değerli olduğu için korunması gerektiğini vurgulayan, toprağa karşı ahlaki yükümlülüklerimiz olduğunu bize hatırlatan, böylelikle yaşantılarımızda duygularımızda, inançlarımızda ve düşünce sistemlerimizde kalıcı farklılık yaratan tüm bu doğa yazını eserler sadece yayımlandığı ülkede değil tüm dünyada ses getirmiştir.

Sözünü ettiğimiz çevreci yazın bağlamında önemli bir yazıdan söz etmek yerinde olacaktır. Günümüzün önemli doğa yazarlarından Barry Lopez, 1997 yılında “A Literature of Place” [Yöreyle Dair Bir Edebiyat] başlıklı bir yazı yayımlar. Lopez yazısında doğa yazınının anlamı üzerinde durur. Lopez’e göre doğa yazını “insanlığın kaderinin ve doğanın kaderinin birbirinden ayıramayacağını” varsaymaktadır. Ancak daha da önemlisi, Lopez bir saptamada bulunmuştur: Yaşadığımız yöre bizleri hissetmektedir ve kimilerimizi onun hakkında yazmaya davet etmektedir. Lopez şöyle der:

Eğer bir yerle bir yakınlığınız varsa, tarihine aşina olduğunuz bir yerle etik bir ilişki kurduysanız, bunun ardından şu gelir: o yer senin orada olduğunu bilir. Seni hisseder. [...] Hikâyelerimizle birbirimizi ayakta tutuyoruz. Onları paylaşmamız gerek, aynı yiyeceklerimizi paylaşmaya olan ihtiyacımız gibi. Biz ayrıca sağlığımız için iyi dostların varlığına da ihtiyaç duyarız. Toprak hakkındaki en olağanüstü şeylerden biri o bunu biliyor ve bu ihtiyacı dile getirelim, bu ya da şu yer hakkında konuşabilelim diye bizlerden bazılarını zorluyor. (“A Literature of Place”)

Toprağın bu davetine şimdiye kadar dünyada olduğu gibi ülkemizde de birçok yazar yanıt vermiştir. Şimdi yapılması gereken, gerek doğa yazarı olsun gerek kurgusal eserlerin yazarı olsun gerek şair olsun, bu yazarların eserlerini çevreci eleştirinin yöntemleriyle mercek altına almaktır.

ÇEVRECİ ELEŞTİRİ DOĞUYOR

1960’lardan beri yazın eleştirmenleri geleneksel yaklaşımları bir kenara bırakarak susturulmuş kesimlerin sesini duyurmaya çalışıyor.¹⁸ Kadınlar, azınlıklar ve sesleri bastırılmış diğer kesimler eleştirmenin odağına yerleşiyor. İşte çevreci eleştiri de 1980’lerden bu yana, benzer bir misyonla, ancak bu defa susturulmuş doğanın sesini duyurmaya çalışıyor. Çevreci eleştirinin doğuşuna katkı sağlayan Cheryll Glotfelty, editörlerinden biri olduğu *The Ecocriticism Reader*’a [Çevreci Eleştiri Seçkisi] (1996) yazdığı ‘Giriş’ yazısında [“Introduction Literary Studies in an Age of Environmental Crisis”] çevreci eleştirinin ortaya çıkışını şöyle anlatıyor:

Postmodern çağımızda, edebiyat çalışmaları sürekli bir değişim hali içinde var olmaktadır. Her birkaç yılda bir, İngiliz edebiyatı alanı, hızla değişen hatlarını “tekrar saptamak” için “sınırlarını yeniden çizmek” zorundadır. ... Eğer dış dünya hakkındaki bilgileriniz edebiyat alanında başlıca yayınlardan çıkardıklarınızla sınırlı kalsaydı, ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyet konularının yirminci yüzyılın sonlarının güncel konuları olduğunu hemen fark ederdiniz, ama dünyanın yaşam destek sistemlerinin stres altında olduğunu hiç bilmezsiniz. Hatta bir dünya olduğunu dahi bilmeyebilirdiniz. ...

Bölüm 1: Çevreci Eleştiriy e Giriş

Güncel olaylar ile edebiyat alanının uğraşları arasındaki tutarsızlık karşısında, edebiyat ilminin güncel sıkıntılara yanıt verdiği iddiasını savunmak zor olmaktadır. Çok yakın bir zamana kadar, edebiyat çalışmaları kurumunun çevre krizinin dahi farkında olduğuna dair hiçbir işaret yoktu. Örneğin, edebiyat ve çevre üzerine ne dergi, ne jargon, ne iş alanı, ne profesyonel topluluk veya tartışma grubu, ne de konferans vardı. Bir yandan tarih, felsefe, hukuk, sosyoloji ve din gibi ilişkili insan bilim disiplinleri 1970’li yıllardan beri “yeşillenirken,” görünüşe bakılırsa edebiyat çalışmaları çevreci kaygılar açısından sönük kaldı. 1960’lı ve 1970’li yılların insan hakları ve kadın özgürlüğü hareketleri gibi toplumsal hareketler edebiyat çalışmalarında dönüşüm yaratırken aynı çağın çevreci hareketi görünüşe göre edebiyat çalışmalarını pek etkilemedi. (xv-xvi)

Glotfelty yazısında, 1980’li yılların ortasından itibaren çevre odaklı edebiyat çalışmalarının başladığına işaret ederek bu alandaki yayınları mercek altına alıyor. Daha sonra da çevreci eleştiriyi tetikleyen şu ses getiren tanımı yapıyor,

[Ç]evreci eleştiri (ecocriticism) nedir? Basitçe söylemek gerekirse, edebiyat ve fiziksel çevre arasındaki ilişkinin çalışılmasıdır. Nasıl ki feminist eleştiri dili ve edebiyatı cinsiyet açısından ele alıyorsa, nasıl ki Marksist eleştiri metinlerin okunmasında üretim biçimleri ve ekonomik sınıf hakkında bir farkındalık yaratıyorsa, çevreci eleştiri de edebiyat çalışmalarına yeryüzü merkezli bir yaklaşım getirir. (xviii)

O halde, çevreci eleştiri “bir ayağı edebiyatta bir ayağı da doğada” olmak kaydıyla yürütülen çevre çalışmalarındır (Glotfelty xix). Ancak bu öyle bir alandır ki, çevreci eleştirmenin ilgisi, insan ve yeryüzü arasındaki ilişkiyi incelerken, diğer bilim dallarına da uzanır. Çevreci eleştiri, kurumsallaşmış akademik bir söylem olarak, Nevada’da bir gurup akademisyenin işbirliğiyle 1992 yılında resmi olarak doğmuştur. Ancak çevreci eleştiri (ecocriticism) sözcüğü bu tarihten daha önce dile getirilmiştir. Disipline adını veren kişi William Rueckert, 1978 yılında yayımladığı *Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism* [Edebiyat ve Ekoloji: Bir Çevreci Eleştiri Denemesi] adlı makalesinde bu sözü ortaya atmıştır. Bu da edebiyatta çevre çalışmalarının kurumsallaşmasına doğru atılmış bir adım olmuştur. Alanın ortaya çıkışı üzerine çeşitli kaynakların gösterdiği üzere çevreci eleştiri, en başından beri, sadece disiplinlerarası bir akademik yaklaşım değil, aynı zamanda yeşil bir dünya yaratma uğrunda siyasi bir harekettir.

Amerika’da çevreci eleştirinin başlangıcı 1980’ler olarak kabul edilir. Bu başlangıç dönemi, çevreci eleştirmenlerin doğa yazınına, Amerikan ve İngiliz edebiyatında yabancı doğanın ele alındığı kurgusal eserlere, kadın ve doğanın ayrılmaz bütün olduğunu öne süren ekofeminist edebiyatlara odaklandıkları dönemdir. Ancak David Mazel’in 2001 yılında yayımladığı *A Century of Early Ecocriticism* başlıklı kitabında ortaya koyduğu gibi, esasen, edebiyat eserlerine çevreci yaklaşım Rueckert’in “ecocriticism” ifadesini kullanmasından da önceleri başlamıştır.¹⁹

Çevreci eleştiri, dünya kültürlerine tarihsel, dinsel, felsefi ve toplumsal nedenlerle nüfuz etmiş olan, insanın doğadaki tek ve en değerli varlık olduğu yolundaki görüşü reddederek insanın olduğu kadar doğal çevrenin ve diğer canlıların da hakları olduğu görüşünü öne çıkarır.²⁰ Yaşanılan coğrafyaların önem kazan-

ması nedeniyle, kimi çevreci eleştirmenler çevreci eleştiri yerine “mekân edebiyatı” terimini benimsemişlerdir. Alanın önemli isimlerinden Lawrence Buell, *The Environmental Imagination* adlı kitapta bir eserin çevreci olup olmadığını belirlememize yarayan dört kriterden bahseder. Bu kriterler şöyle özetlenebilir:

1. Eserde insanın dışındaki çevre sadece bir arka plan değil, insanın tarihinin doğa tarihiyle iç içe olduğu bir mevcudiyettir;
2. Eserde, insan menfaatleri yasal olan yegane menfaat olarak görülmemektedir;
3. İnsanın çevreye karşı sorumlulukları eserin etik boyutunun bir parçasıdır;
4. Eserde çevrenin değişmezliği değil de bir süreç olduğu düşüncesi en azından dolaylı olarak bulunur. (7-8)

Buell, çevreci eser sınıflamasının neleri kapsayıp neleri kapsamayacağına dair bir fikir verebilmesi için, bu listeyi kasten kısa tuttuğunu belirtmiştir. Bu durumda çevreci eleştiri nasıl tanımlanabilir? Şimdiye kadar bazı çevreci eleştirmenler çevreci eleştirinin tanımını yapmaya çalışmışlardır. Ancak belki de en kapsamlı ve günümüzde de geçerli tanım çevreci eleştirmen Scott Slovic tarafından yapılmıştır. Slovic, *Going Away to Think* (2008) adlı kitabında çevreci eleştirinin, “doğa yazını eserlerin akla gelebilecek her türlü bilimsel yaklaşımla incelemesi, ya da her türlü edebi eserde [ilk bakışta insanın dışındaki doğayla ilgili görünmeyenlerde dahi] ekolojik sezdirimlerin ve insan-doğa ilişkilerinin tetkiki” olduğunu söyler (27). Slovic, bu kitapta yer alan “Çevreci Eleştiri” bölümünde geleceğin çevreci eleştirmenlerine önemli tavsiyelerde bulunur. Slovic’e göre, çevreci eleştirmen dünyada gerçekten değişim yaratmaya yönelik yazdığı için, kaleme aldığı ekoeleştirel yazıların, yaşanan coğrafyalara ait hikayelerin anlatımı ile birleşmesi üzerinde durur.²¹ Bir başka deyişle, yazı duyularımızdan ve gerçek yaşantılarımızdan yoksun olmamalı-

dır; yazılarda “hem yaşadığımız dünyaya hem de edebi esere birlikte rastlanmalıdır” (28). Slovic yazısında, edebiyat denen olgu en temel düzeyde insanın değerleri ile bağlantılı olduğuna göre ve edebi anlatımlar okuyucuyu dünyada neyin anlamlı olduğunu düşünmeye sevk ettiğine göre, ekoeleştirel yazılarımız tehdit altındaki dünyamıza karşı sorumluluğumuzu samimi olarak dile getirmelidir, der (28). Slovic ayrıca, ekoeleştirel yazılarımızda, görüşlerimizin anlaşılır bir dil kullanarak ve doğrudan yazılması gerektiğini vurgular. Son olarak da Slovic, ekoeleştirel yazılarımızın toplumların doğayı anlamasına katkı yapmasını istiyorsak, kendimizi dersler, kuramlar, metinler ve laboratuvarlarda kaybetmek yerine, fiziksel dünya ile temas içinde yazmamız gerektiğini vurgular (29-30).

Çevreci bakış açısıyla ele alınan eserde, çevreci eleştirmen daha önce marjinal olan mekân konusunu ön plana çıkarır. Buna Peter Barry²² çarpıcı bir örnek verir; Barry’e göre, Amerikan Romantik akımının öncülerinden Edgar Allan Poe’nun “The Fall of the House of Usher” adlı hikayesi, genel olarak hikaye baş kişisi Roderick Usher’ın ruhsal durumu ve bozuk psikolojisi açısından ele alınır. Oysa çevreci açıdan bakılınca karşımıza çok farklı bir tablo çıkmaktadır: eser incelemesinde evin bulunduğu yöre önem kazandığı için yakındaki gölün betimlemesinden anlaşıldığı üzere, bu yörede ekosistem tahrip olmuştur ve hikaye baş kişinin yaşadığı rahatsızlıklar aslında fiziksel olup çevre kirliliğinden kaynaklanmaktadır (259-261). Barry çevreci eleştirmenlerin yöntemlerini beş maddede toplar. Çevreci eleştirmen:

1. Doğal dünyanın temsiline özel bir ilgiyle, başlıca edebi eserleri çevre merkezli bir perspektiften tekrar okur;

2. Büyüme ve enerji, denge ve dengesizlik, ortak yaşama (simbiyoz) ve karşılıklılık, enerji ve kaynakların sürdürülebilir ve sürdürülemez kullanımları gibi bir kısım çevre merkezli kavramların uygulama alanlarını genişletir;

Bölüm 1: Çevreci Eleştiriye Giriş

3. Eserlerinde doğa konusunu geniş bir şekilde ele almış yazarlara /örneğin Amerikan transandantalistleri, İngiliz Romantikleri) özel bir vurgu yapar;

4. Deneme, seyahatname, anı kitapları ve bölgesel edebiyat gibi topografik materyal sunan gerçeklere dayalı eserlere yeni bir vurgu yapmak suretiyle edebi-eleştirel pratiğin alanını genişletir;

5. Baskın edebiyat kuramlarının dış dünyayı dilbilimsel ve toplumsal kurgulayışını benimsemeyerek bunun yerine dikkatli gözlemlerin çevre merkezli değerlerine, kolektif etik sorumluluklara önem verir. (Barry 264)

Bu maddelerde görüldüğü gibi, çevreci eleştirmen için doğa toplumsal ya da dilbilimsel bir kurgu değildir. Çevreci eleştirmen için doğa gerçekten vardır ve hem yaşantılarımızı etkilemekte hem de bizim yaşantı biçimimizden etkilenmektedir (Barry 252).

Batıda 1990'ların başında çevreci edebiyat eleştirisinin yeni bir disiplin olarak ortaya çıkışının başlıca nedeni, yirminci yüzyılın son çeyreğinde çevre sorunlarının sıklıkla baş sayfa haberi olmasıdır. Doğal kaynakların tükenmesi, hızlı nüfus artışı, toksik atıklar, ormanların yok oluşu, iklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğin azalması gibi çevre sorunları Amerika'da bir grup yazın eleştirmenini alarına geçirmiştir. Bu eleştirmenler yazın dünyasının 1960'lardan itibaren ırk, sınıf ve cinsiyet konularına yoğun ilgi gösterdiğini, ancak aynı yazın dünyasının gittikçe ciddi bir boyut kazanan çevre sorunlarına hâlâ yabancı olduğunu saptayarak, çevreci eleştirinin temellerini atmıştır. 1980'lerden itibaren edebiyat ve çevre bağlantısını ele alan eserlerin dağınık da olsa yayımlanmaya başlaması, 1992 yılında Amerika'da ASLE'nin²³ (Association for the Study of Literature and Environment-Edebiyat ve Çevre Çalışmaları Derneği) kurulmasına yol açmış ve ASLE'nin yayın organı ISLE'da²⁴ 1993 yılından itibaren yayımlanan yazılarla bu yeni disiplin süratle kabul görmeye başlamıştır. 1995 yılında ilk ASLE konferansıyla birlik-

te bu alanı tanımlayan kitap ve antolojiler yayınlanmış, özellikle Lawrence Buell'in *The Environmental Imagination* ile Glotfelty ve Fromm'un *The Ecocriticism Reader* geniş bir okur kitlesiyle buluşmuştur. Glotfelty *The Ecocriticism Reader*'da yer alan "Literary Studies in an Age of Environmental Crisis" [Çevre Krizi Çağında Edebiyat Çalışmaları] adlı giriş makalesinde, çevreci eleştirinin yöntemlerini açıklar. Glotfelty, "[e]kolojinin birinci kuralı olan 'her şeyin birbirine bağımlılığını' benimseyeceksek, edebiyatın da çok karmaşık küresel sistemde önemli bir rol aldığı sonucuna varmalıyız," der (xix). Glotfelty, yazısında çevreci eleştirmenlerin bir edebi esere nasıl yaklaşacaklarına dair önemli bilgiler verir. Ona göre çevreci eleştirmen esere "Bu şiirde doğa nasıl temsil edilmiştir? Bu oyundaki değerler ekolojik erdemle uyumlu mudur? Toprağa ilişkin metaforlarımız toprağa olan tavrımızı nasıl şekillendirir?" gibi sorular yöneltebilir (xix).

Alanın bir başka önemli ismi olan Glen A. Love da bir makalesinde, günümüzde edebiyatın "en önemli fonksiyonu"nu, "tehdit altındaki dünyamızda insanın bilincini tekrar onun yerini belirlemeye yöneltme," olarak ifade etmiştir (213). Yazın eleştirmenleri, 1990'lardan itibaren, yaşambilimciler, iklimbilimciler, kamu politikası uzmanları, coğrafyacılara, kültürel antropologlar, peyzaj mimarları, çevre avukatları, hatta uygulamalı matematikçiler ve çevre mühendisleriyle bağlantılar kurarak ve kendi disiplinlerinin geleneksel yaklaşımlarından biraz da uzaklaşarak bu yeni disiplinlerarası alanda eser vermeye başlamıştır. Çevreci eleştirinin disiplinlerarası oluşu ve akademi dünyasının dışındaki kuruluşlarla bağlantıları olumlu ve kalıcı bir etki yaratmış, bu yeni alanın Amerikan doğa yazını eserlerin ötesine genişlemesini sağlamış; doğal alanların korunmasının yanı sıra, kentsel ve kırsal mekânların çevre sorunları ve çevre adaleti gibi alanları da içermeye başlamıştır (Buell, *Future* 6-7).²⁵ Günümüzde ise çevreci eleştiri, Batıda özellikle Amerika'da üniversitelerde disip-

linlerarası bir çalışma alanı haline gelmiştir. Bugün Amerika’da *ISLE* ve İngiltere’de *Green Letters* adlı dergiler, çevreci eleştirinin bilimsel ve eğitsel boyutlarını ön plana çıkaran en önemli yayın organlarıdır.

Günümüzde çevreci eleştiri denince, bu alanın geçirdiği aşamalardan sıkça söz edilmektedir.²⁶ Peter Barry’ye göre çevreci eleştirinin edebi temelleri Amerika’da Ralph Waldo Emerson, Margaret Fuller ve Henry David Thoreau’nun el değmemiş doğayı ve yaban hayatı övdükleri yazılarına, İngiltere’de ise 18. yüzyıl sonlarında başlayan İngiliz Romantizmi’ne uzanmaktadır.²⁷ Amerika’da çevreci eleştiriye tetikleyen eserler, genel kaniya göre, Henry Nash Smith’in *Virgin Land* [Bakır Toprak] (1950), Leo Marx’ın *The Machine in the Garden* [Bahçedeki Makine] (1964), Roderick Nash’in *Wilderness and the American Mind* [Yabanıl Doğa ve Amerikan Düşüncesi] (1967), ve Joseph Meeker’in *The Comedy of Survival* [Yaşamı Sürdürme Komedisi] (1972) olarak kabul edilirken, İngiltere’de alanın ortaya çıkmasında Raymond Williams’ın *The Country and the City* [Taşra ve Şehir] (1973) ve Jonathan Bate’in *Romantic Ecology: Wordsworth and the Environmental Tradition* [Roman-tik Ekoloji: Wordsworth ve Çevreci Gelenek] (1991) adlı kitapları ön plana çıkmaktadır.²⁸ Amerikalı bilim insanı ve yazar Rachel Carson’un 1962 yılında yayımlanan ve dünya çevre tarihinin akışını değiştiren *Silent Spring*’in (*Sessiz Bahar*) ise bu anılan kitapların içinde özel bir yeri bulunmaktadır.

1960’larda ve 1970’lerde, aralarında Leo Marx ve Carolyn Merchant’ın da bulunduğu bazı edebiyat eleştirmenleri edebiyatın bizlere doğal dünya ile ilişkilerimiz ve karşı karşıya olduğumuz çevre krizi hakkında neler söyleyebileceği konusuna odaklanmıştır. Alana önemli katkıları olan Lawrence Buell, 2005 yılında yayımlanan *The Future of Environmental Criticism* adlı kitabında çevreci eleştirinin kısa tarihçesini oluşturarak bi-

rinci ve ikinci dalga çevreci eleştiri olarak kavramlaştırır (17).²⁹ Buell'e göre birinci dalga çevreci eleştiri, geleneksel doğa yazınının, doğa merkezli eserlerin ve doğa tarihinin ele alındığı, doğal alanların korunması odaklı bir eleştiri dönemi olmuştur.³⁰ Buell'e göre birinci dalga çevreci eleştirmenler doğa yazını, doğa şiiri ve yabanıl doğa temelli kurgusal eserler (wilderness fiction) gibi edebi türleri mercek altına almışlardır. İkinci dalga çevreci eleştiriyse doğal alanların yanı sıra yapılanmış çevre, şehirler ve ekolojik adalet konuları üzerine yoğunlaşmıştır (30). İkinci dalga çevreci eleştirmenler, çevresel adalet konularına yaklaşıp toplumsal bir çevreci eleştiri üzerinde durmuşlar; böylece sadece doğal alanlarla kalmayıp kentsel alanlar ve tahrip olmuş bölgeleri de ciddi şekilde ele almaya başlamışlardır. Bu dönem çevreci eleştirmenler küreselleşmenin çeşitli boyutlarını da ele almaya başlamışlardır. Yazılarıyla alana katkı sağlayan Raymond Williams, Jonathan Bate, Timothy Morton, Ursula Heise, Lawrence Buell, Kate Soper, Cary Wolfe ve Kate Rigby gibi çevreci eleştirmenler edebiyat dünyasında çevre sorunlarının daha fazla konuşulmasını, üniversitelerde bu alanda lisans ve lisansüstü düzeyde dersler açılmasını ve araştırmaların yapılarak tezlerin yazılmasını sağlamışlardır. Bugünlerde çevreci eleştirinün üçüncü devresinin ne olduğu/ne olacağı tartışmaları sürmektedir.³¹

1980'lerde münferit yazılarla başlayan birinci dalga çevreci eleştiri, doğa adına birşeyler söylemeyi amaçlamıştır. Çevreci eleştirmenler Amerikan doğa yazını ve doğa korumayı esas alan Amerikan ve İngiliz yazarların eserlerine odaklanmış, doğa yazarlarında görülen insanın biyotik topluluğun bir parçası olarak sunulduğu eserler yoluyla çevre bilinci uyandırmaya yönelik çalışmalar yapmışlardır. Bu dönemde ağırlıklı olarak Henry David Thoreau, John Muir, Mary Austin, Barry Lopez, Wendell Berry, John Burroughs, Aldo Leopold, Edward Abbey, Terry Tempest Williams gibi doğa yazarlarının çevreci eserleri üzerine yazılar

Bölüm 1: Çevreci Eleştiriy e Giriş

yazılmıştır. Organik dünya görüşünün hakim olduğu bu eserlerde insan, doğadan üstün değildir, doğanın bir parçasıdır ve insanın sürekliliği doğanın sağlıklı işleyişine bağılıdır. Ancak daha sonrakı yıllarda, doğal alanların ve yapılandırılmış çevrenin birbiriyle iç içe olduğu düşüncesi bazı çevreci eleştirmenleri organik dünya modelini sorgulamaya yöneltmiş, gerek kentsel gerek tahrip olmuş alanların da ele alınacağı toplumsal bir ikinci devre çevreci eleştiri başlamıştır.³²

1990'ların ortalarında başlayan ikinci devre çevreci eleştiri, toplum odaklı olup kuramsal çalışmalara da sahne olmuştur. Bu devrede çevreci eleştirinin sınırları genişlemiş, çeşitli edebi türler (roman, öykü, şiir), etnik edebiyatlar, dünya edebiyatlarına çevreci yaklaşımlar, ve kentsel mekânlar çevreci eleştirmenin ilgi alanına girmiştir. Bu bağlamda, ünlü çevreci eleştirmen Patrick Murphy'nin, *Farther Afield in the Study of Nature-Oriented Literature* [Doğa Odaklı Edebiyat Çalışmalarında Daha İleriye] (2000) başlıklı kitabında söyledikleri anlamlıdır. Murphy'e göre, çevreci eleştirinin sadece kurgusal olmayan eserlere odaklanmış olması, dahası sadece Amerikan ve İngiliz edebiyatlarına eğilmiş olması alanın ilerlemesini engellemiştir; çevreci eleştiri başka edebiyat türlerini ve başka ulusların edebiyatlarını da mercek altına almalıdır: “Bir eleştirmen, örneğin *Gilgamiş Destanı* veya *Shan-hai ching chiao-chu* [Dağlar ve Denizler Kılavuzu]'daki çevreye ilişkin düşüncelere az da olsa kafa yormamışsa, o zaman yüzyıllar boyunca geleneklerin, kültürel etkileşimlerin, sosyopolitik etkenlerin ve çevreye dayalı şekillendirmenin doğa edebiyatının gelişimi ve oluşumuna olan etkilerini anlayabilecek kadar zamanda geriye gidememiştir” (69).

Buell *The Future of Environmental Criticism* adlı kitabında, çevresel adalet hareketinin ikinci dalga çevreci eleştiriye olan etkisinden bahseder. Çevresel adalet hareketi temelde yoksul kesimlerin, yaşadıkları yöreleri ve kendilerini maruz kaldıkları

toksik atıklardan ve çeşitli kirleticilerden koruma çabalarını, soldukları havayı, gıda maddelerini ve sularını koruma eylemlerini içeren kolektif bir kavramdır.

Bu bağlamda çevreci eleştirmen Glotfelty'nin *The Ecocriticism Reader* 'a yazdığı giriş yazısındaki saptamalar önemlidir. Glotfelty, çevre konuları ve toplumsal adalet konularının ileride bir araya gelerek edebiyat ve çevre çalışmalarını genişleteceğini belirtmiştir.³³ Buell'in ikinci dalga olarak nitelendirdiği çevreci eleştiriyse bu tespiti hayata geçirmiştir. Bu alanda Amerika'daki ilk çalışmalardan biri, etnik grupların edebiyatlarını çevreci açıdan inceleyen Joni Adamson'ın yazdığı *American Indian Literature, Environmental Justice, and Ecocriticism: The Middle Place* [Amerikan Kızılderili Edebiyatı, Çevresel Adalet ve Ekoeleştiri: Orta Yol] (2001) başlıklı kitaptır. Bir yıl sonra Joni Adamson, Mei Mei Evans ve Rachel Stein tarafından yayımlanan *The Environmental Justice Reader: Politics, Poetics and Pedagogy* [Çevresel Adalet Seçkisi: Siyaset, Yazın ve Pedagoji] (2002) isimli kitap büyük ses getirmiştir.³⁴ Bu gelişme sayesinde kentsel alanları ve çevresel adalet hareketini³⁵ merkeze alan yazılar ağırlık kazanmıştır.

Günümüzde ise üçüncü dalga çevreci eleştirinin ne olduğu tartışmaları süregelmektedir. Adamson ve Slovic, üçüncü dalgayı, "etnik ve ulusal özellikleri tanıır, ancak etnik ve ulusal sınırların ötesine geçerek insan deneyimlerinin tüm yönlerini çevreci bir bakış açısından araştırır" şeklinde tanımlamışlardır.³⁶ Bu üçüncü dönemde, çevreci eleştirinin kapsadığı konular, mekâna ait küresel kavramların yeni biyolojik bölgeselcilik ile kaynaşması, uluslararası karşılaştırmalı çalışmalar, materyal ekofeminizm, hayvanlarda öznelliğe dair çalışmalar, evrimsel ekoeleştiri, posthümanizm, kültürel ekoloji, koloni dönemi sonrası çevreci eleştiri, çevresel adalet ekoeleştirisinin genişlemesi ve çok yönlü eylemci çalışmalar olarak özetlenebilir. Tanımı tam olarak yapıl-

Bölüm 1: Çevreci Eleştiriyi Giriş

mamış olan üçüncü dalga çevreci eleştiri, küresel iklim değişikliği, biyoçeşitliliğin azalması, bölgesel ekosistemlere gelen tehditler, çevre kirliliğine bağlı sağlık sorunları gibi konulara ağırlıklı olarak yer vermektedir.

2001 yılında Karla Armbruster ve Kathleen R. Wallace tarafından yayımlanan *Beyond Nature Writing: Expanding the Boundaries of Ecocriticism* [Doğa Yazınının Ötesinde: Çevreci Eleştirinin Sınırlarını Genişletmek] adlı kitapta erken dönem çevreci eleştiri, deneme tarzındaki “kurgusal olmayan doğa yazını”na odaklandığı ve okuyucuyu şiirde ve kurgusal eserlerde çok sayıda yazar tarafından ele alınan çevreci düşünceleri keşfetmekten alıkoyduğu için eleştirilmiştir. Wallace ve Armbruster amaçlarını şöyle açıklamışlardır:

Beyond Nature Writing [Doğa Yazınının Ötesinde], değişik alanlarda edebiyat ve kültür metinlerine çevreci yaklaşımları örneklemektedir: incil çalışmaları, ortaçağ ve Rönesans çalışmaları, Aydınlanma çağı edebiyatı ve düşüncesi, Amerikan koloni dönemi çalışmaları, ondokuzuncu yüzyıl İngiliz ve Amerikan edebiyatı, yirminci yüzyıl İngiliz ve Amerikan edebiyatı ile film, kurgubilim, sanal gerçeklik ve tiyatroya ait alanlar gibi edebi çalışmaların sınırlarını genişleten çağdaş metinlere çevreci yaklaşımlar sunmaktadır. (5)

Nitekim *Beyond Nature Writing* adlı kitap, çoksesliliği esas alır ve siyahi yazar Toni Morrison gibi bazı önemli Amerikalı yazarların eserlerinde, İncil’de, erken dönem Amerikan edebiyatında, çağdaş filmlerde, tiyatroda çevreci boyutları ortaya koyar. Bu bağlamda son yıllarda şimdiye dek çevreci açıdan incelenmemiş birçok edebi tür, tarihsel dönem, yazar, siyahi Amerikalı

ve Kızılderili Amerikalı gibi farklı kültürel grupların edebiyatları ve koloni dönemi sonrası edebiyatları³⁷ da çevreci eleştirinin kapsamına girmiş ve alanın sınırları gittikçe genişlemiştir. Çevreci eleştirinin gelişmesinde önemli rolü olan eleştirmen Glen A. Love, doğa bilimleri ve insan bilimleri arasındaki bağlantıların araştırılması üzerinde durmaktadır. Love'in *Practical Ecocriticism: Literature, Biology, and the Environment* (Çevreci Eleştiri Pratiği: Edebiyat, Biyoloji ve Çevre) (2003) bu iki alanı bir araya getiren konuları ortaya koymaktadır. Çevreci eleştirmen Ursula K. Heise de *Sense of Place and Sense of Planet: The Environmental Imagination of the Global* (Yer Algısı ve Gezegen Algısı: Küresel Çevre İmgelemi) (2008) başlıklı ses getiren kitabında yeni çevresel bakış açıları yaratarak çevreci eleştirmenlerin, yaşanılan mekânların ötesinde, tüm dünyamızın korunması üzerine yazmalarını istemektedir. Heise, bilimsel ağırlıklı eserleriyle ikinci devre çevreci eleştirmenler arasında yer almaktadır. Heise gibi çevreci eleştirmenler için, bilim ile kültür arasındaki çizgi belli belirsizdir ve çevreci edebiyat eleştirisi bilimin ışığında yapılmalıdır. Kültür çalışmalarında hâlâ gelişmekte olan bir alan olarak değerlendirilen çevreci eleştiri, yöntem tartışmalarına da sıkça sahne olmaktadır. Alanın şu ana kadar kapsadığı konular ve ihmal edilen konular bu tartışmaların önemli odaklarıdır. Süregelen tartışmalar yeni düşüncelere yol açmakta, çevreci eleştiri yeni yönlerle doğru genişlemektedir. Patrick Murphy, alanın tüm dünyaya yayılması konusundaysa şöyle demiştir: “Okuyucuların ve eleştirmenlerin bakış açısını genişletmek için, belirli edebi türlerin ve belirli ulusların edebiyatlarının [...] ön plana çıkmış olmasını yeniden gözden geçirmek gerekir. Böyle bir yeniden değerlendirme, dünyanın her köşesinden doğa odaklı edebi eserlerin alana dahil olmasını sağlayacaktır” (58). Heise de, bir yazısında, çevreci eleştirinin Avustralya, İngiliz, Kanada ve Amerikan edebiyatlarında çokça ele alındığını ancak İngiliz-

cenin dışındaki dillerde bu yöndeki çalışmaların çok sınırlı kaldığını söylemiştir.³⁸ Ancak günümüzde çevreci eleştiri İngilizcenin dışındaki dillerde de yaygınlaşmakta olup gerek ülkemizde gerek dünyada değişik dillerde çevreci eleştiri seçkileri yayımlanmaktadır. Çalışmalarıyla çevreci eleştiriye değerli katkıları bulunan Serpil Oppermann'ın derlediği ve ülkemizden genç araştırmacıların yazılarını içeren *Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat* buna örnek gösterilebilir.³⁹ Oppermann ve Özdağ, ülkemizin ilk çevreci eleştiri seçkisi *The Future of Ecocriticism: New Horizons*'a (2011) yazdıkları giriş yazısında ("Introduction: New Connections in Ecocriticism"), "doğanın savunmasını daha fazla sayıda edebiyatçı ele aldıkça, çevreci eleştirinin dünyanın her köşesine yayılacağını" söylemişlerdir. Oppermann ve Özdağ, "alandaki sayıları gittikçe artan uluslararası araştırmacılar, yeni çevre yasalarına katkı yaparak, küresel bir doğa koruma hareketinin kurulmasına katkı sağlayacaklardır. [...] Tüm yaşamın tehdit altında olduğu dünyamızda çevreci eleştiri, her zamankinden daha fazla bir şekilde, ayakları yere basan bir eleştiri türü olup çağdaş edebiyat sahnesinin soyutlamalarına ve vurdumduymazlığına karşı daha kesin bir karşı duruş sergileyecektir" demişlerdir (7). Öte yandan alanın disiplinlerarası tavrı insan bilimleri ve fen bilimlerinin diyalogunu öngörmektedir. Günümüzde evrimsel biyoloji, risk teorisi, fenomenoloji, çevre etiği, feminist kuram, ekolojik dinbilim, antropoloji, ruhbilim, koloni dönemi sonrası kuramı, çevresel adalet ve çevre tarihi gibi alanlar çevreci eleştiriye beslemektedir ve alan sürekli genişlemektedir (Buell 10). Türk edebiyatında çevreci eleştiri alanında çalışmalar yapan Gonca Gökalt Alp Alpaslan'ın "Cengiz Aytmatov'un *Dişi Kurdu n Rü yaları* Romanında Doğal Denge ve Hayvan Zihni" başlıklı çalışması söz konusu diyaloga etkili bir örnektir.⁴⁰

Çevreci eleştirmenlerin sıklıkla dile getirdiği gibi, bir çalışma alanı olarak çevreci eleştiri dünyanın geleceğini düşünen ve

sorumluluk almak isteyen edebiyatçılarla artık kurumsallaşmış ve geniş ilgi görmeye başlamıştır. Kendi yaşantılarımızın anlamının, tehdit altında olan gezegenle kesişme noktasında, bu kitabın bundan sonraki bölümleri ülkemizde öncü çevreci yazarları mercek altına almaktadır. Daha önce de belirttiğim gibi bu çevreci eleştiri yaklaşımları birer örnekten ibaret olup söz konusu eserlerde çevre farkındalığı değişik yönlerden de ele alındığında ülkemizde bu alandaki çalışmalara zenginlik katacaktır.

BÖLÜM

2

Birinci Dalga Çevreci Eleştiri

Doğa Yazını ve Hikmet Birand

Birinci bölümde Batıda çevreci eleştirinin gelişimi sürecinde birinci ve ikinci dalga çevreci eleştirinin ne tür eserlere odaklandığı üzerinde durduk. Bu bölümde ülkemizde kaleme alınmış çevre odaklı eserler söz konusu olunca, hangi eserlerin birinci dalga çevreci eleştirinin kapsamında düşünüleceği üzerinde duruyoruz. Buell'in birinci dalga çevreci eleştiri üzerine değerlendirmelerinden yola çıkarak bu eserlerin yörelerin doğa tarihini, biyoçeşitliliğini, flora ve faunasını bilim ve sanatı kaynaştırarak anlatan doğa yazını eserler olduğunu açıklıyoruz. Söz konusu Türk doğa yazını eserlerin bir an önce ortaya çıkarılması ve bu eserlerin çevreci eleştirmenlerce incelenmesini hedeflediğimizden ünlü doğa yazarımız Hikmet Birand'ın *Anadolu Manzaraları* (1957) adlı eserini ön plana alıyoruz.

ANADOLU MANZARALARI

Dünyada kimi eserler, yazıldığı dönemle kıyaslanınca günümüzde çok daha fazla önem kazanmıştır. *Anadolu Manzaraları* işte böyle bir eserdir. Herkesin anlayabileceği yalın bir dili olan bu ince kitap, bilimsel bilgilerin edebiyatın gelenekleri ile harmanlanmasından ortaya çıkan yeni bir görme biçimiyle okuyucunun gezip gördüğü topraklara dair farkındalığını artırmakta, yaşadığı yörelere derinden bağlanmasını sağlamakta, ekolojik okur yazarlığa ilgi uyandırmaktadır. Diğer bir deyişle kitap, geleceğimizin doğanın sağlıklı işleyişine bağlı olduğu bilinciyle doğaya ilişkin değer yargılarımızı yeniden gözden geçirmemizi sağlayıp, doğa koruma için içsel bir değişim yaratmaktadır. Bu da, esasen, bireyden başlayan doğa koruma anlayışı için tabandan yayılacak harekete dair ilk adımdır.

Türkiye’de doğa koruma dendiğinde ilk akla gelen isimlerden biri, kuşkusuz, Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi profesörlerinden, ülkemizde “bitki sosyolojisi”⁴¹ alanının kurucusu Hikmet Birand’dır. Birand’ın ölümsüz eseri *Anadolu Manzaraları*’na yazdığı “Sunuş” yazısında Tuna Ekim,⁴² Birand’ın ülkemizde “doğa koruma fikrini ilk ortaya atanlardan” biri olduğunu belirtip şöyle demektedir:

[Doğa koruma fikri] 1950’li yıllarda dünyanın gelişmiş ülkelerinde bile daha yeni tartışılırken ülkemizde bir avuç ormancı, ziraatçı ve nihayet o yılların en deneyimli, ileri görüşlü botanikçisi Prof. Birand, ülkemizde doğa koruma bayrağını açan öncülerden olmuşlardır. (i)

Ülkesini adım adım gezerek bu eşsiz toprakları herkese sevdirmek amacıyla kaleme aldığı yazılarında Birand, Batıda doğa yazını olarak bilinen alanın da ülkemizde en önemli ve ilk temsilcilerindendir.⁴³ Birand, bir bilim insanı olarak birçok bilimsel yayına imza atmıştır. Bu yazıda Birand’ın bilim insanı kimliği değil, doğa yazarlığı incelenecektir. Ancak öncelikle, bir edebi tür olarak doğa yazınının temel özelliklerine daha yakından bakalım.

Doğa Yazını

Çevre sorunlarının yükselişe geçmesiyle beraber, 1980’li yıllardan beri Batıda doğa yazını eserler çevreci eleştirmenlerin yoğun şekilde dikkatini çekmeye başlamıştır. Esasen, bu yazın türü Amerika’da kolonyel dönemin edebiyatlarına kadar uzanır ve yeni dünyanın bozulmamış eşsiz doğasına hayranlık duyularak kaleme alınmış eserleri kapsar. Anglo-Amerikan düzyazı geleneğinin içinde özel bir yeri olan doğa yazını, her ülkenin

edebiyatında sıkça rastladığımız doğa temalarını içeren eserlerle pek örtüşmez. Doğa yazını doğanın işleyişine, doğadaki biyolojik çeşitliliğe, doğanın tüm unsurlarının birbirleriyle ilişkisine ve insanla doğa arasındaki sürekliliğe duyulan olağanüstü ilgi ve meraktan doğar. Doğa yazarı, doğadaki süreçleri bir bilim insanının merakı ve dikkatiyle inceler ve gözlemlerini estetik bir dil aracılığıyla yorumlar. Doğa yazarının doğaya karşı yeni bir farkındalık yaratabilmesi, doğrulanabilir gerçekler ile sanatsal anlatımın birlikteliğinden kaynaklanır.

Peki, doğa yazını tam olarak nedir? Doğa yazını her ülkenin yazılı kültüründe rastladığımız doğa temalarını içeren eserlerden farklı kılan nedir? Finch ve Elder’a göre doğa yazını, Anglo-Amerikan düzyazı geleneğinin bir parçası olan ancak düzyazı geleneğindeki diğer eserlerden belirgin farklılıklar gösteren eserler olarak iki yüz yıldır süregelmektedir (19). Finch ve Elder, doğa yazarlarının ünlü İsveçli bilim adamı Carolus Linnaeus’nin çocukları olduklarını söyler (19); Linnaeus, *Systema Naturae* [Doğa Sistemi] (1735) ve bu kitaptaki genel sistemi tartıştığı *Species Plantarum* [Bitki Türleri] (1753) gibi yapıtlarında, tüm yaşayan varlıkların, flora ve faunanın, sınıflandırılabilceği bir sistem ortaya atmıştır.⁴⁴ Linnaeus’nin yakın takipçilerinden, İngiltere’nin ilk ekoloğu ve önde gelen doğa tarihçisi Gilbert White, Linnaeus’nin kurduğu sistemden büyük ölçüde etkilenerek, *A Natural History of Selborne* [Selborne’un Doğa Tarihi] (1789) adlı eseri yazmıştır.⁴⁵ White, yaşadığı yörenin yaban hayatına, canlıların birbiriyle ilişkilerine, taksonomiye, etolojiye olağanüstü bir ilgi duymuş, doğada yaptığı dikkatli gözlemlerin ve analizlerin sistematik bir biçimde notlarını tutmuştur; doğaya ve canlılara ilişkin bilgilere, laboratuvar ortamında değil, doğada gözlemler yaparak ulaşmayı hedeflemiştir. White’ın yazıları onun doğadaki varlıkların diline olan ilgisini de gösterir. White, “kanatlı kabilelerin çoğu çeşitli tutkuları, istekleri, duyguları

-öfke, korku, aşk, nefret, açlık gibi- ifade etmek için çeşitli sesler çıkarır. [...] Kuşların dili çok eskidir, ve dilin çok eski şekilleri gibi, çok kısıdır: az konuşulur ama çok şey anlatılır,” demiştir (49). White, *A Natural History of Selborne*’de gördüğümüz gibi, doğada yaptığı gözlemlerini bilimsel ve şiirsel bir dilin birlikteliği ile sunarak doğa yazınının doğmasına zemin hazırlamıştır. O halde, doğa yazını disiplinlerarası bir yazın geleneği olarak değerlendirilebilir. Doğa yazarı, insan faaliyetleriyle eşsiz doğanın bozulmuş olmasını, yabanıl alanların şehirleşmeden ve endüstrileşmeden bunalan modern insana sığınak olmasını, modern insanın doğadan kopukluğunu, bakir kalmış topraklara duyulan tutkuyu ve daha nice konuları sanat ve teknik bilimi birleştirerek anlatır. Ortaya çıkan eser, deneyimlere dayalı bilginin şiirsellikle yüklü imgeler aracılığıyla anlatımıdır. O halde, doğa gözlemlerinin birinci tekil şahıs tarafından yapılan anlatımıyla, doğa yazını temellerini bilimden alır ve doğa ile doğadaki canlılara ilişkin doğrulanabilir gerçekleri lirik şekilde ifade eder. Amerika’da doğa yazınının babası olarak bilinen Henry David Thoreau’nun Gilbert White’dan etkilendiği bilinmektedir. Finch ve Elder, Thoreau’nun Walden’daki kitaplığında Gilbert White’ın *A Natural History of Selborne* adlı kitabının bulunduğuna dikkat çekerler (19). White’dan sonra dünya çapında biyolojik keşifler olmuş, biyoloji ve jeoloji bilimlerindeki gelişmelerle Linnaeus’nin canlılar dünyasına dair kurduğu sabit sistem, yerini dinamik bir yapıya bırakmıştır. Sonraları, Darwin’in eserleriyle daha kapsamlı doğa araştırmalarının yolu açılmıştır. Darwin’in doğal seçilimle evrim teorisi, doğaya bakışı temelden değiştirmiş, doğadaki evrimsel süreçlere dikkatleri çektiği için doğanın unsurlarına tarihsel bağlamda bakılmasını sağlamıştır (Scheese 21). Böylelikle, doğa yazını her geçen gün artan bilgilerin ışığında çeşitlenerek varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Doğa yazını, endüstri çağının bir yan ürünü olarak da değerlendirilmektedir. Kimilerine göre doğa yazını, makineleşmeyle birlikte doğanın uğradığı zararın önlenememesi ve topraktan kopan insanın tekrar toprağa bağlanabilmesi çabalarıdır. Bir başka deyişle, makineleşmenin ağır sonuçları bazı yazarları edebiyatta yeni arayışlara yöneltmiştir. Bu yazarlar toprağa gelen yıkımın hem duygulara hem de akla seslenerek önlenebileceğini düşünmüşlerdir. Frank Stewart, *A Natural History of Nature Writing* [Doğa Yazınının Doğal Tarihi] adlı kitabında, doğa yazınına geniş bir perspektiften bakarak her iki disiplinin [fen bilimleri ve insani bilimler], işbirliği yapması durumunda, insanoğluna yeni ve güçlü bir bakış açısı kazandırabileceğini söyler (xix). Doğa yazınında doğaya ve doğanın tüm unsurlarına duyulan derin ilgi ve merakın rolü büyüktür. Bu merakın oluşmasında en büyük etken toprağın kendisidir. Thomas J. Lyon, *This Incomperable Lande* [Bu Eşsiz Topraklar] adlı kitabında, Cape Cod, Yosemite ve Grand Canyon gibi bölgelerin, büyüleyici güzellikleri ile, Amerika'daki doğa yazınının ortaya çıkışında ilham kaynağı oluşturduklarını söyler (16). Doğa yazarlarının doğaya ve doğa tarihine olan ilgileri insan ve doğa arasında bir bağ, bir yakınlık keşfetmiş olmalarından da kaynaklanır. Bu keşif, Abram'ın deyişiyle “alfabetik kültürlere özgü” (138) İnsan merkezli düşünce biçimini temelinden sarsar. O halde, doğa yazarları doğanın kalemi olup konuşamayan doğaya ses verirler. Bu amaçla doğa yazarları doğayı, flora ve faunayı uzun süre ve derinliğine inceler, gözlemlerini ayrıntılı olarak not ederler. Bunlar, bakılanın değil gerçekten görülenin notlarıdır ve eserlerin konularını oluşturur. Bu konular içinde, kuşkusuz en önemlisi, doğa ve üzerinde yaşayan tüm canlıların, hayvan ve bitkilerin, insana faydasından çok, var olma haklarının olmasıdır. Yazarın kişisel gözlemlerine ümitleri, duyguları ve inançları da eklenir. Ortaya çıkan güçlü lirik anlatım, yazarın gözlemlerinin kişiliğiyle ve duygularıyla buluşmasından

kaynaklanır. Bu lirik anlatım ister istemez okurun doğaya bakışını değiştirir.⁴⁶

Hikmet Birand'ın Doğa Yazını

Amerika'da doğa yazını olarak adlandırılan düzyazı eserler, yirminci yüzyıl ortalarında belli bir tarihsel süreci geride bırakıp yerleşmiş bir edebi tür olarak kabul görmüştür. Bununla birlikte, ülkemizde doğa yazını niteliği taşıyan eserler, edebi bir tür olarak henüz sınıflandırılmamıştır. Bu durum, yeni eserlerin yazılması için elverişli ortamı oluşturamadığından Batıya kıyasla benzer eserlerin sayısında artış kaydedilememiştir. Oysa Hikmet Birand, *Anadolu Manzaraları*'na yazdığı önsözde ("Birkaç Söz"), "[b]izde konusu memleketin taşı toprağı, otu ağacı, denizi, dağı, hepsi birden memleket tabiatı ve herkese açık olan yazılar yazılmıyor. Ama buna ne kadar ihtiyacımız var!" demiştir (ii). Mamafih, edebiyat geleneğimizin şiir, öykü, roman gibi türlerinde, doğanın korunması ve çeşitli doğa tahripleri karşısında bu gidişata bir son verilmesi gerektiği fikri yeni değildir. Süha Oğuzertem'in doğa farkındalığının Türk edebiyatında Batıya göre daha eski olduğuna dair görüşleri önemlidir:

Çevre konusu dünyada 1970'li yıllardan itibaren ciddi boyutlarda gündeme getirilmeye başlanmış ve bu duyarlılığı gösteren edebiyat yapıtları son yıllarda öne çıkmaya başlamıştır. Oysa Türk edebiyatında bu duyarlılık, Halikarnas Balıkçısı, Sait Faik ve bu geleneğe katılan Yaşar Kemal gibi yazarlarla çok daha önceden üstünde durulmaya başlanmış bir konudur. Bu yazarların yapıtlarıyla Türk edebiyatı aslında dünyada öncü konumdadır. (38)

Gerçekten de, Sait Faik'in kimi öyküleri, Halikarnas Balıkçısı'nın *Aganta Burina Burinata* (1945), Necati Cumalı'nın *Susuz Yaz*

(1960), Yaman Koray'ın *Deniz Ağacı* (1962), Yaşar Kemal'in *Deniz Küstü* (1978) ve *Kuşlar da Gitti* (1978), Fakir Baykurt'un *Kaplumbağalar* (1980), Latife Tekin'in *Berci Kristin Çöp Masalları*⁴⁷ (1984), Zülfü Livaneli'nin *Son Ada* (2008), Buket Uzuner'in *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları* serisinin *Su* (2012) ve *Toprak* (2015) romanları, ve daha nice doğa dostu kurgusal eserler, çevre duyarlılığına, çeşitli çevresel problemlere ve doğa tahriplerine etkileyici bir şekilde parmak basmışlardır. Çevreci açıdan bakıldığında bu eserlerde, ülkemizde insanın dışındaki doğaya eğilmemiş bir edebi geleneğin söz konusu dahi olamayacağı ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, esas itibarıyla çevre merkezli bir anlatımda bilim ve sanatın kaynaştığı, doğadaki süreçlerin lirik bir ifadesinin vurgulandığı geçmişten günümüze Türk doğa yazını olarak adlandırılabileceğimiz düzyazı eserlerin bulunup çıkarılması ve bu nitelikte yeni eserlerin yazılması büyük önem taşımaktadır; bu gibi çalışmalar gelecek nesillerin çevreye bakışını derinden etkileyecektir.

Bilimsel bilgilerin ve doğa gözlemlerinin düşsel bir şekilde ele alındığı böyle bir yazın türü her ne kadar resmi olarak Türk edebiyatının kapsamında yer almasa da, doğa bilimlerini ve edebiyatın geleneklerini harmanlayarak doğaya sevgi ve saygı aşılayan nice doğa yazını düzyazı eserlerin ülkemizde de yazılmış olduğunu görmekteyiz. Doğa yazınına ilham kaynağı oluşturan büyük ölçüde doğanın kendisi olduğuna göre -yer yer örselenmiş olsa da- biyoçeşitliliğiyle ve çeşitli doğa zenginlikleriyle övündüğümüz ülkemizde doğa yazını olarak adlandırılacak eserlerin ortaya çıkmış olması hiç de şaşırtıcı değildir. Amerikan doğa yazınının ilk örneklerine, on dokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren henüz bozulmamış görkemli yabancı alanlar ilham vermiştir. Bizde ise doğa yazını olarak niteleyebileceğimiz eserleri tetikleyen unsurun ülkemizin eşsiz peyzajlarının insan etkisiyle

ekolojik bozulmaya uğramış olması olarak düşünülebilir. Bu tür çalışmaların içinde -Batıda olduğu gibi- yazın insanlarının eserlerinin yanı sıra bilim insanlarının şiirsel bir dille kaleme aldıkları eserleri de bulunmaktadır; Yaşar Kemal'in "röportaj" olarak sınıflandırılan eseri *Denizler Kurudu* (1972); profesyonel sporcu, yazar ve fotoğrafçı Nasuh Mahruki'nin *Bir Hayalin Peşinde: Yedi Zirveler-Batı Yarıküre ve Antarktika* (1996); doğa bilimci Mustafa Sarı'nın⁴⁸ *Van Gölü İnci Kefali* (2001); ekolog Sargun Tont'un *Solucanlara Piyano Çalan Adam* (2010); çevre mühendisi Cemal Saydam'ın *Havadan Tozdan* (2010); deniz tutkunu, araştırmacı, yazar Oktay Sönmez'in *Güneşi Hüzünlüdür Kutup Denizlerinin* (2010) ve daha niceleri rahatlıkla Türk doğa yazını kapsamında değerlendirilebilecek eserlerdir.

Bir botanikçi olarak Birand'ın *Anadolu Manzaraları*, doğa yazını olarak niteleyebileceğimiz eserlerin belki de en önemlisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira burada bilimsel bilgilerin -botanik, bitki sosyolojisi, doğa tarihi, ekoloji- edebiyatın gelenekleriyle ve lirik anlatımla harmanlandığını görürüz. "Prof. Dr. Hikmet Ahmet Birand Bibliyografyası İçin Bir Deneme" adlı önemli çalışmasında Mutlu Kar Gür'ün, "[Birand'ı] sadece bilim adamı kimliği ile [anmanın] ve yazınsal yönünü görmezden [gelmenin], kendisine yapılmış büyük bir haksızlık" olacağı görüşüne katılırız (75). Almanya'da doktora eğitimi gördüğü yıllarda tanışmış olması kuvvetle muhtemel bu yazın türünün yöntemleriyle Birand,⁴⁹ eserinde adeta bilimin mekanik dilini kırarak yarattığı şiirsel dille doğa koruma için içsel değişim sağlamayı amaç edinmiştir. Eserde bilim ve sanat birlikteliğiyle, yaşanan topraklara hayranlık uyandıran, toprağa sevgi ve saygı aşıl原因an ekolojik bir görme biçimi ortaya çıkmıştır. Batıda Henry David Thoreau, John Muir, Mary Austin, Aldo Leopold, Annie Dillard, Edward Abbey, Wendell Berry, Barry Lopez ve daha nice güçlü doğa yazarlarının ses getiren eserleri tadında bir eserdir *Anadolu Manzaraları*.

Bölüm 2: Birinci Dalga Çevreci Eleştiri

Anadolu Manzaraları’nın içinde yer alan yazıların, çevreci açıdan incelendiğinde, ülkemizde endüstrileşmeyle doğadan kopan insanın tekrar doğaya bağlanabilmesi için bir yol haritası sunduğu görülür. Birand’ın doğa yazarlığına yönelmesindeki etkenleri özyaşam öyküsünde görürüz. Birand, doğaya karşı daha küçük yaşlarda sevgi beslemeye başlamıştı. Çocukluğunu İç Anadolu’nun kırsal bir bölgesinde geçirmiş, yaşadığı yörenin kurak topraklarına duyduğu ilgi onun meslek yaşamında çevreye yönelmesinde en önemli etkenlerden biri olmuştu. Gerçekten de Birand “yaşamı boyunca memleketin kurak bölgelerinde yetişen bitkileri araştırmıştır” (Gür 76).⁵⁰ “Bir bakışta çırçıplak gibi görünen [stepelerin] gerçekte çok sayıda bitki türü” barındırması, belki de Birand’ın bu peyzajlara ilgisini artırmıştır.⁵¹

Birand, 1904 yılında Karaman’da doğar.⁵² İlk ve orta öğrenimini burada tamamlar. Karaman İdadisi’ni bitirdikten sonra İstanbul Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi’nden mezun olur ve daha sonra, Almanya Bonn Üniversitesi’nde ziraat alanındaki ihtisasını tamamlayarak doktora derecesini alır.⁵³ 1938’de Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü’nde doçent ve 1945’te profesör olur. 2. Dünya Savaşı öncesinde Türkiye’ye gelen ünlü Alman profesör Kurt Krause ile birlikte çalıştığı yıllar Birand’ın yazarlığa da başladığı yıllardır. 1936 yılında kaleme aldığı *Büyükada’nın Yeşil Örtüsü* adlı kitapçık, Birand’ın genç bir araştırmacı olarak ekolojik çalışmalara başladığı yıllara rastlar. Daha bu ilk eserde bile Birand’ın topluluk anlayışını genişletmiş olması, bitkilerden “cemiyet,” “nebat cemiyetinin fertleri” (12), “akraba” (15) olarak bahsetmesi ilgi çekicidir. Birand’ın bu kitapta söylediği sözler önemlidir:

Bu defterciğin şimdilik iki amacı var: Biri, üniversite, yüksek okul ve lise talebelerine, Adaya yapacakları

ekskursiyonlarda önder olmaktadır. [...] İkinci amacı da, yurdumuzun tabiatına ilgi ve sevgi uyandırmaktır. (3-4)

Daha sonraki yıllarda kaleme aldığı *Batı Karadeniz Kıyılarında Bir Botanik Gezisi* (1945), *Keltepe Ormanlarında Bir Gün* (1948), *Bitkilerde Ekonomi Prensipleri: Biriktirme ve Artırma* (1950), *Nebatlarda Cemiyet Hayati ve J. Braun-Blanquet* (1955), *Kurak Çorak* (1962) ve *Alıç Ağacı İle Sohbetler* (1968) adlı eserleri⁵⁴ bilimsel bilgileri geniş bir okuyucu kitlesine ulaştırmak ve çevre konusunda bir bilinç oluşturmak konusunda Birand'ın kararlı tutumunu gösterir. Bu eserlerde Birand'ın bir doğa yazarı olarak tüm yaşama bütüncül baktığı ve bütünün sağlığını ön planda tuttuğu gözlenmektedir. *Bitkilerde Ekonomi Prensipleri*'nde belirttiği gibi, “[z]ati hayat bir düzenden başka bir şey değildir. Bu düzen bozulduğu andan itibaren yalnız bitkide değil insanda da, hayvanda da anormal oluşumlar belirmeye, sıhhat bozulmaya, marazi haller baş göstermeye başlar” (8). 1962 yılında yayımladığı ve Anadolu’da kuraklığı ele aldığı *Kurak Çorak*’ta ise Birand, bu peyzajların binlerce yıldır süregelen düzeninin korunamamış olmasından duyduğu üzüntüyü dile getirir. Birand kitabında, Anadolu’ya yerleşimin yedi bin yıllık bir tarihi olduğunu söyler “[“Anadolu’da nice uygarlıklar doğmuş, en güzel çiçeklerini açmış ve batmıştır”]. Öyle ki, “[b]ugün kekik ve gevenlerin kapladığı yamaçlardan akan toprakların altında kat kat o uygarlıkların kalıntılarına rastlanmaktadır” (18). Bu eserinde bir yörenin eski çağlara ait bitki örtüsünü keşfetmenin bir yolunun da edebi metinler olduğunu ima ederek, “[b]iz memleketimizin iklimini, tabiatını hâlâ iyi bilmeyiz; hele eskiden nasıldı, hiç bilmeyiz. Onun için Yunus Emre destanındaki iki unsur, kuraklık ve Hacı Baba’ya armağan olarak topladığı alıç, önemsiz değildir;

Bölüm 2: Birinci Dalga Çevreci Eleştirisi

hatta ikincisi, Orta Anadolu'nun eski bitki örtüsü bakımından oldukça önemlidir” der (7-8).

Alıç Ağacı İle Sohbetlerde ise Birand memleketimizin her bölgesinin “ayrı bir ruhu” olduğunu söyler. Birand “bu ruh yitirilmemeli, memleketle birlikte ebede kadar yaşamalıdır” (vi), der.

Dikmen Alıçı'nın sohbetlerini işte bunun için yazdım; onu okuyanlar, dinleyenler, Anadolu'da gezerlerken, gözlerine ilişen değişik güzellikleri ... severek sevinerek, bozulmuş olanları da üzümlük gözetlesinler, Anadolu'ya özgü renklerin, özelliklerin yapıcı olan otların çimenlerin, ağaçların, ormanların, tüm bitkilerin yaşayış düzenini, o düzenin bize ettiği iyilikleri anlasınlar , ona karşı davranışlarına saygılı bir çekidüzen versinler... diye yazdım. (vi)

ANADOLU MANZARALARI'NDA

DOĞA YAZININA DAİR

Anadolu Manzaraları 'nı oluşturan -daha önce tek tek tefrika edilen ve 1957'de tek bir kitapta toplanan⁵⁵- yazılarında ise Birand, okuyucuyu doğada doğrudan fiziksel deneyime çağırma- tadır zira doğada yaşanan bire bir deneyimler doğa farkındalığında değişim yaratmakta, insanın bütünde sade bir üye olduğu genişletilmiş bir toplum anlayışını ve doğaya bütüncül bakışı beraberinde getirmektedir. Anadolu'nun çeşitli peyzajlarında bitkiler ve birbirleriyle ilişkilerinin, doğa tarihinin, ekolojik süreçlerin incelendiği bu yazılarda, Batıda ki doğa yazını eserlerinde olduğu gibi bilim ve sanatın iç içe geçişini görmekteyiz.⁵⁶ Birand *Anadolu Manzaraları* 'nda yer alan “Birkaç Söz”de kitabın yazılış amacını şöyle dile getirir:

Gezilerimden not ettiğim müşahadelerimin, meslek ve ilim çevresini değil, herkesi ilgilendirebilecek yanlarını ayrı ve herkesin anlayabileceği bir dille yazmak, memleketin çeşitli peyzajlarının renklerini, güzelliklerini, oluşlarını, bozuluşlarını, neden ve nasıl bozulduklarını anlatmak, memleket tabiatını, çok da zor olduğunu bilerek, tasvir etmek istemiştim. Böyle bir Türkiye kitabı yazacaktım. Bizde konusu memleketin taşı toprağı, otu ağacı, denizi, dağı, hepsi birden memleket tabiatı ve herkese açık olan yazılar yazılmıyor. Ama buna ne kadar ihtiyacımız var!

(ii)

Kitabın ilk bölümü olan “Yavşan Stepinde Sabah”ta Birand, Adana-Ankara hattında bir tren yolculuğu sırasında, şimdi yerinde “yeller esmekte” olan, “toprağı savrulup giden” yavşan peyzajlarında (ii), bir doğa tarihi dersi vermektedir. Bu yazıda Birand, “o peyzajın son demini yakalamış, ona renk ve hüviyet veren nebat örtüsünün son envanterini yapmış”tır (iii).⁵⁷ Birand, insana ilk bakışta faydasız görünen bu engin bozkırın “çok uzak geçmiş”ne giderek step otlarının, “stepin çetin şartlarına karşı koymak için aldıkları akıllıca tedbirleri” anlatıp, ovada yayılan koyunları besleyen “şefkatli” step toprağını gözümüzde yeniden değerli kılar. “Kırkikindiler”de ise Birand, Ankara derelerinden “yeşil bir kurdele” gibi akan Hacıkadın Deresi’nin peyzajlarında “Akdenizli, Karadenizli ağaçları” anlatırken kentin bir zamanlar sahip olduğumuz hazinelerini düşündürür. “Ankara Çiğdemi”nde, nesli tehdit altında olan büyüleyici güzellikteki “Ankara’nın eski yerlisi” endemik türü anlatır. Yazısında çiğdemin -doğada varoluşunun tarihçesiyle harmanlayarak- fiziksel özelliklerinden bahseder. Çiğdemin buralara çok eskiden “göç ettiğini” [“Dünyanın büyük bir kısmını kaplayan buzlar erir erimez biz buralara yerleştik” (42)], kendini ve neslini korumak için verdiği

Bölüm 2: Birinci Dalga Çevreci Eleştirisi

amansız mücadeleyi anlatır. Yazıyı esas önemli kılan Birand'ın kullandığı intak sanatıdır; yazarın çiğdemle yaptığı etkileyici sohbet, nesli tükenmekte olan bu türü adeta ölümsüzleştirmektedir. Birand “Zavallı Söğütler” yazısında “bahtsız” söğütlerden bahseder zira söz konusu “güneş çocuğu” söğütler Ankara’da bir koruluk kurulurken kavakların arasına dikilmişlerdir; yeterince ışık alamadıkları için yakında son nefeslerini vereceklerdir [“Biraz daha ışık, diyen Goethe gibi ışık ışık diye bağıra bağıra can verecekler” (57)]. “Keltepe Ormanlarında Bir Gün” yazısında ise Birand, Karabük orman “cemaati”nin alt katından üst katlara kadar büyüleyici güzelliğini gözler önüne serer;⁵⁸ Bu “masal dünyası”nda çalılılarıyla, ağaçlarıyla, sarmaşıklarıyla gördüğü tüm peyzajları anlatıp “[n]e yapmalı da ormanlarımızı kurtarmalıyız?” diye sorar (72). Birand, “orman anlayışında bir değişiklik yapmalıyız” (73) diyerek orman topraklarını -humusu- barındırdığı faydalı canlılarıyla derinine inceler ve orman “milyarlarca canlı varlığın hayat ve kader ortaklığı ettiği bir birliktir; yüksek ve bileşik bir organizmadır; bir bütündür” sonucuna ulaşır. Öyle ki “[o]rmana yapılan bilgisiz ve hoyrat müdahale, ormanın hayat düzenini bozar” (76). Birand, “Asıl Afet” adlı yazısında ülkemizin hayat ve enerji kaynağı olan nebat örtüsünü yok eden “başıboş mercacılık”tan bahseder. Birand şöyle der:

Orta Anadolu’da asırlardan beri yayılan sürüler, hayvanlar ilkin hoşlandıkları nebat nev’ilerini, onlar tükenince, sıra ile diğerlerini seçe seçe yedikleri için en değerli step otlarının çoğunun neslini kurutmuş ve onun için step artık bu sürüleri besleyemez olmuştur. Sıra ormana gelmiştir. Arızalı bölgelerimizde yamaçlar, sürüler toprağı tutan nebatî örtünün kökünü kazıdığı için, çırılçıplaktır; iskeletleri sırtmakta, aklı sarılı,

allı morlu, elvan elvan ışıldamaktadırlar. Berrak akan tek suyumuz yoktur. Hepsi toprağı, her şeyin temeli olan öz toprağı sürükleyip gitmektedir ve bu toprak çoğumuzun sandığı gibi, yeryüzünden arzın göbeğine kadar derin değil, bir iki karışlık bir tabakadan ibarettir. Özetle, manzara çok sıkıntılı, hele uzağa bakınca, çok düşündürücü, tüyler ürperticidir. (103)

Birand yazısını, bu durumun “memlekete sahiden onmaz yaralar açtığını anlatan bir edebiyata da çok ihtiyacımız var” diyerek bitirir (103). Birand’ın “At ve Asfalt” yazısı ise onun gerçek bir hayvansever olduğunu, hayvanlar âleminde duygu, düşünce, acı çekme yetilerine derinden inandığını gösterir. Asfaltın, kağırları süren atlar için en büyük kötülük olduğunu, çünkü atların bu kaygan zeminde kayarak bacaklarını kırdıklarını anlatır [“Kolu bacağı kırılan atın akıbeti ise kötüdür” (110)]. Bu yazılar bir bütün olarak düşünüldüğünde Birand, Anadolu manzaralarının bütünsel zenginliğini görmenin yerel bölgelerin ve kırsalın iyi anlaşılmasıyla ilişkili olduğunu ortaya koyar.

Birand’ın, ortalama bir insana doğayı sevdirmeyi amaçladığı bu yazılarda, bilimsel bilgileri lirik bir anlatımla kaynaştırdığını, edebiyatın kişileştirme, konuşturma, benzetme, eğretilme gibi anlama renk katan söz sanatları ve üslup (stilistik) araçlarını kullandığını görmekteyiz. Birand’ın, *Anadolu Manzaraları*’nın bütününde, doğayı betimlerken yarattığı etkileyici söz sanatlarına birkaç örnek verelim:

“Üstelik [orman bitkileri] çimlendikten sonra filizlerine orman topraklarında pek çok bulunan mantarlar da sütünelik eder.” (7)

“Artık düşünüm de başlıyor. Bu gelen [kelebek] ilk dünürdü, ilk düşün elçisi. Ona sarı tozumu yükledim ve başka bir çiğdeme yolladım.” (46)

“Söğüt [ağacı] benim sanki hemşerimdir.” (53)

“Akşam güneşinin yapraklarla cilveleşmesi, gerçekten bir renk ve ışık cümbüşü idi.” (95)

Bilimsel bilgileri kişisel hayat deneyimleriyle birleştirerek, yer yer öyküler ekleyerek okuyucuyu Anadolu peyzajlarının içine çeken Birand, insanın kendini doğaya üstün görme alışkanlığını kökünden değiştirmektedir. Kitap, maddi zenginliğin ötesine uzanan bir modern insan kimliği de arayışıdır aslında; toplumumuzda toprak ana sevgisinden gelen, toprağın ve insanın kaderlerinin esasen bir ve aynı olduğu inancı kuvvetle hissedilir bu yazılarda.

Anadolu Manzaraları bütünüyle incelendiğinde, Batıdaki örneklerinde olduğu gibi, kimi zaman doğa tarihi bilgisinin, kimi zaman doğaya kişisel yaklaşımların, kimi zaman da doğaya felsefi yorumların ağırlık kazandığı görülür. Kitapta belli yörelerle ilgili her bir yazı ülkemiz genelinde benzer konuları/sorunları düşünmemizi sağlamaktadır. Örneğin, günümüzde nesli tehlike altındaki endemik bir çiçeğin tarihçesini ele alan “Ankara Çiğdemi” adlı bölüm, topraklarımızda diğer nice endemik çiçeklerin doğa tarihine merak uyandırmaktadır; doğanın düşüncesizce tahribi yüzünden “acaba benim yöremde hangi çiçeklerin soyu tükenmiştir?” sorusunu akla getirmektedir. Birand’ın doğaya karşı ahlaki sorumluluk duyulmasını istemesinin temelinde Anadolu topraklarının tahribatına duyduğu tepki büyük rol oynamıştır.

Birand’ın *Anadolu Manzaraları*’nı okuma deneyimi Anadolu’yu yeniden keşfetme deneyimine dönüşmektedir. Bu keşif sadece Anadolu’nun doğal zenginliklerine değil bizlerin doğayla ilişkilerimizin nasıl olması gerektiği üzerine de bir keşiftir. *Anadolu Manzaraları*’nda yer alan yazılar bir taraftan Birand’ın doğa algısının çeşitli yönlerini gösterirken diğer taraftan onun bir doğa yazarı olarak topluma uzanmayı, bu sebeple teknik bilgi ve lirik anlatımı birleştirmeyi hedeflediğini ortaya koyar.

Kitabı oluşturan yazılarda ilk dikkati çeken konu, Birand'ın insan dışındaki dünyayı, toprakları, bitkileri ve canlıları genişletilmiş yeni bir topluluk anlayışına dahil etmiş olmasıdır. Birand'ın bu kapsayıcı etik anlayışı kitabın tüm bölümlerinde gözlenir. Genişletilmiş topluluk anlayışı Birand'ın “Zavallı Söğütler” adlı yazısında “orman halkı”nın büyüyelemek için ışığa gereksinimi olduğunu anlatırken ortaya çıkar; Birand, “[s]iz hiç, bir ormanda, yeşil bitkilerin kurabildikleri en muhteşem sosyal toplulukta gezdiniz mi? Ve orada orman halkının ışığa hücumunu gördünüz mü?” diye sorar (55). Dev ağaçların altında ışığı göremeyen “yaşlı fidanlar”ın [“kanaatkar kişiler”in] sıkıntılarını şöyle anlatır: “Bu ihtiyar delikanlılar ağır ağır büyüme, yoksulluğa, sıkıntıya, ışıksızlığa alışmak zorundadırlar. Bekleyecekler; yanı başındaki, tepelerindeki kodaman ağaçlardan biri gününü bitirinceye, sıradan çekilinceye kadar bekleyecekler. Sonra onların orman havasında kapladığı yeri almak için çabuk çabuk uzayacaklar, ferah ferah büyüyeceklerdir” (55). Birand'ın topluluk anlayışımızı doğaya genişletme çabası “Yavşan Stepinde Sabah” yazısında, Karaman koyunlarının “ceddinin” stepli olduğunu anlatırken de ortaya çıkar. “[Koyunun] da cediti buğdayınki gibi hâlâ stepte yaşamaktadır,” der Birand, “[b]u koyunların soyuna Karaman koyunu denir” (14).

Birand yazılarında insanı doğaya bağlamak için, doğadaki varlıklarla empati kurarak onları kişileştirmiştir. Birand doğadaki varlıkları bir özne olarak tanımlayıp onları insana faydasından bağımsız olarak değerli bulmuştur. Kişileştirme örnekleri kitabın çeşitli bölümlerinde çarpıcı bir şekilde ortaya çıkar:

Şu karşiki tümseğin üstünde yusuvarlak bir ağaç var. Tek ağaç! Ovanın monoton düzlüğünden kâinatı seyreden bir ağaç. Bu, mutlak bir alıçtır. (“Yavşan Stepinde Sabah” 12)

Bölüm 2: Birinci Dalga Çevreci Eleştiri

Güzel kemere bakarken yanı başımdaki vişneye üç serçe süzüldü. Konar konmaz çekişmeye, ıslak tüylerini kabartarak sevişmeye başladılar. Yaramazlık ettikleri dalların yapraklarına yağmurun taktığı pırlanta küpeleri hep yere düşürdüler. Fakat telaşlarından, heyecanlarından altlarındaki dalda arka arkaya kamburlarını çıkararak sürünen kocaman iki tırtılın, ben oradan ayrılincaya kadar, farkına bile varmadılar. ... Bu ne güzel, ne gün güzel dünya idi böyle! Ferahlayan gök memnun, kurtlar, kuşlar, otlar memnun, her şey memnundu... (“Kırkikindiler” 35-36)

Ankara çiğdemini buluyorum. İnce, yeşil bir kurdeleye benzeyen yapraklarını çakılların üzerine yaymış; memnun, mesrur... Hemen yanı başına çömeliyor, hoşbeşe başlıyorum. (“Ankara Çiğdemi” 40)

Birand’ın doğa yazını, topraklarımızın biyoçeşitliliğine ve bu biyoçeşitliliğin doğanın sağlıklı işleyişine de farkındalık yaratmaktadır. Örneğin “Kırkikindiler” yazısında Birand, Hacıkadın Deresi’nin bitki örtüsünün çeşitliliğinin bu yağmurlarla ilişkili olduğunu anlatır. Birand yazısında biyoçeşitliliği, “[k]ayalara varınca gördüm ki öte yanda küçük bir su sızıntısı bir evlek kadar yeri ıslatmış, yeşertmiş ve yeşil çimenlerin arasından çıkan düğünçiçekleri, yavruağızları, yabansüsenleri, papatyalar, mor sümbüller, ak sütçiçekleri bu ıslak, yeşil yeri bir çiçek bahçesine çevirmişler,” diyerek anlatır (27). Birand her mevsimde ayrı bir güzelliği olan bu peyzajlar için şöyle der:

Artık karşı yamaçta baharda yeşil yumaklarla sarı taş yoncaları, kanarya çiçekler, pembe ballıbabalar, kırmızı

gelincikler, mor hezarenler, beyaz papatyalarla elvan elvan sırtları, bayırları, yarıları bir bir süzdükten sonra deremi bir de öte yandan seyredeyim diye aşağıya iner, karşı yamaca tırmanırım. Ve oradan her mevsimde bir başka renk alan bu yamaca da baktıktan sonra derenin tabanına inerek ırmak boyunca gider, ahbabı, aşınası olduğum ağaçları, çalılıkları, otları, yuvaları, daha birçok şeyi araya araya ta baraj yoluna çıkarım. (“Kırkikindiler” 25)

Bir bilim insanı olarak Birand’ın doğa yazıları doğadaki ekolojik süreçlere de farkındalık yaratır. Örneğin “Yavşan Stepinde Sabah”da step otlarının, “hiç olmazsa bir kısmı iyi bir tesadüfle çimlenebilecek bir yere düşün diye” çok miktarda tohum tuttuklarını öğreniyoruz [İşte bu step otlarının, stepin çetin şartlarına karşı koymak için aldıkları akıllıca tedbirlerden bir tanesidir] (7). “Keltepe Ormanlarında Bir Gün”de Birand orman ekosistemini şöyle anlatır:

Orman ruhu istilacıdır, hep yayılmak, genişlemek, yeni araziler fethetmek, kendi ülkesine katmak ister. Orman sınırlarında, orman kenarlarında orman ağaçlarıyla otlar arasında ezeli bir mücadele vardır. Savaş talih, hayat şartları ormandan yana oldukça, orman yavaş yavaş genişler. Onun için orman ağaçları, tohumlarının orman içine değil, orman dışına düşmesini; tohumlarına bir kanat, bir pervane, bir paraşüt takarak onları güz yellerinin savurmasını orman dışına, uzaklara uçurmasını isterler. (77)

“Asıl Afet” başlıklı yazıda ise Birand, “nebat cemiyetlerinin” düzenine dair ekolojik bilinç kazandırır:

Bölüm 2: Birinci Dalga Çevreci Eleştirisi

Cemiyet halinde ve hep belirli bir nispette birlikte yetişen nebat nevileri o kadar ahenkli bir düzen içinde yaşarlar ki, kurdukları cemiyette her birinin ayrı sosyal önemi ve ayrı fonksiyonu vardır. Birinin eksilmesi, bütün düzenin bozulmasına, cemiyetin çözülmesine yol açabilir. Mesela bir ormanda ağaçlar kesilir, yok edilirse (vurguncu işletmeciliğin yaptığı gibi), ağaçların altında ve gölgesinde yetişen çalılar, otlar açıkta bol ve şiddetli ışığa dayanamayarak kurur, yosunlar, mantarlar kavrulur, gider. (101)

Birand'ın yazılarında doğadaki kuvvetli yaşam içgüdüsünü ve varlıkların hayatta kalma mücadelesini, bu mücadelede ihtiyaç, tercih ve istekleri olduğunu öğreniriz. Birand “Yavşan Stepinde Sabah”ta, “[s]tepte güneş ışığı sıcaktır. Bu ışık kırılmazsa yakar. İğdenin yaprakları beyaz gümüş tüylerle örtülüdür. Bu tüyler güneşin ışığını ayna gibi kırar da yaprakları yanmadan korur” diyerek bu mücadeleyi örnekler (10). Birand aynı yazıda “Orta Asya steplerinde parlak bir medeniyet kuran dedelerimizin orada evcilleştirip buraya getirdikleri bir türle Mezopotamya’da yaşayan bir türün kırması” olan Karaman koyunlarına da değinir:

[Karaman koyunları] bu ovada yetişen otların hepsini tanır; özlüsünü, ağlısını, şifalısını, acısını, tatlısını, hepsini... Bir mayıs günü bu ovada ben kara gözlü bir koyunun ardında neler yediğini görmek için ne kadar dolaşmış ve şu ottan bir çiçek, berikinden bir yaprak, ötekinden bir pürçük koparıp geçtiğini ve böylece stepin ona ikram ettiği her nimetten nasibini almaya baktığını görerek ne kadar şaşırılmışım. (15-16)

Birand yazılarında yörenin doğa tarihine ilgi uyandırmaya -sadece mekânda değil zamanda da görmeye özel bir vurgu yapar. Birand'ın yazılarında tarih disiplininin sadece insan tarihi olamayacağı ortaya çıkar:

Karabük, biliyor musunuz ne demek? Kara orman demek. Fakat kim bilir ne zaman Karabük “Kara Orman” imiş. Ormanlar çoktan Karabük’ü çevreleyen dağların tepesine çekilmiş ve bucak şimdi çepeçevre stepin, zorla yaratılan bir stepin içine kurulmuş. (“Keltepe Ormanlarında Bir Gün” 61)

Dünyanın en ünlü, en yaşlı ağaçlarından biri de bizim Büyükdere çınarı idi. 40–50 sene önce kuruduğu söylenen bu çınar, 4000 yıldan fazla yaşamış. Birinci Haçlı Seferi komutanlarından Godefroi de Bouillon ordularını İstanbul’a topladığı zaman (1096) karargâhını bu çınarın altında kurmuş. ... Yazık Büyükdere çınarıyla İstanbul bir daha ele geçmeyecek olan tabiat abidelerinin en güzellerinden birini kaybetti. Hangi varlık böyle gün gören, devran süren, dinlerin, devletlerin, medeniyetlerin, şehirlerin kuruluşunu, çöküşünü seyreden bir ağaç kadar bizi kendimize getirebilir? (“Keltepe Ormanlarında Bir Gün” 83-84)

[B]u step de oldum olası ağaçsızdır. Ta On Binler seferinde bu ovidan geçenler buraya *Axyols chora* (ağaçsız memleket) demişler. İsa doğmadan 190 sene önce Galatlara karşı seferinde Konsül G. Manlius buradan geçerken de ovanın adı öyle imiş... (“Yavşan Stepinde Sabah” 6)

Birand'ın doğa yazınında yeryüzünü duygu ve düşünceleri olan, acı çekebilen diğer hisli canlılarla paylaştığımız düşünce- si de yer alır. “Benim şimdi asfaltlı caddelerde, hele donlu ha- valarda, sakına sakına adım atan atları gördükçe yüreğim hop hop eder” dediği “At ve Asfalt” yazısında Birand, asfaltta kayıp düşen atların çektiği acıları talihsiz bir atın duygularında şöyle anlatır:

Sahibi hayvanı okşayınca o pörtlek gözlerde bir sevinç kıvılcımı parladı. Ürpere ürpere sanki bin yıllık, on bin yıllık bir uykudan uyanıyordu. ... Demek ki onun başka ve fazla bir isteği yoktu. (112-113)

Anadolu Manzaraları'nın son bölümünü oluşturan “Türkiye Tabiatını Koruma Cemiyeti İçin” adlı yazı, doğayı koruma için gereken içsel değişimi de beraberinde getirerek daha nice doğa koruma dernek ve topluluklarının kurulmasına ilham kaynağı olmaktadır. Bu topluluklar geleceğin kırsal ve kentsel alanlarına toprağın sadece ekonomik değer açısından görülemeyeceğini; toprağın karmaşıklığını; ekosistemin, bütünü oluşturan bireyler kadar değerli olduğunu; toprak sağlığını; yabancı alanların de- ğerini; biyoçeşitliliğin korunması gerektiğini; ekolojik restoras- yon düşüncesini; avcılığa dair eğitimi; çevre eğitimini; sosyal evrimin bir ürünü olarak toprak etiğini; doğa koruma estetiğini; özel ve kamusal alanlarda toprak yönetimini; orman ekolojisi ve yönetimini; yöre insanları odaklı doğa koruma hareketini; çevre tarihini öğrenmenin önemini sağlayacaktır, zira Birand'ın dediği gibi, insan “tabiata karşı işlediği günahın, yaptığı sakarlıkların yeni yeni farkına varmakta, artık kültürün sataşmadığı yerler kal- mışsa, oraları korumakta, koruduğu yerlerde de memleket tabia- tından nelerin ziyan olduğunu görmekte ve onlara yanmakta”dır (117).

Amerikalı ünlü doğa yazarı Barry Lopez, günümüzde doğa yazınının önemine parmak basmış, “doğa yazınının, gelecekte oluşturulacak antolojileri kazanmanın yanı sıra, günün birinde Amerikan politik düşüncesini yeniden şekillendireceğini” söylemişti.⁵⁹ Amerika’da çevre konusunda atılan adımları, kurulan dernekleri, koruma altına alınan doğal alanları, çevreci sivil toplum örgütlerini, eğitimin her seviyesinde açılan çevre derslerini düşündüğümüzde, Lopez’in bu öngörüsü gerçekleşmiştir. Gerçekten de edebi bir tür olarak doğa yazını, ekolojinin bütünsel yaklaşımının yaygınlaştırılması açısından, önemli bir rol üstlenmektedir.

Tüketim toplumlarının yol açtığı ekolojik felaketlerin yerel bölgelerle sınırlı kalmayıp gezegenin tümünü kapladığı günümüzde, sağlıklı çevrelerde yaşamak tekrar yerel bölgelerin çevre sorunlarına çözüm aramaktan geçecektir. Günümüzde yükselişe geçen biyobölgeselci (bioregional) hareketin daha yazılacak pek çok doğa yazını esere ihtiyacı bulunmaktadır. Birand’ın doğa haklarını ön plana alarak ülkemizin farklı peyzajlarını bilim ve sanatı kaynaştırarak anlatan ve okuyucuda yepyeni bir değerler sistemine yol açan *Anadolu Manzaraları*, bir yol gösterici olarak yeni eserlere ışık tutacaktır. Eğer gelecekte doğayı acımasızca tahrip eden tüketim toplumları, doğanın bütünlüğünü dengesini ve güzelliğini koruyacak bir “doğa koruma kültürüne”⁶⁰ geçiş yapacaklarsa, bu kuşkusuz *Anadolu Manzaraları* gibi bilim ve sanatı birleştirerek içsel bir değişim yaratan eserlerin katkılarıyla olacaktır. Geleceğimizin yeşil şehirleri, kasabaları, köyleri ve yeşile hasret tüm Anadolu toprakları için bu eşsiz eseri, bilenler henüz bilmeyenlere anlatsın!

HİKMET BİRAND'DAN DEV BİR ESER

İnsanın doğayı bir mülk olarak görüp ona yüzyıllardır hükmetmiş olması, kuşkusuz, yeryüzünde onarılmaz ekolojik bozulmalara yol açmıştır. Bu bozulmalar çoğu zaman doğa tarihi ve doğadaki ekolojik süreçler hakkında bilgi ve ekoloji eğitimi eksikliği sonucu doğaya müdahalenin yarattığı olumsuzlukları anlayamamaktan kaynaklanmıştır. Yıkımların bazıları insan aklının kabul dahi edemeyeceği ve ekosistemlerin kendi kendini yenileyemeyeceği büyüklüktedir. Dünyamıza akciğer görevi yapan Amazon yağmur ormanlarının büyük bölümünün tahrip edilmesi, ülkemizde geçmişte Marmara Denizi büyüklüğünde bir alanı kaplayan sulak alanların kurutulması, binlerce kilometrekarelik toprakların tarım alanlarına dönüştürülerek sulaması sonucu Aral Gölü'nün kurumaya mahkûm edilmesi, yanlış tarım ve hayvancılık politikaları sonucu dünya çapında toprakların erozyona uğraması, fosil yakıtlarla meydana gelen seragazi salınımları ile dünyanın ikliminin değişmiş olması kimilerine göre geri dönüşü olmayan sonuçlar yaratmıştır.

Batıda büyük ölçüde çevreci eleştirmenlerin çabalarıyla geçmişten günümüze doğa yazını eserler bulup ortaya çıkarılmış, incelenmiş ve bu yazılar tabandan yayılacak bir çevreciliğe zemin hazırlamışlardır. Bu bölümde, ülkemizden doğa yazını dev bir eseri, Birand'ın Anadolu Manzaraları içinde yer alan "Kırkikindiler" yazısını, burada yayımlayarak geleceğin doğa yazını antolojilerini oluşturacak edebiyatçılarımızın dikkatine sunuyoruz.

**BU SAYFA
GÖRÜNTÜLENEMİYOR**

**BU SAYFA
GÖRÜNTÜLENEMİYOR**

**BU SAYFA
GÖRÜNTÜLENEMİYOR**

**BU SAYFA
GÖRÜNTÜLENEMİYOR**

**BU SAYFA
GÖRÜNTÜLENEMİYOR**

**BU SAYFA
GÖRÜNTÜLENEMİYOR**

**BU SAYFA
GÖRÜNTÜLENEMİYOR**

**BU SAYFA
GÖRÜNTÜLENEMİYOR**

**BU SAYFA
GÖRÜNTÜLENEMİYOR**

**BU SAYFA
GÖRÜNTÜLENEMİYOR**

BÖLÜM

3

İkinci Dalga Çevreci Eleştiri

Kurgusal Yazın ve Yaşar Kemal

Lawrence Buell, *The Future of Environmental Criticism* adlı kitabında ikinci dalga çevreci eleştiriye dair değerlendirmelerde bulunup ikinci dalga çevreci eleştirinin her ne kadar birinci dalga çevreci eleştiriyle örtüşen alanları bulunsun da bu evrenin daha çok kurgusal eserlerde çevre temlerine, çevresel adalet konularına ve yapılandırılmış çevreye odaklandığını söylemiştir. Bu tanımlamaya uygun olarak ülkemizde kaleme alınmış ve çevreci eleştirmenlerce ele alınacak pekçok kurgusal eser bulunmaktadır. Ancak Yaşar Kemal'in 1978 yılında kaleme aldığı *Deniz Küstü* adlı romanı çevre farkındalığı ile yazılmış eserlerin belki de en başında gelir. Roman, çok katmanlı yapısıyla yunuslara, denizel canlılara ve denizel ekosistemlere gelen tehditlere küresel bir farkındalık yaratmaktadır. Romanın yaygınlaştırılması denizel ekosistemlerin korunmasına yönelik ileri bir sorumluluk anlayışını beraberinde getireceği için önemlidir. Kitabımızın bu bölümünde, ikinci dalga çevreci eleştiriye örnek teşkil etmesi amacıyla bu romanı mercek altına alıyoruz.⁶¹

DENİZ KÜSTÜ

Doğanın tahrip edilişi insanlık için büyük bir tehlikedir. Ekosistemdeki değişikliklerle bizlerin doğası da değişmektedir—ortaya çıkan dengesiz insanlara bir bakın. [...] Doğadan uzaklaştığımız müddetçe yabancılaşma kaçınılmazdır. [...] Benim için en büyük tehlike değerlerimizin kaybı ve tekrar yerine konamaması olasılığıdır. [...] Çabalayıp doğayı göz önünde tutan yeni değerler yaratamaz mıyız? İnsanımız dünyamız hakkında o kadar az şey biliyor ki bu cehalet beni ürkütüyor.

—Y. Kemal, *Yaşar Kemal on His Life and Art*,

[Yaşar Kemal: Yaşamı ve Sanatı] 145-147

Günümüz dünyası artık yunusların içsel değerine dair derin bir inanç besliyor ve birçok bölgede yunus popölasyonlarının korunması için adımlar atıyor. Ancak bu adımlar etkin şekilde dünyanın dört bir köşesinde nasıl yaygınlaştırılacaktır, dünyada karar yapıcılar nasıl bilgilendirilecek ve kıyı yörelerde insanlar nasıl harekete geçirilecektir. Yayınlanan raporlar, dünyanın bazı kıyı bölgelerinde her yıl on binlerce yunusun katledildiğini ortaya koyuyor. Bu tür rakamsal bilgiler yunusların korunmasına dair küresel bir etik yaratmıyor. Bu durumda fark yaratacak olan rakamsal hesaplamalar değil, “belli yörelerin deneyimlerini yansıtan” ve okurların duygularına seslenen edebi eserlerdir.⁶² İşte okurların kalplerine uzanıp çevre merkezli değerleri halkın bilincine yerleştirmenin anahtarı burada yatıyor. Bu tür eserler dünyada çeşitli yörelerde insanın doğaya ve canlılara zulmünü açığa çıkarıyor ve bunu öyle bir dille yapıyor ki doğaya en ilgisiz kişi bile etkileniyor. Medeniyetin ulaştığı endişe verici dönemde, edebiyatın bu önemli işlevini göz önünde bulundurmalı ve diğer canlılarla bağlarımızı kuvvetlendiren öyküleri dinlemeliyiz.

İşte duygulara seslenen böyle bir eser Türkiye’nin Homeros’u⁶³ Yaşar Kemal tarafından yazılmış olup denizlerimizde yakın tarihte gerçekleşmiş olan trajik yunus avcılığını ele almaktadır. Dünyada ses getirmiş yazarımız eserlerinde ezilenlerden yana duruşuyla insan haklarının sözcüsü olarak bilinir. Ünlü romanı *Deniz Küstü*’de (1978) ise doğa haklarının savunucusu olup doğaya bütüncü bakabileceğimiz bir bilinç kazandırmayı hedeflemiştir. Kemal’in romanı, *Legend of the Golden Dolphin* (Altın Yunus Efsanesi) adlı eserde olduğu gibi, belki de “yunusların verdiği ilham”la⁶⁴ yazılmış olup Türk sularında 1950’lerde gerçekleşen gerçek bir trajediye de dayandırılmıştır. Lirik anlatımıyla tüm dünya kültürlerine hitap eden bu eserle Kemal, eskinin efsaneleri ve mitolojilerinde rastlanan yunusla insan arasındaki dostluk ilişkisine günümüzde yeniden ilgi uyandırmaktadır. Scott

Taylor, *Souls in the Sea* [Denizdeki Ruhlar] adlı kitabında, “Birçok geçmiş kültürlerin yunus öyküleri bulunur ancak bu öyküler bin yıl kadar önce yok olmuştur,” demiş ve şöyle devam etmiştir, “[s]on zamanlarda, bu Ruh yeniden ortaya çıkmıştır, ve geri dönüşündeki amaç bizlere ilham vermektir” (9). Kemal’in otuz altı sene önce yayımladığı romanının özel bir önemi bulunmaktadır: Kemal *Deniz Küstü*’yü yazarken Türk sularında hâlâ yunus avcılığı devam ediyordu, bu bakımdan roman, yunus zulmüne son verilmesine bir çağrıdır. Roman kahramanı Selim balıkçının söylediği gibi, “[y]unus insan gibidir, insandır, bir yunus öldürmek, bir insan öldürmekten de daha günahlıdır. Yunus Peygamberimizi bu balık kırk gün kırk gece karnında taşımış da kılına hile getirmemiş. Ol sebepten adı yunus oluptur ki kutsal balıktır ki kimse onu avlamasın, öldürmesin...” (50).⁶⁵ Bu sebeple, denizlerdeki insancıl canlılarla kadim bağlarımızı, Kemal’in romanı gibi etkileyici ve hisli anlatıların hatırlattığını göstermek gerekir.

Anlatısının moral coğrafyasında Kemal,⁶⁶ Aldo Leopold’un “toprak etiği” çağrısında gördüğümüz gibi, gezegenin sularını ve denizel canlıları etik sorumluluğun sınırları içine almıştır.⁶⁷ Kemal, geçmişten günümüze büyük çapta yunus avcılığıyla ekolojik tahribatın zararlarına karşı bizleri uyarmış, ve bu uyarıyı da doğa haklarının neredeyse hiçbir kesim tarafından savunulmadığı bir dönemde yapmıştır. Balıkçılıkla geçinen toplumların ekonomik sıkıntılar nedeniyle denizel yaşamı ticarileştirdiği bir zaman dilimini ele alan roman, yunuslarda zeka ve duygular temine yoğunlaşmış olup okurlara doğa haklarının nasıl korunacağına dair ipuçları da verir. Kemal’in anlatısında balıkçıların anılarına güçlü bir vurgu bulunur. Anadolu sözlü geleneğinin destansı stilinden, Türk halk hikayeleriyle efsanelerinden ve dünya mitolojilerinden esinlenmiş zengin diliyle roman, okurda derin bir iz bırakır.⁶⁸ Bu derin etki avlanan yunusların sayılarından değil, Kemal’in yarattığı Selim balıkçı karakterinden kaynaklanmakta-

dır. Kemal'in unutulmaz Selim balıkçı karakteri Marmaralı bir yunusla dostluk kurmuş ve bu yolla da Kemal okuru sularımızda 1950'lerde ve daha sonraki yıllarda gerçekleşen büyük acılara tanık etmiştir:

Selim balıkçı hiçbir insandan, anasından, babasından, savaşta diz dize oturup düşmana kurşun salladığı savaş arkadaşlarından, bir kimse bütün bunların dışında, bir tek insan, kardeşlerinden, canlarını kurtardığı balıkçılardan, hiç kimseden şu koca üç metre boyundaki yunustan gördüğü sevgiyi görmedi. Koca yunus denizde birkaç gün görmesin Selim balıkçının sandalını, deliye döner, koca Marmara denizinin altını üstüne getirir yıldırım gibi bir Yalovadan girer Boğazdan çıkar, Boğazdan girer Saros körfezinden çıkardı. Kederlerinden, üzüntülerinden deliye dönmüş familyası da arkasında. Koca yunus balıkçılara yanaşır balıkçılara, gemilere yanaşır gemicilere sorardı böylesi günlerde, kıyılarda, sandalların, teknelerin arasında dur durak bilmeden böylesi günlerde dolaşır durur, sorardı arkadaşını, Selim balıkçıyı. Balıkçılar Selim'e gelirler:

“Seninki gene düşmüş denizlere seni arıyordu hey Selim balıkçı,” derlerdi.

Selim balıkçı yüreğinde dolup taşan sevgiyle, konurlanarak, insan olmanın da bir güzel, umutlu yanının, hiç olmazsa kendisi için de kaldığına inanıp içi dolup taşarak gülerdi. (*Deniz Küstü* 36)

Yaşar Kemal'in eserlerinde doğal dünya ve türler bir doğa bilimcinin dikkati ve ilgisiyle ele alınır.⁶⁹ Esasen, Kemal doğa konusundaki duyarlılığıyla “dünya yazınında da öncülerden

Bölüm 3: İkinci Dalga Çevreci Eleştirisi

biri”⁷⁰ olarak kabul edilir. Onun çevreci yazarlığına ilham kaynağı, toprakla iç içe yaşadığı çocukluk yılları olmuştur: Kemal Çukurova bölgesinde büyümüş, doğayı kişisel deneyimleriyle tanıması bu bölgede gerçekleşmiştir. Kemal’in yazar olmayı seçmesi daha geç bir karardır ancak çocukluğunda edindiği ve yaşamı boyunca sürececek büyük doğa sevgisi hemen her eserinin temelindedir. *Yaşar Kemal on His Life and Art* adlı kitapta, Kemal çocukluk yıllarının “duygu yüklü peyzajları”nı, “kapalı kapıların olmadığı” özgür bir mekân olarak tanımlar:

Kimi gün dağlardaki kartal yuvalarında kalmaya karar verirdim ... bir başka gün, nar bahçelerinde, ya da köydeki incir ağaçlarının altında dolanırdım... Kimi gün Savrun çayının kıyılarında, mor renkli mercanköşkerin arasında felekten bir gün çalardım, bir başka gün de Yörük çadırlarında, bileğimde Yörüklerin hediyesi bir doğan, bir şahin, ya da serçeyle kalırdım. Kimi gün bir saz şairinin öğrencisi olup yanı başında otururdum, bazen de avcılarla kırları bir baştan bir başa gezinirdim. Dünyam çok büyüktü. (25-26)

Olay örgüsünün İstanbul ve yakın civarında geçtiği *Deniz Küstü*, Kemal’in az sayıdaki deniz romanından biridir. Dünyanın bu özel bölgesinde bir zamanlar var olan ekosistem sağlığına öykünen bu roman insan faktörüyle hem karada hem de denizde meydana gelen tahribatların bir portresini çizer.⁷¹ Kemal’in kendi ifadesiyle roman, çevre krizi yüzünden acılar içindeki dünyamızın bütün büyük şehirlerinin yabancılaşma hikayesidir (Andaç 63).⁷² Kemal İstanbul’un “ölüm döşeğinde” olduğunu söyleyerek, şehrimizi bu duruma “İnsan” denen o vahşi yaratığın soktuğunu söyler. Ona göre, bu yaratıklar yaşadıkları şehrin, suların, denizlerin, insanın kıymetini bilmezler (Andaç 145). Kemal’in

bahsettiği kişiler, ekolojik okuryazarlığı olmayan balıkçılar ile emlakçı Halim Bey Veziroğlu ve onun işbirlikçileridir... onlar Marmara Denizi'nin sularını ve bölge topraklarını ticarileştirmenin baş sorumlularıdır. Roman Marmara Denizi'ne insan eliyle yapılan tahribatla başlayıp doğanın kendi kendini iyileştireceğine dair bir ümit ışığıyla son bulur. Aradaki yirmi beş bölümde de, Marmara Denizi'nin şehirleşmeyle bozulmaya yüz tutmuş kıyı kasabalarından Menekşe'de yoksul balıkçıların yaşamından kesitler, çevreye ağır bedeller verme pahasına mal mülk peşinde koşan yoksullar, kanun dışı kişilerin işlediği bir dizi cinayet, bir zamanlar muhteşem güzellikteki arazilerin tahribatı, ve kim olduğunu bilmediğimiz roman anlatıcısının ağzından -birlikte balığa çıktıklarında öğrendiği üzere- Selim balıkçının hayat hikayesi vardır. Romanın geniş coğrafyasında, İstanbul sokaklarında insan avının -katil Zeynel'in peşine düşmüş polisler- ve Marmara Denizi'nde yunus avının anlatısı iç içe geçerek doğaya gelen büyük tahribat anlatılır... insanın insanca değerlerini unutup çevreye yabancılaştığı yeni ticari değerler romanın olay örgüsünü oluşturur.

DENİZ KÜSTÜ'DE YUNUS AVCILIĞI

Deniz Küstü'de Kemal, Marmara Denizi'nde 1950'li yıllarda ticari yunus avcılığını ele alır. Esasen yunus avcılığı “İğneada'dan Rize'ye kadar Karadeniz kıyıları boyunca” gerçekleştirilmiş (Öztürk 30), 1983 yılına kadar devam etmiş ve belki de Marmara'nın sularına geriye dönüşü imkansız hasarlar vermişti.⁷³ Romanda Marmara'daki avcılıkta yunusların başına gelenlerin acılı hikayesini okurken, bir sorunun yanıtını merak ederiz... acaba Yaşar Kemal'in bu anlattıkları kurgu mu yoksa gerçeklere mi dayanıyor? İşte bu amaçla değerli yazarımızla bir görüşme yaptım. Yazarımıza konu üzerine kişisel deneyimlerini

Bölüm 3: İkinci Dalga Çevreci Eleştiri

sordum ve bana büyük bir samimiyetle romanının arka planını anlattı. Yazarımız bana, şiddet dolu yunus avcılığına 1950’li yılların başında gözleriyle şahit olduğunu, gördüklerinin vahşet dolu sahneler olup bu deneyimi romanlaştırma kararını yirmi yıldan daha fazla bir süre sonra alabildiğini... [yazarımızın şahit olduğu “trajedi” dayanılacak gibi birşey değilmiş] anlattı. Kemal, “bazıları zulüm hakkında yazabilir, ama ben değil,” dedi. “1977 yılında İsveç’e gidinceye kadar bekledim; orada, gördüklerimi romanlaştırmaya karar verdim.”⁷⁴ Yazarımız, yunus avına gerçekten şahit olup olmadığını öğrenme ısrarım gereksiz bulundu: Kemal, “Ben roman yazarıyım... şahit olmama gerek yok... hayal gücümle de yazarım... Ama, evet, şahit oldum, gerçek bir olaydan bahsediyorum,” dedi, ve devam etti:

1953, 1954’ler olabilir. *Cumhuriyet* Gazetesi yazı işleri müdürü Cevat Fehmi Başkut beni aradı, İtalya’dan iki tane vapur gelmiş, Haydarpaşa’nın üst taraflarında bir yere demir atmış... Cevat bana, yunus yağı getirenlere çok para veriyorlarmış diye anlattı. Merak ettim doğru mu diye... bir tekneye bindim gittim ve Ağva açıklarında olanları gözlerimle gördüm. Ben Florya’da kırk beş sene oturdum, çok balıkçı arkadaşım oldu, hepsinin teknesi vardı... Gördüklerim çok fenaydı, çok acıklı bir hikaye bu. Sürüyle yunus vardı ve Ağva açıklarında tüfeklerle vuruluyordu. Kıyıda kazanların kaynadığını gördüm, yağı için yunusları kaynatıyorlardı... havada ağır yunus yağı kokusunu duydum. Olaya trajedi diyorlardı.⁷⁵

Bu tarihsel ve özel deneyim Kemal’in başyapıtlarından *Deniz Küstü* romanına yol açtı. Romanda, Kemal’in pek de kurgusal olmayan ve ekolojik okuma yazması olmayan Marmara balıkçıları, geçim sıkıntılarından kurtulmak için yunus yağından bir

servet elde etmenin peşine düşer⁷⁶ ve böylece yunusları mızrakla, dinamitle, tufekle öldürmeye başlarlar. Vahşet dolu avın ardından balıkçılar, parçalara ayırdıkları yunusları Marmara kıyıları boyunca büyük kazanların içinde kaynatırlar... bunu da “kendi kismet[lerini] kendi elleriyle kurut[tuklarının]” (49) farkına varmadan yaparlar. Roman anlatıcısı⁷⁷ bu acıklı olayın boyutunu şöyle dile getirir:

[N]e yılı kimse anımsamıyor, yılı batsın da arkasının üstüne gitsin, o yıl yunus balığı yağı çok para etti. Yabancılar yunus balığı yağı istiyorlarmış, bir damlası balık yağının bir gram altınmış. İşte o yıl, Karadenizde, Egede, balıkçı kalmadı Marmaraya döküldü, Akdenizde Antalyadan, Bodrumdan bile balıkçılar geldiler, Boğazın bu kıyılarından da balıkçılar katıldı onlara, Marmarada dehşet bir balık kovalamacası, kırımı başladı. Balık çiftlikleri Marmara denizinden daha gelir. Yunuslar yakalanınca, zıpkınlanınca, dinamiti, kurşunu yiyince çiftlikler atıyorlardı. (48)

Roman anlatıcısının söylediği gibi, “[k]oylara yüzlerce balık ölüsü serilmiş yatıyor, parça parça kesilip kazanlara doluyor, kaynıyor, yağlar büyük kepeklerle fıçılara doluyor, Boğaza, Haydarpaşa önlerine demirlemiş yabancı gemilere fıçı fıçı iniyordu (50).⁷⁸ Bu trajedi karşısında Selim balıkçı, yunusların acılarını derinden hissederek ve bu anlamsız avcılığa bir son verebilmek için balıkçıları ikna etmeye çalışır: “[d]eniz size küsecek, deniz bize küsecek, bu yaptığımız kötülükten sonra deniz bize bir çaça bile vermeyecek... Deniz bize küsecek” der (50). Ancak balıkçılar için Marmara, zenginlikleri hiçbir zaman tükenmeyecek bir kaynaktır. Marmara’yı “zalim ahmakların ellerinden” kurtarmak için Selim balıkçı ve onun gibi düşünen birkaç arkadaşı valiye bir

ziyarete bulunurlar ancak bekledikleri ilgiyi göremezler (“Vali onlara uzak bir dünyadan gelmiş yaratıklarımız gibi bir tuhaf, bir düş arkasından bakıyordu [...] beklediler, beklediler validen bir daha ses seda çıkmadı, orada kocaman, eski sadrazamlardan kalma vali odasında kalakaldılar. Bereket versin ki valinin polisi yetişti, onlara, dışarı çıkın, diye bir işaret çaktı.” [49]). Ümitlerini kaybetmeyerek, “Cumhurbaşkanına, Başbakanı, milletvekillerine, önlere kim geldiyse, telgraf çektiler, Marmara yunus kanından kızıla bulandı, eeey Başbakan, dediler... Hiç kimseden bir yanıt, bir karşılık alamadılar” (49). İşte bu şekilde, roman anlatıcısı devlet görevlilerinin yunusların katledilişine ilgisizliğini açıklar. Romanda geçtiği şekliyle görevlilerin ilgisizliğinin altında yatan tarihsel gerçek ise, Karadeniz kıyıları boyunca yunus dalyanlarına tüfek ve kurşunların hükümet tarafından sağlanmış olmasıdır. Şu anda okurlar için ferahlatıcı olan, yıllar sonra Kemal’in *Deniz Küstü*’yü yazmış olması ve denizlerimizde bir zamanlar yaşanmış olan bu çevresel adaletsizliği dünya çapında denizlerde hâlâ yaşanmakta olan acıları dindirecek kudrette günümüze taşımış olmasıdır. Kemal’in kahramanı, Selim balıkçı, *İnce Memed* üçlemesindeki Memed’in yerine geçerek, bu defa denizlerdeki haksızlıkları ortaya çıkarmaktadır. Bu sefer haksızlığa uğrayanlar, kendi haklarını korumaktan aciz Marmara’nın yunuslarıdır.

Kemal’in romanlarının iyi bilinen bir yönü romanlardaki mekânlar ve bu mekânlara ait insanların birbiriyle ayrılmaz bütün olduğu gerçeğidir. Kemal insan ve insan olmayan unsurları belli ekosistemlerin birbirini tamamlayan parçaları olarak görür. Kemal, doğayı kişileştirirken kişiyi de doğaya yakınlaştırır. *Deniz Küstü*’nün çok katmanlı yapısında insan ve insan olmayan unsurlar arasındaki güçlü bağlantı Kemal’in çevreciliğinde ön plana çıkar. Bu bağlamda Kemal öncelikle çevre merkezli bir duruşla çevre sağlığını ön plana alarak içsel değere sahip yu-

nus topluluklarına “biyotik haklar”⁷⁹ tanır. Kemal romanını hem Marmara ekosisteminin dengesini korumak için hem de yunusları korumayı teşvik etmek için kaleme almıştır. Bu amacını da yunuslarda bilişsel zeka ve duygulara değinerek, yunusları insanlaştıracak yerine getirmiştir. Kemal romanında, yunuslarda zeka, yaratıcı davranışlar, gelişmiş iletişim yetenekleri, öz farkındalık, insanlara yakınlık gibi özelliklerin yanı sıra, yunusların sevinç, aşk, keder, kızgınlık gibi insan duyguları taşıdıklarını işlemiştir. Dahası, Kemal fiziksel doğa ve insan doğası arasındaki derin bağlantıya parmak basarak şu inancına vurgu yapmıştır: “doğa değışince insan doğası da değışmektedir.”⁸⁰ Kemal, bir söyleşi sırasında “Doğanın yok olarak değışmesi insan için büyük bir tehlikedir. Bu doğa değışiminden sonra insanların da huylarında değışiklik oldu, dengesizlikler başladı” demiştir. (bkz. Kabacalı 21) Kemal, insan olmanın haysiyetini yitirmemek için doğadaki gerçek konumumuzu ciddiyetle düşünmeliyiz, diye imada bulunur. Bu da, en temel anlamda, doğayla uyum içinde yaşamak demektir.

DENİZ KÜSTÜ VE MARMARA EKOSİSTEMİNDE BOZULMA

Yaşar Kemal’in *Deniz Küstü*’de yöre balıkçılarının aşırı yunus avcılığına şiddetli eleştirisi, 1972’de yayımladığı kurgu dışı eseri *Denizler Kurudu*’daki röportajlarına da dayanır. *Denizler Kurudu*’daki, çevre bilincine sahip Marmara balıkçılarının anlatılarına dayanan sözlü tarihçeden anladığımız üzere, Marmara ekosistemi geniş çaplı yunus avcılığıyla tahrip olmuştur. Kemal’in bu iki eserini incelerken, Karadeniz kıyılarında gerçekleşen yunus avı istatistiklerine değinmek önemli olacaktır. Bu istatistikler gerçekten de bu sularda aşırı avcılık yapıldığına dair

delil sunmaktadır. Bu sulara gerçekleşen aşırı avcılık *Denizler Kurudu*'da izlendiği şekliyle Marmara'daki aşırı avcılığın, birleşince Marmara ekosistemini bozduğu netlik kazanmaktadır.⁸¹ Bu bağlamda önemli bir doküman T. D. Smith'in "Current Understanding of the Status of Small Cetacean Populations in the Black Sea," [Karadeniz'de Küçük Deniz Memelileri Populasyonlarının Statüsünün Günümüzde Durumu] başlıklı makalesidir. Makale, 1927 ve 1974 yılları arasında Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Türkiye'ye ait yunus avı istatistiklerini içermektedir. Smith'in ortaya koyduğu verilere göre [Tablo 1. Karadeniz'de öldürülen küçük deniz memelilerinin, tüm türlerde ülkelere göre ve tüm ülkeler için, tahmini sayıları], 1938 yılında Sovyetler Birliği'nin 134,000 - 140,000 yunus avından sonra [*Delphinus delphis* (tırnak), *Phocoena phocoena* (mudur), and *Tursiops truncatus* (afalina)], bir sonraki aşırı avcılık olasılıkla Karadeniz'in Türkiye'ye ait sularında 1950'lerde gerçekleşmiştir (124-25). Smith'in araştırmalarına göre, "1951-56 yılları arasında, yunus avı rakamlarının yıllık ortalaması Sovyetler Birliği'nin 1938 yılında gerçekleştirdiği yunus avı rakamlarını geçti" ve yıllık 157,000 ila 185,200 yunusa ulaştı.⁸² Smith'in açıklamasına göre, "veriler... ya bu bölgede bol miktarda rastlanan yunusların aşırı derecede avlandığını gösteriyor ya da av istatistiklerinde ciddi hatalar var. Eğer ilki doğruysa, bu boyutta bir avcılık yunus popülasyonlarında düşüşe yol açmış olabilir" (125-26). O halde makale, bu yıllarda yunus popülasyonlarının olasılıkla en düşük seviyelere düştüğünü ortaya koyuyor, bu da Kemal'in 1953 ve 1954 yıllarında yunusların neredeyse Marmara Denizi'nde tükendiğine dair sözlerine açıklık getiriyor. Şurası ilginçtir ki, Yel, Özdamar, Amaha ve Miyazaki'nin bir çalışmasına göre, Karadeniz'de eski Sovyetler Birliği'ne bağlı ülkelerde yunus avcılığı, "öncelikli olarak yunus yağı [blubber oil] elde etmek

için” 1870 yılına kadar uzanmaktadır, oysa Karadeniz’in Türk sularında yunus avcılığı 1930’lu yıllarda başlamıştı. Makale, eski Sovyetler Birliği’nde (Gürcistan, Rusya ve Ukrayna), Bulgaristan’da ve Romanya’da ticari yunus avcılığının 1966’da yasakladığını, Türkiye’de ise 1983 yılına kadar devam ettiğini ortaya koymaktadır (31).⁸³ Bu makalede açıklandığı üzere, “Türkiye’de yunus avcılığına dair pek az sayıda yayın bulunduğu” için, yunus avları hakkında bilgi, 1983 yılına kadar yunus avcılığı yapmış yaşlı balıkçılarla, ya da “yunusdan faydalanan kişilerle” yapılan görüşmelerden elde edilmiştir (31).

Yaşar Kemal de hikayesini anlatırken yöre balıkçılarının gerçek yaşam öykülerinden esinlenir. *Deniz Küstü*’de roman anlatıcısı, sözlü tarihçeye başvurarak, Marmara’nın bir zamanlar var olan sağlıklı ekosistemine ve buradaki sürdürülebilirliğe değinir: yunuslar küçük balıkları derinlerden kıyılardaki sığ sulara sürerek balıkçılara günlük çabalarında yardım ederdi; ancak, sözü edilen balıkçılar, artan geçim sıkıntıları yüzünden ve denizel zenginliğin tükenebileceğine dair hiç bir fikirleri olmadığı için, yunus yağından kısa vadeli kâr peşinde koşarlar ve kısa sürede denizi tüketirler... bunun bedeli de kendi günlük ekmek paralarını tüketmek olur. Roman anlatıcısı şöyle der:

Yunuslar sürü sürü, atlayarak, denizin yüzünde oynasarak, gülererek, insanlara, kuşlara yoldaş olarak gezerlerken marmarada balıkçıların kismetleri balıkları da derinlerden alır kıyılara sürerlerdi, balıkçılar da bol bolamadı balık yakalarlar, istanbulun fakir fıkarakası palamutun tanesini on kuruşa yerd, şimdiki gibi çiftini yüz liraya değil. [...] Her balıkçı, her balıkçı reisi bilir yunusların küçük balıkları kıyılara, balıkçıların üstüne sürdüklerini. Yoksa her balıkçı bilir yunusların balık

Bölüm 3: İkinci Dalga Çevreci Eleştiri

yuvalarını bozup onları kanallara akıttıklarını. Yoksa her balıkçı bilir, yunuslar gidince denizin insanoğluna küseceğini, kuruyacağını. (48-55)

Kemal'in romanında kimi balıkçılar, yunusların küçük balık sürülerini kıyılara sürdüklerini ve bu açıdan ne kadar önemli olduklarının farkındadır. Fikret Berkes ülkemizde balıkçılığın eski yıllarına ait "Turkish Dolphin Fisheries" [Türkiye'de Yunus Avcılığı] adlı makalesinde bu konuya değinir; Berkes, 1976 ve 1977 yıllarında Egeli ve Akdenizli balıkçılarla yapılan görüşmelere işaret ederek, şu açıklamayı yapar: yunus avcılığını eskiden günah bilen birçok balıkçı, geçim sıkıntıları yüzünden bu inançlarını terketmiş görünüyor. Berkes şöyle der: "[b]irçok balıkçı, yunusların hem köpek balıklarını uzak tutmada hem de balık sürülerini kıyı bölgelere ve balıkçı ağlarına sürmede faydalı olduklarını söylemiştir. Kıyı bölgelerdeki dalyanlarda görev yapanlar, takımlarına zarar verdiği için yunuslardan şikayet eder dururlardı: şu anda aynı balıkçılar, balıkları ağlarına sürecektir yeterince yunus olmadığından şikayet ediyorlar" (165). Kemal'in kurgu dışı eseri *Denizler Kurudu* [eser büyük ölçüde Menekşeli balıkçıların kolektif belleğine dayandırılmıştır], Deniz Küstü'nün olay örgüsündeki yunus kıyımının gerçeklerini gözler önüne serer. Bu eserde Kemal, aşırı yunus avcılığı sonucu Marmara ekosisteminde meydana gelen hasarın detaylı bir portresini çizer. *Denizler Kurudu* 'da çevre bilincine sahip bir balıkçı meydana gelen hasarı şöyle anlatır:

Yunuslar Karadeniz'den gelen balıkların yolunu keserlerdi. Boğaz'daki kanaldan doğru gelen, doğru gelerekten Ege'ye geçmek isteyen balıkların yolunu yunuslar kesince, balıklar da Marmara'ya dağılırlardı.

Halbuki yunuslar öldürölünce Karadeniz'den gelen balıkların yolunu kesen kimsecikler kalmadı, bu göçmen balıklar da bir vurdular, dosdoğru Boğaz'dan aşağı, Çanakkale Boğazı'ndan çıktılar, soluğu Yunan kıyılarında aldılar. Yunuslar... (*Denizler Kurudu* 169-70)

Denizler Kurudu'da bir başka çevre dostu balıkçının yorumları şöyledir: “Yunuslar olunca denizde, başka yırtıcı balıklar giremezdi Marmara'ya. Yunuslar hem balıkları yerler, korkutup derin sulardan kıyılara düşürürler, hem de öteki canavarlardan Marmara'nın balıklarını korurlardı” (163). Balıkçı meydana gelen tahribattan hükümeti sorumlu tutmaktadır zira hükümet görevlileri her isteyene, “yunusları öldürsünler diye” mavzer vermiştir (163).⁸⁴ Bir başka balıkçı da olanlara şöyle yakınır, “Marmara'yı kana buladılar. Çıgliklarla, ölümle, dumanla doldu Marmara Denizi. Bir günde binlerce, on binlerce yunus öldürdüler. Yunuslar birkaç yıl içinde tükendi” (163). Eylemlerinin çevresel bedelinden habersiz yunus avcılarının Marmara'ya zararını belgelemek için *Deniz Küstü*'nün anlatıcısı tüfekle yapılan ava değinir: “bir tüfek patlamasıyla irkilen Selim balıkçı kendiliğinden motorunu çalıştırdı. Tüfeğin patlamasıyla birlikte boğazlanmakta olan bir çocuğun çıglığı duyuldu. Bir tüfek, bir kurşun sesi daha...” Anlatıcı şöyle devam eder:

Üçüncü tüfek sesinde Selim teknenin yönünü sese döndürdü. Tüfekler patlıyor, boğazlanan çocukların sesleri geliyordu. Selim bir tekne ormanının içine düştü. Yüzlerce tüfek hep birden parlıyordu. Deniz kan içindeydi. Kurşunu yiyen yunus balığı boğazlanan bir çocuk gibi bağırarak birden birkaç metre göğe fırlayıp geri düşüyor, denizde bir süre yitip gidiyor, sonra sütbeyaz karnı yukarda suyun üstünde sallanarak kanıyordu. Ba-

Bölüm 3: İkinci Dalga Çevreci Eleştiri

zısı da kurşunu yiyince gene çocuk gibi bağırarak suya dalıyor, yeniden çıkıyor suyun yüzüne serilip kanıyordu. Kimisi de kurşunu yiyince suyun yüzünde delirmiş gibi çığlıklar atarak, kendi yöresinde suları, kanları fişkırtarak dönüyor, sonra da ak karnı havada oraya serilip kalıyordu. Ve balıkçılar kancalarla, halatlarla, küçük kayıklarla bu suyun yüzüne serilmiş balıkları topluyorlardı, her birisi iki, üç, dört metre boyunda. [...] Selim balıkçı durmuş seyreyliyordu kanlı balıkları, kan köpüklü suları, bağırarak yarı canlı balıklarla cebelleşen tayfaları, tüfek seslerini, dumanları, boğazlanan çocuk çığlıklarını... (*Deniz Küstü* 68-69)

Denizler Kurudu 'da da Kemal, yunus kıyımının ardından sularda biyoçeşitliliğin yok olduğuna değinmiştir. Doğanın dengesine müdahalenin sonuçlarını belgelemek için kederli bir balıkçı şöyle demiştir: “yunus gelmeyince kılıç gelmez. Ben bu yıl dokuz tane, dokuz tek dokuz tane barbunya yakaladım. Tam bir yazda. Benim gibi bir balıkçı... dokuz tekne dolusu yakalamaz mıydı haa, söyle. Yunuslar gelmeyince mercan gelmez, kolyos gelmez, çipura gelmez, orfos gelmez, böcek gelmez, uskumru gelmez, tekir gelmez. Yunuslar gelmeyince izmarit gelmez, lüfer gelmez, kefal gelmez, levrek gelmez levrek” (*Denizler Kurudu* 164). Kemal'in sözleriyle, Marmara'nın önemi “üretim çiftliği” oluşudur çünkü,

Tekmil karadenizin balıkları akın akın gelip yumurtalarını marmaraya dökerler. Marmarada barınırlar. Marmaranın düzenini bozarsan karadenizin de düzeni bozulur, egenin de... dünya bir beden gibidir. Bir denizin düzenini bozarsan öbür denizleri de etkiler. Bir toprağın düzenini bozarsan öbür toprakları da... (*Denizler Kurudu* 193)

Deniz Küstü’de, Marmara ekosistemindeki tahribatın tek sebebi aşırı yunus avcılığı değildir. Marmara’nın geleneksel balıkçıları, çektikleri geçim sıkıntısıyla, yüksek voltajlı lamba ve dinamitle balık avlama gibi zararlı yöntemlere başvururlar. Daha da tehlikeli olan, Halim Bey Veziroğlu’nun Avrupa’dan satın aldığı gemilerdir [“Dünyanın bütün zenginleri, silah tüccarları, otomobil fabrikatörleri, afyon kaçakçıları, özel, kendi uçaklarıyla uçarak boşuna Halim Bey Veziroğlu’nun ayağına gelmiyorlar” (410)]. Gemilerdeki radarlar Marmara Denizi’nin tamamını kurutmaktadır. Roman anlatıcısı derin suların ticarileştirilmiş olmasını şöyle anlatır:

Vapurlarda göz göz radarlar var. Vapurların gözleri denizlerin tek mil diplerini tarıyor. [...] Her bir radar bin, on bin, bir milyon insan gözü gücünde. Nerede, hangi kuytuda, hangi kulaçta balık var, ayan beyan radarlar görüyor. Balıklar denizin dibinde kara bulutlar gibi çırpınıyorlar üst üste. Vapurların milyonlarca yeşil, ışıltılı, ustura, keskin gözleri balık sürülerinin üstünde. [...] Vapurlar kocaman ağlarını açmışlar, balıklar sürüyle giriyorlar vapurların ağzından, öte yandan konserve kutuları olarak çıkıyorlar. Milyon gözlü gemiler yutuyorlar, sömürüyorlar denizleri... konserve kutuları, boyalı, parlak, her birisinin üstünde bir balık resmi... Gemiler balık yutuyor, denizleri yutuyor, konserve kutuları kusuyor, kutular tepelerce yığılıyor kıyıya. Kamyonlar, trenler, vapurlar konserve kutuları taşıyorlar dünyanın uzak ülkelerine. [...] Denizler bomboş, bomboş. [...] Binlerce gözlü konserve gemileri, denizler öldürülmüş. İliği kurutulmuş, kanı boşaltılmış denizlerin... (*Deniz Küstü* 409)

Bölüm 3: İkinci Dalga Çevreci Eleştirisi

Romanda anlatıldığı üzere, balıkçılığın makineleşmesi, radarlarla yapılan zararlı balıkçılığın inanılmaz boyutları, ticari amaçlar için doğal kaynakların sömürülmesi denizel biyoçeşitliliğe ağır bir darbe vurur. Tehlikeli balıkçılık yöntemlerinin anlatısıyla roman bu tür sorumsuz balıkçılığın ağır bir eleştirisi olarak karşımıza çıkar. Kurgusal eserdeki zararlı balıkçılığın eleştirisi, kurgu dışı *Denizler Kurudu*'da anlatılan zararlı balıkçılığın eleştirisiyle paralellikler gösterir. *Denizler Kurudu*'da Kemal bürokratlara, yöneticilere ve bilim adamlarına seslenerek tahribata bir son verilmesi çağrısı yapar:

[Ş]u küçük balıkçıların dediklerine azıcık durup da kulak asamaz mısınız? Kurumuş denizleri yeşertmek zor. Doğanın ekolojisi, düzeni bozuldu mu, denizde olsun, karada olsun onu düzeltmek zor. Tehlike çanları kulakları sağır edercesine çalıyor, bir memleket denizi, toprağıyla batıyor... Niye Topal Hasan'ı, altmış iki yıllık denizciyi dinlemiyorsunuz? Niçin Ahmet Ateş'i, Ali Rıza'yı dinlemiyorsunuz, tırol üstüne, lamba üstüne niye Nuri'nin çırpınışlarına gözlerinizi kapatıyorsunuz? Çıkın Marmara'ya, Karadeniz'e, binlerce balıkçı var, dinleyin onları, her birisi tepeden tırnağa birer öfke, birer feryadü figan kesilmişler, niçin duymak istemiyorsunuz. Bu topraklar, denizler ayaklarımızın altından kayıyor, yahu toptan mı delirdik biz?" (*Denizler Kurudu* 205)

YUNUSLAR İÇSEL OLARAK DEĞERLİDİR

Yaşar Kemal Marmara ekosisteminin bütünlüğünün ve dengesinin bu ekosistemin bireylerine sevgi ve saygı duyulmasıyla korunabileceğine inanır.⁸⁵ Bu düşünceden yola çıkarak Kemal,

Deniz Küstü'de denizel karakterler yaratmıştır. Selim'in yunus "familyası"⁸⁶ birbirlerine bağılılıkları, kolektif davranışları, öz farkındalıkları, bilişsel zeka ve zengin duygu dünyaları açılardan insan gibidir. Yunus davranışları üzerine bilimsel ilginin *Deniz Küstü*'nün yazıldığı dönemde henüz başlamadığını hatırlayacak olursak Kemal'in anlatısı özel bir önem kazanır.⁸⁷ Güçlü bir hikaye anlatıcısı olarak Kemal, yunusların içsel değerini okura imgelerle anlatarak okuru ikna eder.⁸⁸ Daha doğrusu, Türk hikaye anlatımı geleneğinin teknikleriyle, romanın anlatıcısı yunusların insanlara ne kadar yakın olduğunu, Selim balıkçı ile, yunuslarla kurulacak dostlukların hiç de imkansız olmayacağını ima eder (Kemal'in yunus davranışları üzerineengin bilgisinin balıkçılarla kurduğu yakın arkadaşlıklarla ilişkilendirilebilir⁸⁹). Bu şekilde, Selim'in en değerli dostları insanlardan ziyade beş fertten oluşan yunus ailesidir. Selim'in dostça yaklaşımına karşılık veren, iyi huylu, sevinçleri ve kederleri paylaşma kapasitesi olan yunuslardır bunlar. Romanın olay örgüsünde, Selim'in kendisi neredeyse denizel bir canlıdır. "Selim balıkçının üstü başı, elleri, saçları hep balık pullarıyla doluydu. Kahveye girerken ondan önce içeriye mis gibi bir deniz kokusu, arkasından koygun bir balık kokusu gelirdi" diye açıklar anlatıcı (218). Beş bireyden oluşan yunus "familyasında" Selim özellikle bir yunusa derin sevgi beslemektedir ("[s]anki yunusla Selim aynı anadan doğmuşlardı").⁹⁰ Romanın anlatısında, sergilediği davranışlarıyla yunusun insandan farkı yoktur. "[B]alık kısmı," diye anlatır Selim, "insandan daha sadıkane, daha yürekli, daha sevgi dolu olur, bir kere bağlanmaya görsünler" (37).

Yunuslar onu görünce yürekten, candan gülüyorlardı. Hiç hayvan güler mi, gülmek ağlamak insanlara mahsustur. Vay ahmak insanoğlu vay, asıl gülmeyi unutan insanlardır. Şu dünyada dostu, arkadaşı

Bölüm 3: İkinci Dalga Çevreci Eleştiri

olmayan, bir sıcak elin tadına, bir bakışın güzelliğine artık bundan sonra varamayan, varamayacak olan da insandır. Umutsuz olan, nankör olan insandır. Dünyanın güzelliğini yadsıyan artık salt yaşamının tadına varamayan insandır, altında yaşadığı göğü, üstünde gezdiği toprağı, akan suları göremeyen insandır. Görkemli doğa ortasında görmeden dolaşan, bakarkör olan insandır. yunuslar, balıklar, kuşlar, kurtlar, tilkiler, ne pahasına olursa olsun, hem de börtü böcekler bu dünyanın tadını çıkarırlar. (*Deniz Küstü* 35-36)

Selim'in yunusla duygusal ilişkisinde anlatıcı, yunusun sıra dışı bilişsel özelliklerine değinir... Selim ne kadar uzakta olursa olsun, yunusun bulunduğu yeri tespit edip yanına geldiğini, Selim ne zaman denize çıksa yunusun onun “kokusunu aldığını,” Selim nereden denize açılırsa açılsın, “ister Boğazda, ister Pendik, ister Ambarlı, ister Adalar olsun,” yunus ailesinin diğer bireyleriyle birlikte, Selim'in teknesini takip edip onu gittiği yere kadar izlediğini anlatır (35).⁹¹ Yine yunuslarda zeka göstergesi olarak, anlatıcı okura, yunusun Selim'i “yıldızpoyrazlarda, lodoslarda, fırtınalarda” aramadığını, çünkü böyle günlerde Selim balıkçının “denize çıkamadığını” bildiğini söyler (36). Daha sonra, “[b]öylesi uzun sürmüş ayrılıkların sonunda Selim balıkçının teknesini gören yunus ta uzaktan Büyükada'nın önünden kopar, sevincini teknil denize, denizdeki yaratıklara, balıklara, istakozlara, karideslere, yengeçlere, martılara, yelkovan kuşlarına, balıkçılara yayarak, her yüz metrede bir göğşe savrularak Kumkapıya kadar gelir, teknenin yöresini döner, sonra orada, teknenin önünde durur, ıslıl ıslıl gözlerle hayran hayran Selim balıkçıya bakardı” (*Deniz Küstü* 37). Anlatıcının açıkladığı gibi yunus, Selim'in balıkçılığına yardım eder—yunusların iyi bilinen özelliğidir bu: “bir acayip serencamdı yunusla Selim balıkçının işi,” diye açık-

lar anlatıcı, “ve arardı yunus en güzel barbunya taşlarını, ıstakoz, karides taşlarını, bulur Selim balıkçının teknesinin önüne düşer, alır götürürdü onu oraya ve Selim balıkçı yunusun götürdüğü yerde tekneler dolusu barbunya yakalar, satardı balıkpazarında. Balıkpazarındaki, öteki denizlerdeki balıkçıların yüzleri kıskançlıklarından yemyeşil olurdu” (*Deniz Küstü* 45-46).⁹²

Roman anlatıcısı yunusların acı çekme kapasitelerine de değinir; bu insan gibi yunuslar, vurulduklarında, “bir iki metre göğeyi fırlıyor, boğazlanan bebekler gibi çıkırarak, denizin dibine düşüyorlardı,” der (407). Anlatıcı, duygu dolu satırlarla yunusların kurşunları başlarından yedikçe “bebekler gibi ağlaşıp” göğeyi fırladıklarını, “kıvrınarak, havada bükülerek, yaylar çizerek, denize sular fışkırtarak” düştüklerini, mavi suları kızıl kana boyadıklarını anlatır (*Deniz Küstü* 296). Kemal *Denizler Kurudu*’da da, balıkçı arkadaşlarının gerçek yaşam öykülerine dayanarak, yunuslardaki bu acı çekme yetisine değinir: “yunuslar insan gibidirler. İnsan gibi konuşurlar, ağlarlar gülerler. İnsan gibi kıvrınarak, bağırarak ölürler, çığlık çığlığa. Bir yunus vurulunca, o yörede ne kadar yunus varsa, vurulan yunusun yöresine birikirler, ona yardım etmeğe çalışırlar. Onlar biriktikçe, elleri kırılıp, kurşunu sıkırlar da sıkırlar kurşunu. ... yunuslar kaçmazlar. Ölümünden korkmazlar. Yunuslar insanoğlunun çocuk kısmına benzerler. Saf, yiğit, yüreği temiz hayvanlardır” (165).⁹³

Sırtındaki siyah benekten bildiğimiz can dostu dahil yunus ailesinin tüm bireylerinin öldürülmesinin ardından Selim insanlardan soğur, bu da yöre halkının Selim ve yunusuna dair bir efsane yaratmasına yol açar; balıkçıların hayal dünyasında Selim ve yunusunun dostlukları büyüyerek doğa üstü bir boyut kazanır: “deli olmuş adamcağız, vah Selim, balığı öldürölünce divaneye dönmüş,” diye söylenir bir balıkçı. “Tek başına düşmüş Marmara denizine, deli gibi dolanır dururmuş koca denizi,” der bir başkası (98). Ve bir süre sonra, balıkçıların hayal dünyasında

Bölüm 3: İkinci Dalga Çevreci Eleştirisi

Selim'in yunusu, Selim'in "sevdalısı" denizkızı olur çıkar: "Bir tek denizkızı kalmış Marmara'da... O da Selim'i bulmuş!"; "her sabah gün doğmadan Büyükada'nın önünden, zümrüt koyundan koparak gelir, Selim balıkçının teknesine çıkarmış, aynayı alır, uzun, ılık gibi sarı saçlarını tararmış. Sonra..."; "Üç çocuğu olmuş Selim'in balıktan... İki kız biri oğlan..."; "ta Nuh babamızın gününden beri, tufandan beri balıklarla insanlar aşna fişnedir. Denizkızları en yakışıklı erkekleri ta Nuh babamızın gününden beri baştan çıkarırlar" (*Deniz Küstü* 100-101). Kemal'in anlatısında balıkçıların, yunus ve Selim ilişkisini zaman içinde denizkızı ve insan ilişkisine dönüştürmelerinin bir amacı vardır: yunusun denizkızıyla yer değiştirmesiyle artık okurun gözünde Selim'in yunusu sadece bir deniz memelisi değildir... duyguları, zekası, tercihleri ve arzuları olan bir birey, dahası yaşam hakkı olan bir canlıdır.

Kemal *Deniz Küstü*'de öncelikli olarak yunuslara odaklanmaktadır. Ancak romanda kimi etkileyici satırlar bir başka canlıyla, kılıçbalığıyla ilgilidir. Selim balıkçı askerlik yaptığı yıllarda bir hemşireye aşık olmuştur ve günün birinde birleşip Boğaza nazır bir evde oturmanın hayalini kurmaktadır. Selim gelecekteki bu birliktelik ümitleriyle Halim Bey Veziroğlu'ndan bir arsa satın almak için para biriktirmektedir. Veziroğlu ona, "Selim bey, arsa fiyatları gene çok arttı, sizinse paranız kafi değil efendim. Çok çok üzgünüm Selim bey. Yazık, her dirhemi bir altın eden arsamı size nasıl verebilirim bu kadarlık para karşılığında? Hele biraz daha bekleyelim Selim bey... isterseniz ağaçlarınızı söküp alabilirsiniz, zahmet etmişsiniz. [...] Hele bekleyelim Selim bey. Ben size arsayı satmam demiyorum ki, hiç der miyim. [...] Hele biraz balık daha satın, arsa kaçmıyor ki, hiç meraklanmayın, ben arsalarımı kimseye satmam," der (260). Selim gereken miktarda parayı biriktirip bu arsayı satın alabilmek için büyük bir kılıçbalığı yakalamanın peşindedir, ve nihayet böyle bir kılıçbalığı yakalar ["Bundan daha büyük bir balık olamazdı Marmara'da"].

ancak yakaladıktan sonra, Selim kılıçbalığına acımaya başlar ve umutsuzlukla şöyle der: “bir balık ne kadar güçlü olursa olsun bu bir parmak kalınlığındaki naylon ipi koparamaz, o kocaman zokayı ağzından çıkaramaz, kesemez, kıramaz. [...] Yazık kıramıyor, kesemiyor, koparamıyor. Ne yazık!” (268). Muazzam kılıçbalığını alt etiketten sonra balığın “koca vücuduna rağmen teslim olduğunu” görünce onu salıvermeye karar verir.⁹⁴ Anlatının bu bölümü, çok farklı iki hikaye olsa da, Hemingway’in *The Old Man and the Sea* adlı romanını anımsatır. Hemingway’in hikayesinde yaşlı adam büyük balığı alt etiketten sonra köpek balıkları saldırır ve yaşlı adam sahile sadece balığın iskeletiyle döner. Yaşlı adam, Selim’in yaptığı gibi, balığı salıvermez. Oysa Selim’e göre, böylesine görkemli bir canlının Marmara’nın sularını yara yara, doyusıya yaşama hakkı vardır.⁹⁵ Menekşe’ye doğru yol alırken Selim, salıverdiği kılıçbalığı için büyük endişe duymaktadır:

“Koca balık ağzındaki zokayı atamazsa, zokayı iyice yutmuşsa, zoka onu öldürür mü ki?” İçi biraz daha rahatlatarak: “Öldürmez,” dedi kendi kendine. Sevinçten pır pır ederek yüreği: “Balığın içindeki zokanın üstünü bir madde sarar, zoka orada, battığı yerde kalır. Büyük balıklara zoka bir şey yapamaz,” dedi. “İpe gelince, balık ipi ne yapıp eder de birkaç gün içinde keser...” Eski balıkçılar bunu da deneyleriyle bilirdiler. (*Deniz Küstü* 270)

Ünlü edebiyat eleştirmeni Fethi Naci’ye göre, “Balıkçı Selim kılıçla savaşırken Yaşar Kemal de sanki Hemingway’le (*İhtiyar Adam ve Deniz*) savaşmaktadır. ... Selim’in kılıçbalığıyla savaşını anlatan o sekiz sayfa, romanın belki de en güzel parçasıdır.” Naci şu itirafta bulunur: “*İhtiyar Adam ve Deniz*’i okuyalı yıllar oldu, ama o romanda beni böylesine etkileyen bir

sekiz sayfa yoktu...” (90). Anlatının güzelliği, hiç şüphe yok ki Kemal’in, insanlığın kaderiyle bir bütün olmuş deniz canlılarının içsel değerine olan derin inancında yatar.

DENİZ KÜSTÜ’DE DOĞA VE İNSAN DOĞASI BİRLİĞİ

Kemal’in, Marmara ekosisteminin bütünlüğüne, dengesine ve bu ekosistemin yunuslarına verdiği değer, Leopoldcu bir toprak etiği çağırısı olarak özetlenebilir. Kemal okurlarından, Leopold’un deyimiyle, “toprak organizmasının karmaşıklığına” dair bir farkındalık beklemekte (Leopold 190), denizel canlıların “biyotik haklarının” tanınmasını istemektedir. Kemal’e göre kişiler denizden ekonomik avantaj elde etme gibi bir düşünce taşımamalıdır. Çünkü onun ekolojik okuma yazması olmayan karakterleri, ancak o zaman “istediklerini yapma özgürlüklerine bir kısıtlama”⁹⁶ getirip doğanın sürekliliğiyle ters düşmeyecek bir yaşam tarzı seçebilirler.

Ancak, Kemal’in *Denizler Kurudu*’da ima ettiği gibi, doğanın nasıl işlediğinden habersiz balıkçı kesimler, toprağa ve denizlere sadece ekonomik değer biçerler; işte bu yüzden de yunuslar acımasızca katledilirler. Yazarımız, toprağa ve denizlere moral sorumluluk aşılama için şöyle der: “Ekosistemdeki değişikliklerle bizlerin doğası da değişmektedir—ortaya çıkan dengesiz insanlara bir bakın” (*Yaşar Kemal on His Life and Art* 145).⁹⁷ Bu durumda *Deniz Küstü*’de Kemal, insan doğasının fiziksel doğayla bütünlüğüne dair inancını, doğal dünyanın sessiz protestosu yoluyla anlatır. Romanda bir balıkçı şöyle açıklar: “Yunusları öldürdüler, ellerini kana buladılar, bütün balıklar da küstüler, başlarını aldılar da Yunanistan’a, Rusya’ya gittiler. [...] Bizi aşağıladılar balıklar. Bundan kötüsü olmaz. Balık insanı aşağılarsa sonu kötü olur.” (*Deniz Küstü* 206). Selim balıkçının geleceğe dair ön-

görüşü, “deniz bize küsecek,” bu bağlamda önem kazanır—işte bu sebeple romanın başlığı *Deniz Küstü* olarak tasarlanmıştır. Romancımız, doğal dünyada tüm unsurların bir bilince sahip olduğunu, yeryüzünün insanoğlunu ona saygılı bir yaşam sürdüğü takdirde besleyeceğini ima etmiştir. -eğer yeryüzü küserse ve sırtını insanlığa dönerse, bizlerin de insanca değerleri kaybolacak ve yabancılaşma kaçınılmaz olacaktır. Kemal’in anlatısında gösterdiği gibi, doğal ve kültürel olaylar—yunustan kılıçbalığına, Marmara Denizi’nden balıkçı kasabası Menekşe’ye—farklı kişiliklere sahip yaşayan unsurlardır, ve her yönüyle yeryüzü, eninde sonunda, insanın kolektif saldırısına tepki gösterecektir.

Kemal’in söylemek istediği şudur: insan doğası saflığını ve bütünlüğünü sadece sağlıklı ve dengeli ekosistemlerde sürdürebilir.⁹⁷ O halde *Deniz Küstü* insanın kaderiyle yaşanan yörelerin kaderinin ayrılmaz bütün oluşunu gözler önüne serer. Bu noktadan hareketle Kemal, romanın geniş coğrafyasında ve derin zaman diliminde, bir zamanların sağlıklı denizlerinin ölümünü belgeleyerek, doğadaki canlılarla akrabalığını unutmış, hem birbirine hem de doğaya yabancılaşmış, maddi zenginliğin peşine düşmüş kişilerin portresini çizer. Kemal doğanın asil canlılarını pazarda satılacak ticari ürünlere çevirmiş, bütünlüğünü yitirerek dengesizleşmiş fırsatçı kişileri anlatır. Bu şekilde Kemal, insanın sonunun kaçınılmaz olarak doğanın sömürülmesiyle bağlantılı olacağına dair görüşünü dile getirir. Romanda, İstanbul’un çeşitli sıkıntılarına parmak basan ve yunus avına paralel olarak gelişen insan avı öyküsü -Zeynel’in hikayesi- işte bu doğa ve insan doğası bütünlüğü çerçevesinde okunmalıdır. Bir başka deyişle, roman anlatısındaki yan öyküleri yalnızca modern kent insanının çirkinlikleri olarak okuyup doğaya gelen ağır hasarla bağdaştırmamak romana yapılmış bir haksızlık olacaktır.

Deniz Küstü’de Menekşeli balıkçılar, denizlerdeki canlılara merhamet diyen eski geleneklerini kaybetmiş kişiler olarak,

“yunus yağı işiyle” bir servet elde etme yoluna giderler. Bir balıkçı, eğer onları ben avlamazsam başkaları avlayacak diye içini rahatlatır (53). Diğer balıkçılar şu yorumlarda bulunur: “kimse kalmadı bak, herkes yunus avına çıktı. [...] diyorlar ki, teknil balıkçılar karun, zengin olmuşlar. Bu Marmaranın da balığı hiç bitmiyormuş” (56); “Bütün servetimi bu yola döktüm. Toprağımı sattım da bu işe yatırdım” (57); “Bu yunuslar bizi yoksulluktan kurtaracak. Ecnebi vapurları demir atmışlar İstanbul’a ne kadar yunus yağı götürürsen alıyorlar.” (52); “Bu yunus işi de çıkmaysaydı Selim balıkçı arkadaşım, ben tekneleri bu yıl sağlama satıyordum. Bu balıkçılık bizi iflah etmedi. Geçen gün on dört fiçı yağ götürdüm, şimdiye kadar balıkçılıktan kazandığımdan daha çok kazandım” (52); ve “Bu gidişle apartman sahibi olacağız hepimiz, bütün Marmara balıkçıları...” (53).

Deniz Küstü’de, doğanın ticarileştirilmesi bağlamında “kader kısmetçi”nin de hikayesi önemlidir. “Kader kısmetçi,” kocaman bir kızıl kartalı amaçları doğrultusunda kullanarak bir servet sahibi olmuştur. Roman anlatıcısı’nın açıkladığı gibi, kartalın sahibi -sırtında, üzerine bir sürü delik açılmış ve deliklere fal yazılı kağıtların sıkıştırıldığı geniş bir plakayla- İstanbul çapındaki bütün pazar yerlerini gezip usta söz sanatıyla etrafında uzun kuyruklar oluşturmaktadır. Kuyrukta bekleyenler iki buçuk lirayı seve seve ödeyerek, yorgunluktan bitap düşmüş kızıl kartalın talihlerini delikten çekmesini beklemektedir: “Haydiyin arkadaşlar, bu kızıl kartal Kafdağında yakalanmıştır. [...] Anka kuşu bin yılda bir kere yumurtlar, işte o yumurtadan da bu kartal çıkar. [...] Evet arkadaşlar, işte arkadaşlar o anka kuşunun yavrusu olan bu doksan iki yaşındaki kartal ta Mekke’ye, Medine’ye kadar gitmiş, ulu Peygamberimiz Hazreti Muhammed’in türbesini ziyaret etmiştir. [...] İşte bu gördüğünüz kartal gibi ölümsüz bir kartal ancak dokuz yüz sekiz yıl sonra bir daha dünyaya gelecektir...” “Kader kısmetçi” açıklamaya devam eder:

“Bu Anka yavrusu kızıl kartallar, dünyayı yumurtadan çıktiktan sonra on altı kere dolaşırlar. Yuvaları bunların karlı Altay dağlarında ve hem de karlı Himalaya dağlarında olur... Anka kuşu sadece Kafdağına yumurtasını bırakır... Ve yedi yıl kalkmadan bu yumurtanın üstünde oturur yemeden içmeden. O kudretten beslenir, Anka kuşudur o... Anka, Anka, Anka kuşudur. Eskiden krallara, padişahlara, beylere, şahlara, sultanlara, Cengiz Hana, Aksak Timura, Sultan Süleymana taç giydiren, kılıç kuşatan Anka kuşudur. Şimdi bu kartal kimdir, iyice anladınız mı?” (*Deniz Küstü* 116)

Elinde bir megafonla “kader kısmetçi,” titreyen yaşlı kartal artık ondan bekleneni yapamayacak kadar yorgun düşünceye kadar [bazı günler kartal bacakları titreyerek yere düşer, kalkamaz, olduğu yerde, kanatları düşmüş, başı toprağa boylu boyunca uzanmış, gözleri yumulup üstüne ak bir perde gerilmiş yatar, orada, tahtanın üstünde kalakalırdı (117)] kalabalık pazar yerlerinde bağırmaya devam etmektedir. Anlatıcı şöyle söyler: “bu kılıksız, yaşlı, eskimiş tilki kürklü köse adamın Boğazda kırk odalı, Beyoğlundu, Şişlide, birkaç tane de Ayazpaşada apartmanı olduğu söyleniyordu. Bir fabrikayla bir bankaya da ortakmış. Bütün bu paraları hep bu kartal kazanmış.” (118).

Romanda, yunusların ve “kader kısmetçi”nin kartalının yanı sıra, Toros Dağlarından, Istrancalardan, kayalıklı Rize dağlarından getirilmiş atmacalar da maddi kazanç sağlanabilecek nesnelere dönüşmüştür. Anlatıcı, Dursun Kemal’in geniş bir kafeste sergilenen her renk ve boydan kartalı saymak için Çiçekpazarı’na sıkça yaptığı ziyaretlere değinir... o her gün gelip atmacaları saymaktadır çünkü onların “satılıp satılmadığını, ya da kaç tane ku-

Bölüm 3: İkinci Dalga Çevreci Eleştirisi

şun getirilip kafese konduğunu anlardı” (125). Anlatıcı, doğal alanların atmacalarının nasıl kötüye kullanıldığını bakın nasıl da gözler önüne serer: “bu sefer tam otuz altı tane atmaca saydı kafeste... Demek ki bugün kafese beş atmaca daha girmişti” (125). *Denizler Kurudu*’da Kemal, doğaya sadece ekonomik değer veren dengesini yitirmiş kişileri hicivle karışık yargılar. “Hoca”ya göre, “denizlerde iki akıllı yaratık vardı... birisi martılar, birisi de yunuslar. Yunuslar işe yaradığından birkaç yıl içinde bitirildiler.” Hoca, öncelikle dikkatsizce, “martıların yumurtası yele, biltekmil sızılara iyi gelir, diyorlar,” der. Sonra da bu bilgiyi ele verdiğine pişman olup şöyle devam eder, “aman diyordu hoca, aman ha aman! Martıların yumurtalarının sızıya iyi geldiğini bir duyarlarsa insanlar, martı soyunu yunus soyundan beter ederler, aman ha aman duymasınlar” (*Denizler Kurudu* 166).

Romanın akışında, Boğaz’ın ağaçlık alanları ve vadilerinin de büyük parasal değeri olduğu vurgulanır. Emlakçı Halim Bey Veziroğlu, araziler satın almakta, ve bu arazilere kimsenin satın almaya yanaşamayacağı fiyatlar biçmektedir. Daha fazla arazi sahibi olmak için Menekşe’de bulunan küçük köy evlerinin üzerine hiç tereddüt etmeden buldozerleri sürmektedir. Veziroğlu doğal çevrenin tamamının kendisine ekonomik avantaj sağlamasını istemektedir. Roman anlatıcısı Veziroğlu’nun doğal çevreyi ticarileştirmesini bakın nasıl anlatıyor:

Boğazın korularını, koyaklarını, pınarlarını, kıyılardaki ulu çınarlarını, hepsini hepsini aldı Halim Bey Veziroğlu... Ağaçları kesecek, koyakları düzleyecek, korulukları hopur edip ağaçları köklerinden sökecek, kaynakları, çeşmeleri, pınarları, kurutacak, bir yangın, bir ölüm yeli gibi istanbulda esen Halim Bey Veziroğlu daha da hışımlayarak esecek. Yüz, iki yüz dairelik blok apartmanlar kuracak o güzelim Boğazın koyaklarına,

koruluklarına, kıyılarına... satacak, satacak... Boğazın üstünü evlerden atılan çöpler örtecek, Haliç gibi kokan bir çamurdan bataklık olacak boğaz da...” (*Deniz Küstü* 291)

Deniz Küstü’de, yunus kıyımı ve İstanbul’un diğer birçok problemi Veziroğlu ve onun gibiler yüzündendir. Anlatıcı şöyle der: “İstanbul’da Türkiye’de mayalaşan kötülüklerin bir kısmı bunların ellerinin altındadır. Her kötülük taşının, yunus kırımının, gecekondlu yıkımının, afyon, esrar, eroin, silah kaçakçılığının altından bunlar çıkar. Bütün kötülükler bir elektrik akımı gibi Halim Bey Veziroğlu’nun parmaklarına, dört bir yandan bağlanmıştır. ... denizin damarını kesti Halim Bey Veziroğlu, kanını kuruttu” (*Deniz Küstü* 296).

Kemal’in romanında, insanlık dışı yunus avcılığı ve Marmara’nın ticarileştirilmesi sürecinin başlamasıyla okur Selim’in beş bireyden oluşan yunus ailesinin başına gelecekleri kolayca tahmin edebilir. Selim, balıkçıları yunus avı niyetlerinden vazgeçiremeyince, tek düşüncesi kendi yunus ailesini koruyabilmek olur. Ulaşabildiği balıkçılarla tek tek görüşmeler yaparak yunuslarına dokunmamalarını ister: “[bütün balıkçılara] sırtında siyah yuvarlak bir beni olan, sağ kanadının ucu kırık, kuyruğu öteki yunuslar gibi dik olmayan, düz kuyruklu bir yunusu tarif edecek, onun familyasına dokunmamalarını bütün balıkçılardan isteyecekti. Yalvaracaktı... tanrının lanetlediği, hiçbir zaman iflah olmayacak bu kişilere familyasının selameti uğruna” (51). Tüm bunlara rağmen Selim’in yunusları kaderlerinden kaçamazlar ve onlar da balıkçıların eline düşerler. Selim, Kel Dursun’un on beş tekneyle çıkararak Erdek’in Zargana koyunda sayısız yunusu üst üste yığıldığını öğrenir (Kel Dursun, dokuz tane devasa kazanın içinde yunus parçalarını gece gündüz kaynatmaktadır). Selim bu bilgiyi alır almaz, kayığına atlayıp

Erdek'e gider ve sahilin durumunu gözleriyle görür; "her yerde ölü yunuslar ve hepsinin kafasında bir kara delik" vardır. Kestikleri balıkları altlarında kocaman kütükler yanan kazanlara dolduran balıkçıların meraklı bakışları altında Selim, ölü yunusların arasından yürüyerek kendi yunusunu arar. Sonunda yerde yatan yunusu gözüne çarpar ["sırtındaki ben karardıkça kararıyor, kırık kanadı savruluyordu" (94)]. Büyük bir üzüntü yaşayan Selim, sorumluları bulup onları aynı şekilde öldürmeye yemin eder. Selim "ben bu dünyada sağ oldukça bu balığın kanını, öcünü yerde, sende koymayacağım," der (95). Selim kendine verdiği bu sözü yerine getirmez, ancak yunus ailesinin öcünü alma isteği öyle büyüktür ki, romanın sonunda, hem yunus yağı meselesinden hem de İstanbul'da tahribata yol açmış birçok olaydan sorumlu Halim Bey Veziroğlu'nu öldürür. Kemal yıllar önce, doğayı tahrip etmenin en ağır suç olduğunu ve hiçbir zaman affedilemeyeceğini söylemiştir.⁹⁸ Romanda en büyük suçlu doğayı tahrip etmiş, cezasını da kendi yaşamıyla ödemiştir. Olay örgüsünün sonunda bu intikam yaklaşımı kurgusal eserde bir çözüm olarak karşımıza çıkar; ancak tepki duyacak okurun hatırlaması gereken, 1970'lerde, sorumlu tutulacak bir kurumun henüz bulunmadığı bir yerleşim yerinde, Selim'in davranışının bir tür sembolik çevre savunması ("eco-defense"⁹⁹) olduğudur. Özetlemek gerekirse Selim, doğanın (ekosistemin) kendi haklarını korumaktan aciz bireylerinin "biyotik haklarını" savunmayı bir görev bilmiş, doğanın haklarını gözetmeyenlerin, yaptıklarından dolayı sorumlu tutulmalarını istemiştir.

Anlatının en sonunda Selim balıkçının, deniz yoluyla polisten kaçarken, Marmara'da bir yunus sürüsü gözüne çarpar. Anlatıcı bu olayı "denizin üstünde, akan şimşeklerin arasında bir tanrı sık patladı," diye açıklar, ve şöyle devam eder, "karşıdan kendisine doğru, yer yer denize vurmuş gün ışıklarının, Hayırsızada'nın üstünde ha bire çakan şimşeklerin arasından, denizin yumuşak,

mor, mavi, yeşil, ipiltili dalgalarının arasına dalıp çıkarak, havada geniş, mavi ışıktan yaylar çizerek, som çelik mavisi kıvılcımlar fişkırtarak, savurarak bir yunus balığı sürüsü, bir sevinç ışığı olmuş balkıyarak bu yana geliyordu. Uzun yıllardır Marmara’da balıkçı bir yunus sürüsünü ilk olarıktan görüyordu. Balıkları görmesiyle birlikte içinde bir sevinç ışığı patladı, onu mest, sarhoş aldı uçurdu” (419). Bu satırlar yunusların Selim’e duydukları minnetin bir ifadesi olarak yorumlanabilir zira Selim, onca doğa haksızlığının içinde, yunusların yaşam hakkını savunan yegane kişi olmuştur.

Bir zamanlar Kemal, çevrenin başına gelenlerin savaşılar katlanmış insanların başına gelenlerden daha fena olduğunu söylemişti. (Andaç 130). Bu sözlerinden yola çıkarak şu saptamada bulunabiliriz: Kemal’in, çevre tahribatına uğramış ülkesinde, kurgusal eserler yoluyla bir tür yeryüzü etiği arayışı gelecek için önem arz etmektedir.¹⁰⁰ Kemal, hiçbir zaman karamsar olmadığını da ifade etmiştir: “karanlıktan korkan insan türü yoluna devam edebilmek için kendine mitler ve hayal dünyaları yaratır ... o kendini kurtaracak yolu bulacaktır” (YKLA 146). Günümüzde yunuslar Marmara Denizi’nde pek görülmezler. Bir zamanlar Marmara Denizi ekosistemi denizel biyoçeşitliliğiyle bir bütündü. Bu eşsiz denizin üst predatörleri yok edildiği için¹⁰¹ Marmara artık gerçek anlamda *kurudu*.¹⁰² Ancak yine de, Kemal’in insanda ve doğadaki sonsuz yaratıcı güce duyduğu derin inancı hatırlayacak olursak, çevre sağlığı adına her geçen gün olumlu adımlar atılabilir. İşte bu sebeple roman, Selim’in gördüğü yunuslarla, yani doğanın kendini yenileyeceğine dair yeni bir ümitle sona ermektedir. Kemal okurun, ekosistemin kendini iyileştirmeye başladığı bu yeni dünyayı kucaklamasını istemektedir.¹⁰³

Yeryüzünün her köşesinden insanlar denizlerin dost canlıları yunusların yok edildiğinden haberdar olmak ve harekete geçmekle yükümlüdür. Günümüzde yan av (by-catch) yunusların karşı karşıya olduğu en büyük tehditlerden biridir; yakın zaman önce

Bölüm 3: İkinci Dalga Çevreci Eleştiri

gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, her yıl tahminen 300,000 deniz memelisi (yunuslar ve balinalar) ağlara takılarak yaşamını yitirmektedir. Dünyada hâlâ savunmasız yunusların vahşetle katledildiği birçok bölge vardır. Bunların içinde Güney, Doğu ve Güneydoğu Asya’da, Afrika’da ve Güney Amerika’da birçok kıyı bölgesi sayılabilir. Japonya sahillerindeki küçük kasabaların yakınlarında gerçekleştirilen geniş çaplı yunus avcılığı yılda 20,000 yunusun yaşamına mal olmaktadır ve bu durumdan yöre halklarının haberi dahi olmamaktadır. Ancak bu rakamsal gerçekler bizleri harekete geçirmemektedir çünkü esas üzerinde durulması gereken konu, bu trajediler duygulardan yoksun bir dille anlatıldığı zaman ne derece etkilenebiliyoruz, konusudur; Halkın ve hükümetlerin harekete geçmelerini ne sağlayacaktır, konusudur. Kemal’in kurgusal eseri gibi “yörelere ait” duygusal anlatılar okura ilham verip birey bazında tepkileri tetikleyebilir, bu da hiç şüphe yok, hem çevresel hem de kültürel reformların temelidir. Bireysel tepkiler, zaman içinde, halkın tepkisine, sonra da, çevre lehine olacak şekilde resmi düzeyde siyasi ve hukuki kontrol mekanizmalarına dönüşür. Bu dönüşümlere çevre odaklı edebiyatın büyük katkısı vardır. *Deniz Küstü* gibi eserlerin yaygın olarak okunması ve yaygınlaştırılması insanoğlunun biyosfer sağlığını uzun zamandır baltaladığına farkındalık yaratmada büyük önem taşımaktadır.

BÖLÜM

4

Çevreci Eleştirinin Geleceğine Dair

Lawrence Buell, *The Future of Environmental Criticism* adlı kitabının “Çevreci Eleştirinin Geleceği” başlıklı Sonuç bölümünde, “1980’lerin başında çevreyle ilgili konular hakkında ilk kez ders verip yazmaya başladığımda henüz doğmamış bir çocuk olan çevreci eleştirinin bir hareket olarak doğup gelişip bu günlere gelebileceği hatta kendi başına bir ders olabileceği hakkında hiçbir fikrim yoktu” der. Buell, “geleceğe yönelik bir değerlendirme yapabilmek için, öncelikle çevreci eleştirinin günümüzde hangi noktaya geldiğini bilmek gerekir” diyerek alanın karşı karşıya olduğu sorunları dört maddede toplar: (1) Kurumsallaşma sorunu (2) Akademik alanda kabul görme sorunu (3) Eleştirel çalışmalarda özgün yaklaşımlar belirleme sorunu, (4) Akademik çevre dışında tanınma ve öneminin anlaşılması sorunu (128). Buell’e göre, birinci kriterle ilgili kazanımlar gerçekten etkileyicidir. Esasen çevreci eleştiri en büyük gelişmeyi bu alanda göstermiştir. ASLE: The Association for the Study of Literature and Environment (Edebiyat ve Çevre Çalışmaları Derneği) kurulmuştur. Küçük bir kurul toplantısı olarak başlayan hareket kısa sürede dünya çapında bir kuruluşa dönüşmüştür. Dünyanın pek çok yerinde konferanslar düzenlenmekte ve ASLE’nin bir de dergisi yayımlanmaktadır (*Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*). Kurumsallaşmada görülen bu hızlı hareketin aksine akademik alanda kabul görmede pek fazla ilerleme olmamıştır. Edebiyat ve sanatta çevreci eleştiri hâlâ ırk, cinsiyet, sınıf gibi konuların gördüğü ilgiyi görmektedir. Edebiyat alanında sadece birkaç lisansüstü program çevreci eleştiriye yer vermektedir. Dahası tarih ve edebiyat bölümleri kıyaslandığında, çevre tarihçisine çevreci eleştirmenden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Buna rağmen Amerika Birleşik Devletleri’nde kolej ve üniversite iş ilanlarında sıklıkla edebiyat ve çevre uzmanı aranması da enteresan bir noktadır. Dolayısıyla çevreci eleştirinin görünürlük kazandığı, genç akademisyenler

arasında çevresel konulara olan ilginin arttığı söylenebilir. Eleştirel çalışmalarda özgün yaklaşımlar belirleme sorununa gelince, edebiyat çalışmalarında çevreci eleştiri henüz beşeri bilimlerde gereken değişikliği tetiklememiş, diğer edebiyat kuramlarıyla kıyaslandığında fazla metodolojik yenilik getirememiştir. Ancak gerek birinci dalga gerek ikinci dalga çevreci eleştiride özgün olan husus, doğa yazını gibi çevreye ilişkin ihmal edilmiş edebiyat türlerine ilginin artmış olmasıdır. Zaten kadın çalışmaları ve etnik çalışmaların başarılı olmasının sırrı metodolojide yaptıkları değişikliklerden değil konuya çektikleri ciddi ölçüdeki ilgiden kaynaklanır. Disiplinlerarası çalışmalara yer verdiği için belki de çevreci eleştirinin mirası da bu yönde olacaktır. Akademik çevre dışında tanınma ve öneminin anlaşılması sorununa gelince, Buell bir soruya yanıt arar: “Edebiyat çalışmalarında çevreci eleştiri, akademinin dışındaki insana ne kadar anlam ifade etmektedir?” Buell, bu soruya olumlu yanıtı da çalışmaların pedagojik alana genişlemiş olmasında bulur. Nitekim, öğretmenler ve vatandaşlar olarak pekçok çevreci eleştirmen, öğrencileri -çevre alanında lisansüstü programlar dahil- okul dışında çeşitli çalışmalar yapmaya ve çevre eylemlerine yöneltmişlerdir. Ancak, çevreci eleştiri alanında yayınlar hâlâ akademiyle sınırlı kalmış olup sadece akademisyenler ve öğrenciler tarafından okunabilmektedir. Bu da bir çelişki yaratmaktadır. Ancak yine de Buell çevreci eleştirinin geleceğine umutla bakmıştır. Buell, “yirmi birinci yüzyılın dönüm noktasında çevreci eleştirinin bir tane kocaman kitap yerine pek çok çalışma üretmiş, halkın ilgisini, dünyanın kaderi üzerindeki sorumluluğunu, çevresel haksızlıklar hakkındaki farkındalığını artırmış olacaktır” şeklinde bir tahminde bulunmuştur (129-133).

Buell’in yaklaşık on yıl önceye ait bu saptamaları günümüzde hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Buell’in öngörüsü doğrultusunda şunu net olarak söyleyebiliriz: İçinde bulunduğumuz çevre krizi çağında, çevreci eleştirinin daha çok topluma ulaşma-

Bölüm 4: Çevreci Eleştirinin Geleceğine Dair

yı hedeflemesi gerekmektedir. Bu bağlamda, ülkemizin yabanıl alanlarının, yaban hayatının korunmasına, çeşitli tahrip olmuş alanların geri kazanılmasına farkındalık yaratacak yazıların çevreci eleştirmenlerimizce incelenmesi ve bu yazıların etkisiyle topluma ulaşma ön planda olmalıdır. Bu bağlamda önemli bir kongreye değinmek yerinde olacaktır. 1998 yılında gerçekleşen Altıncı Dünya Yabanıl Doğa Kongresi'nin delegeleri yirmi birinci yüzyılın “yeryüzünü onarma yüzyılı” olarak ilan edilmesi konusunda fikir birliğine varmışlardı. Bu çağrıya dünyanın birçok bölgesinden olumlu yanıt gelmiş olup tahrip edilmiş alanlar için sayısız restorasyon projesi hayata geçirilmiştir. Karaların, suların, havzaların, nehirlerin, flora ve faunanın yer yer tahrip edildiği ülkemizde de bu çağrıya yanıt çeşitli bölgelerde restorasyon projelerinin derhal hayata geçirilmesiyle sağlanacaktır. Çevreci eleştirmen işte bu noktada -topluma ulaşma konusunda- önemli rol oynayacaktır.

Çevreci eleştirmenin bu konuda yaratacağı farkındalığa bir örnek verebilmek için trajik şekilde kurutulan Amik Gölü'nün hikayesini ele alalım. 1950'lerde başlayıp 1970'lerde tamamen kurutulmuş olan Amik Gölü'nün tekrar kazanılması için çevreci eleştirmenin kalemi yoluyla bu bölgeye nasıl dikkat çekebileceğine vurgu yapalım. Bu bağlamda, Aldo Leopold'un “Marshland Elegy” [“Sulak Alana Ağıt”] adlı şiirsel eserini mercek altına alalım. Leopold bu yazıda talihsizce kurutulmuş bir bataklık için yas tutmuştur. Leopold, turnalarıyla birlikte bataklığın oluşumunun jeolojik tarihini gözler önüne sermiş sonra da bu eşsiz değere sahip alanın insan faaliyetleriyle acımasızca katledilişini şiirsel bir dille anlatmıştır. Leopold yazısını duygulara seslenerek şöyle bitirmiştir: “Bu bataklıkların en değerli özelliği yabanıl oluşlarıdır ve turnalar da o yabanılığın vücut bulmuş şeklidir. Ancak tüm bu yabanıl alanları koruma çalışmaları aslında kendi kendini baltalayan bir uğraştır çünkü bizler bir şeyleri bağrımıza basmak

için o şeyleri görebilmeli ve sevmeliyiz. Ancak tam da dikkatle bakıp sevmeye başladığımızda yabancı alanlardan geriye bağrımıza basacak pek bir şey kalmamıştır” (*Almanak* 103-104). Bu eser, her ne kadar ülkemizden çok uzaklarda gerçekleşmiş bir olayı ele alıyorsa da, çevreci eleştirmenlerce ülkemizdeki kurutulmuş sulak alanlara –yüz binlerce su kuşunun ve diğer canlıların habitatlarına- dikkat çekmek için kullanılabilir.

*ÇEVRECİ ELEŞTİRMEN AMİK’İ GERİ
GETİREBİLİR Mİ?*

Antakya’nın 1950’lerdeki halini ve daha eski yıllarını hatırlayanlar burada bir zamanlar bir göl olduğunu üzülenek anlatırlar.¹⁰⁴ Yöre halkının “deniz” olarak tabir ettiğı bu göl her yıl yüz binlerce göçmen su kuşuna ev sahipliğı yaparmış çünkü burası Afrika Avrasya kuş göçleri üzerinde bulunurmuş.¹⁰⁵ Göl ve etrafındaki sulak alanların üç yüz kilometrekareyi bulduğı bu alandaki su bitkileri gölün ekolojisinde önemli rol oynayıp canlıların besin ağıını oluştururmuş. Civarda bulunan yetmişe yakın köyde sürdürülebilir yaşam varmış. Anlatıldığı üzere yeni tarım alanları açma gayesiyle 50’ler, 60’lar ve 70’lerde gerçekleşen talihsiz kurutma çalışmalarıyla tamamen kuruyan bu alanda artık tam bir çevre trajedisi yaşanmaktadır;¹⁰⁶ kurutma çalışmaları sonrasında bir zamanların doğa harikası Amik, ülkemizin kanayan yarasına dönüşmüştür. Yine anlatıldığı üzere, her yıl buralardan geçen göçmen kuşlar eskiden gölün bulunduğı alanın etrafında daireler çizmekte, eski habitatlarını aramakta ve çaresizlik içinde başka habitatlara yönelmektedir. Bir zamanlar sayısız kuş türüne¹⁰⁷ beslenme alanı olan göl ve etrafındaki sulak alanlar, Devlet Su İşleri’nin kararıyla, sadece otuz yıl içinde kurutularak tüketilmiştir.¹⁰⁸ Son derece ironik olarak, günümüzde gölün en derin

Bölüm 4: Çevreci Eleştirinin Geleceğine Dair

yerinde Hatay Havalimanı bulunmaktadır.¹⁰⁹ Daha da trajik olan durum, tarım amacıyla kurutulan bu alanda artık tarım da yapılamamaktadır.¹¹⁰ Kurutma sonrası bölgedeki biyoçeşitlilik tamamen yok olmuş ve yörenin sürdürülebilir ekonomisi sona ermiştir. Artık bölgeye göçmen kuşlar uğramamaktadır. Ülkemizdeki tek habitatu tahrip edilince, Yılan boyunlu (*Anhinga Rufa*),¹¹¹ ve ayrıca birçok tatlısu bitkisi tamamen yok olmuştur. Bir zamanlar yöre için önemli gelir kaynağı olan balıkçılık sona ermiş¹¹² yöre halkında yoksulluk baş göstermiştir. Bir zamanlar yağmurları dengeleyen göl olmadığı için de bölge sık sık sel baskınlarına maruz kalmaktadır. Kısacası bölge, göl ve sulak alanlarını geri istemektedir.¹¹³

Bu gerçekler karşısında çevreci eleştirmen ne yapmalıdır? Öyle ya çevreci eleştirmen için çevre artık soyut bir kavram değil elle tutulur bir gerçekliktir. Çevreci eleştirmenin şu sorulara yanıt araması yerinde olacaktır. Edebiyat veya diğer sanatsal anlatımlar, yöre halkının bir zamanların Amik'ine duyduğu hasreti ve şu anki tahribata duyduğu tepkiyi anlamamıza nasıl yardımcı olabilir? Ülkemizde bizler topraklarımıza faydalı bireyler olma yolunda dünyanın başka yerlerinde gerçekleştirilen ekolojik restorasyon hakkındaki edebiyata neden eğilmeliyiz? Bu eleştirel yaklaşımlar, Amik'in eski yaban hayatı geri kazanılsın diye, pınarları, dereleri ve sulak alanlarıyla muhteşem göl geri gelsin diye gerçekleştirilecek onarım çalışmalarına dikkat çekmek için etkili bir yol mudur? Bozulmuş toprakların, su havzalarının restorasyonu dünyanın başka yerlerinde artık bir hayal olmaktan çıkmıştır.¹¹⁴ O halde niçin bizde de Amik geri kazanılsın ki? Neden ülkemizde ve dünyanın başka yerlerinde bozulmaya uğramış alanların onarımı için örnek teşkil etmesin ki?¹¹⁵ Yörelere derinden bağlanmayı öngören biyobölgeselciliğin yaygınlaştığı günümüz dünyasında, bozulmuş alanların restorasyonu çabaları gittikçe önem kazanmaktadır. Yaşam alanları -bir biyobölgedeki

yaşamın sürekliliğini sağlayan su havzaları- denen çekici kavram yerel bölgelerde birçok insanın işbirliği içinde çalışarak toprakların tekrar doğal haline ve eski sağlığına kavuşturulmasını içermektedir. Restorasyon odaklı çevreci eleştiriyeyi benimsemek, yani çevreci eleştiri çalışmaları içinde doğal alanların ve kentsel alanların restorasyonu konusuna eğilmek, çevre problemlerinin gittikçe şiddetlendiği, çevre tahribatlarının arttığı ve yörelerde sürdürülebilirliğin yok olduğu günümüzde, birçok öncü çalışmaya katkıda bulunabilir.¹¹⁶ Edebi eserlerde anlatıldığı şekliyle bir zamanların sağlıklı topraklarına ait anılar yörelerde toprak yönetimiyle ilgilenenlere avantaj sağlayabilir ve planlamaya ilişkin kararları etkileyebilir.

Arka planında anlamlı çevre tarihine ilişkin değerlendirmelerle Aldo Leopold'un "Sulak Alana Ağıt" adlı yazısı, Amik'in gelecekte tekrar geri kazanılmasına ilham olabilecek en etkili doğa yazını eserlerden biridir, kuşkusuz. Bu yazının gücünü aldığı önemli bir nokta, sağlıklı bir toprak parçasının tahrip edilmeden önceki anısını yaşıyor olmasıdır.¹¹⁷ Ünlü doğa korumacının eserinin, Amerika'da sulak alanların restorasyonu çabalarına büyük katkısı olmuştur ve kuşkusuz dünyada pekçok bölgede de bozulmuş alanların restorasyonuna ilham olacaktır. Sadece Wisconsin'de, pekçok sulak alan bu yazının yarattığı sinerjiyle geri kazanılmıştır.¹¹⁸ Leopold'un biyografisinin yazarı Curt Meine'nin dediği gibi, "[b]u eser ilk kez 1937 yılında *American Forests* adlı magazinde yayımlandığında, ne okurlar ne de Leopold bunun bir bildirim olduğunun tam olarak farkındaydı. Bu yazıyla yeni bir ses doğal dünyaya dair yazdıklarımızda ve düşündüklerimizde, ve insanın dünyadaki konumu hakkında dönüşüm sağlayacaktı" (*Correction Lines* 132). Bu yazı Wisconsin'in kırsal bölgelerinden birinde, Leopold'un derin sevgi beslediği bir turna habitatına ağıt olarak kaleme alınmıştır. Bu yazıda Leopold, sulak alanların

Bölüm 4: Çevreci Eleştirinin Geleceğine Dair

korunmasının ekosistemin bütünlüğü, dengesi ve güzelliği için şart olduğunu şiirsel bir dille anlatır, dahası “alelade hatta değersiz zannedilen alanların gözümüzde değer kazanmasına” yarayacak estetik bir formül sunar.¹¹⁹ Bu formül, en basit anlatımla, bir ekosistemdeki *numenona*, yani “estetik türe”¹²⁰ odaklanır ki bu durum estetik türün yaşam alanına değer verebilmenin en etkili yoludur. Leopold uzmanı, Callicott’un deyimiyle estetik türler “içinde bulundukları ekolojik topluluklara damgasını basar. Eğer onlar yok olmuşa o toprakların ıslıl ıslıl sağlığı da yok olmuş demektir” (242). Flader ve Callicott’un belirttiği gibi, “Leopold estetik tür kavramını Ouspensky’den uyarlamıştır ve bu kavramı toprakların sağlığını gösteren işaretler anlamında kullanmıştır— bu türler olmadan ekosistemlerin bütünlüğü de yok demektir” (10). Leopold’a göre estetik tür, söz konusu bölgenin ekolojik ve evrimsel tarihinin çalışmalarıyla birlikte düşünülmelidir. “Sulak Alana Ağıt” adlı yazıda estetik türü anlamlandırabilmek için Leopold’un “Guacamaja” adlı yazısındaki estetik türlere referansını hatırlamak gerekir.¹²¹ Leopold, “[o]rman tavuğu kuzey ormanlarının, mavi alakarga ceviz koruluklarının, Kanada alakargası yosunlu bataklıkların, Meksika çamı da ardıç ağacı bayırlarının numenonudur,” dedikten sonra, kalın gagalı papağanı [Guacamaja] “Sierra Madre’nin numenonu” olarak tanımlar (143). Leopoldcu düşünceye göre, bu olağanüstü güzellikteki canlıların hayatta kalabilmesi, estetik görüşümüzü onların yaşam alanlarına genişletebilmekten geçer; bu da, söz konusu canlıların ekolojik ve evrimsel tarihini çalışmayla mümkün olur. “Guacamaja” adlı yazıda Leopold şöyle der,

Güzellik bilimi, doğa bilimlerinin ta karanlık çağlardan kalmış bir dalıdır. En iyi fizikçiler dahi onun denklemlerini henüz çözemedi. Örneğin herkes bilir ki, kuzey ormanlarındaki sonbahar manzarası şu üçünün

toplamıdır: oradaki topraklar, rengi kırmızıya dönmüş akağaçlar ve yakalı orman tavukları. Geleneksel bilimin penceresinden bakıldığında orman tavuğu, üç dönümün kütleinin veya enerjisinin sadece milyonda birini temsil etmektedir. Ama orman tavuğunu bu manzaradan çekip çıkarırsanız geriye hiçbir şey kalmaz. İnsanı hareketlendiren muazzam bir çekim gücü kaybolur. (142-143)

“Sulak Alana Ağıt”ta Leopold toprakların estetiğı üzerine görüşlerini uygulamaya koyar. Leopold, Kanada turnalarını¹²² Wisconsin sulak alanlarının *numenou* olarak tanımlar ve şöyle açıklar, “[b]u kuşun sesini duyduğumuzda öylesine bir kuş sesi deyip geçmeyelim. Burada duyduğumuz, evrim orkestrasının trompetidir. O bizim evcilleştirilemez geçmişimizin, kuşlar ve insanların günlük ilişkilerini belirleyen binlerce yıllık inanılmaz bir geçişin sembolüdür” (98). Meine’nin deyimiyle, “[t]urnanın değeri sadece onun dış görünüşünde değil, bir tür olarak tarihinde yatmaktadır” (*Leopold* 330). Genel anlamda yazı, topraklara dair estetiğın ekolojik ve evrimsel olarak anlaşılmasına bir çağrıdır ki bu da doğaya moral değer verebilmeyi beraberinde getirir. Leopold şunu tartışmaktadır: bizler turna deyince onun hem evrendeki hem de doğal dünyadaki yerini hesaba katmalıyız; yani onun dünyayla olan en eski bağlantısını bilmeliyiz. Bir başka deyişle, bizler hem turnaları hem de iç içe geçtikleri ekosistemler olan turna bataklıklarının takdir etmeliyiz. İşte bu sebeple Leopold yazısında turnalara ayrı bir önem verir:

Dünya yüzündeki tarihleri yavaş yavaş açığa kavuştukça turnaları daha iyi anlıyoruz. Şimdi biliyoruz ki onların kavmi üçüncü çağın çok ötelere dayanıyor. Kendi atalarının da ait olduğu faunanın diğer üyeleri uzun

Bölüm 4: Çevreci Eleştirinin Geleceğine Dair

zamandır tepelerin arasında gömülü. [...] Bu turnalar sadece içinde sıkışıp kaldığımız şu anda değil, evrimsel zamanın geniş uzamlarında yaşar ve varlıklarını sürdürür. Turnaların her yıl geri dönüşleri, jeolojik saatin tiktakıdır. Turnalar dönüp geldikleri yerlere alışılmamış bir ayrıcalık katar. Sıradan yerlerin hep süregelen aleladeliliği ortasında turna bataklığı, sonsuzluğa doğru yürüyüş yolunda kazanılmış ve sadece av tüfeğiyle değiştirilebilecek, paleontolojik imtiyazlarla donanmış bir asalete sahiptir. Bazı bataklıklarda hüküm süren hüznü hava belki de eskiden buraların turnalarla dolup taşıyor olmasıydı. Şimdi bu yerler tarihin sayfalarında boynu bükük başıboş bir halde duruyorlar. (*Almanak* 98-99)

Ancak, Leopold'un turnalara vurgu yapmasının özel bir amacı vardır. Leopold'un öncelikli vurgulamak istediği konu estetik ve etik ilişkisidir. Doğanın herhangi bir unsurunu estetik olarak beğenmek doğayla ilişkilerimizde belirleyici olduğu için, Leopold yabanıl alanlara -örneğin sulak alanlara- estetik beğeni sağlamanın yolunun ne olabileceği üzerinde durmuştur. Leopold bu yolun belli bir doğal alana akıl gözüyle bakmaktan geçeceğini düşünmüştür. Eğitilmiş göz başka canlılarla empati kurabilmeyi kolaylaştıracak bu da etik değerlerin gözetileceği eylemlere yol açacaktır. Leopold, felsefesinde ettiği estetiğe dayandırdığı için toprağı faydacı amaçlar dışında algılamamanın yöntemlerinin ne olabileceğini düşünmüştür. "Sulak Alana Ağıt"ta Leopold şöyle demiştir, "[d]oğadaki üstün nitelikleri algılama yeteneğimiz, sanat eserlerinde olduğu gibi, güzel olanla başlar." Bu durum, göze hoş geleni tanımlamanın bir başka yoludur. Daha sonra, Leopold göze hoş gelen unsuru daha geniş bir resmin içinde, ekosisteminde ele almamızı ister. Leopold şöyle devam eder, "[b]u güzel öge,

güzellik denen şeyin ardışık evrelerinden geçerek henüz hiçbir dilin tanımlayamadığı değerlere ulaşır. İşte turnaların değeri ben-
ce, kelimelerle ifade edilemeyen bu evrede yatar” (98).

Leopold’un estetik görüşünü şöyle netleştirebiliriz. Leopold’un amacı turna bataklığı gibi “ihmal edilmiş doğal alan-
lara” estetik beğeni sağlamak ve bu gibi yerlere bağlılık yaratmak
olduğu için,¹²³ yazısına turna gibi güzelliğine doğuştan hayran
olduğumuz bir canlıyla başlar. Buradan da doğanın göze hoş gel-
meyen kısımlarına ulaşır ki bu estetik denen konuya bilişsel ve
bilime dayalı bir yaklaşım gerektirir.¹²⁴ Bunların hepsi birleşerek
ekosistemin tamamına objektif bir bakış sağlar; bu özel bakış,
ekosistemi faydacı bakıştan ve ekonomik kaygılardan uzak tutar.

Leopold için, “gittikçe azalan sulak alanlar” bir algılama
meselesinden ibaretti. Leopold güzellik denen olgunun gelenek-
sel kriteriyle başlayıp, sonra da bunu toprak sağlığı ve sürdür-
ülebilirlik ile birleştirmektedir. Ona göre, ekosisteme duyulan
hayranlık, yani, ekosistemi estetik açıdan deneyimlemek, aklın
ve duyguların birleşmesinin bir sonucuydu, algılayan akıl ve ya-
banıl alanın birbiriyle etkileşimi idi; Leopold’un sözünü ettiği
“kelimelerle ifade edilemeyen evre” işte bu evredir. Duyguların
ve aklın bir araya geldiği Leopold’cu bu estetik deneyim duygu-
ların ötesine geçerek akıllara haz verir.¹²⁵ Akıl ve duygular doğal
alanların *bütünlüğünü*, *dengesini* ve *güzelliğini* takdir edebilmek
için birleşir. Ancak estetik yargılama sürecini başlatan unsur,
göze hoş gelen unsurdur, yani turnadır. O halde “Sulak Alana
Ağıt”ta bataklık alanları anlatırken, Leopold’un evrimsel biyo-
lojiye ve ekolojiye ilişkin bilimsel bilgileri, turnalara duyduğu
derin sevgiyle birleşir.

Böyle bir yerde zaman kavramı bulunmaz. Burası ta
buzul çağından beri her yıl, baharı turnaların ılığıyla
karşılamiştir. Bataklığı oluşturan turba katmanları çok

Bölüm 4: Çevreci Eleştirinin Geleceğine Dair

eskiden kalma bir gölün havzasında yatar. Turnalar burada âdeta kendi tarihlerinin ıslanmış sayfalarının üzerinde dururlar. Bu turnalar sıkıştırılmış kalıntılardır; onları buzul tabakası geri çekildiğinden beri, gölcükleri tıkayan yosunlar, yosunların üzerine yayılmış şimal çamları, şimal çamlarının üstünde çılgılık atıp duran turnalar meydana getirmiştir. Ardı arkası kesilmeyen bir nesiller kervanı, geleceğe açılan bu köprüyü, bu habitatı kendi kemikleriyle oluşturmuştur... Gelecek nesiller de burada yaşayabilsin, üresin ve bu dünyadan göçüp gitsin diye. (*Almanak* 97-98)

“Sulak Alana Ağıt”ta Leopold bilgiyi ve güzelliği, bilim ve sanatı bir araya getirme çağrısında bulunur: amacı sulak alanların algılanabilmesidir. Yazıdaki bu bilişsel ve bilişsel olmayan yaklaşımların kaynaşmasıyla Leopold, sadece estetiği belirleyen türün doğal güzelliğini değil onun yaşam alanının evrimsel tarihini ve ekolojisini yücelttiği bir estetik anlayış ortaya koymaktadır. Aslında, topluca düşünüldüğünde Leopold’un yazıları, doğaya estetik beğeni geliştirmede bilişsel ve duyuşsal modellerin birleşmesini öngörür.¹²⁶ Bu birleşmeyle Leopold, “manzara değeri olmayan” sulak alanların estetik olarak beğenilmesi yolunda bir devrim gerçekleştirmiş olur.¹²⁷ İşte bir zamanlar “paleontolojik imtiyazlarla donanmış asalete sahip” bir sulak alanın anılarıyla bezenmiş bu güçlü estetik formül Batıda pekçok sulak alan restorasyonunu tetiklemiş ve eskinin biyoçeşitliliğinin geri gelmesine yardımcı olmuştur.¹²⁸

On ya da yirmi yıl boyunca mahsüller gittikçe verimsizleşmiş, yangınlar çoğalmış, ağaçlık alanlar genişlemiş ve turnaların sayısı yıldan yıla azalmıştı. ... kurutulan arazileri tekrar sularla doldurma furyası

başladı. Devlet, bölgedeki toprakları satın aldı, çiftçileri başka yerlere yerleştirdi ve drenaj kanallarını kapattı. Yavaş yavaş kuruyan turbalar yeniden sularla ıslanıyor. Yangınların oluşturduğu o çukur alanlar tekrar göletlere dönüşüyor. (*Almanak* 102-103)

Wisconsin'in eskiden kurutulmuş sulak alanlarına benzer şekilde, ülkemizde ciddi şekilde tahrip edilmiş ve acilen yeniden yapılandırılmayı bekleyen birçok talihsiz yer bulunmaktadır. Bir zamanlar Afrika Avrasya göç yollarında yüz binlerce su kuşunun beslenme alanı Amik'in restorasyonu bunlardan biridir.¹²⁹

Amik'te, "Sulak Alana Ağıt"taki ifadelerle, "sulak alan sakinlerinin Pastoral çağı" trajik bir şekilde son buldu çünkü derebeyleri "tarlalarının sadece sulak alanları çevreleyen yerlerde değil, aynı zamanda içinde de bulunmasını istediler. Kanallar aça aça yeni toprakları kullanıma açma furyası yavaş yavaş her yere yayıldı. Sulak alanlar sıra sıra drenaj kanallarıyla bölündü, araları yeni tarlalar ve çiftliklerle bezendi."¹³⁰ Bakın Amik'teki durumla Wisconsin sulak alanlarının başına gelenler nasıl da benzerlik gösteriyor:

[M]ahsulden yeterince verim alınmadığı gibi ürünleri de kırağı vurmaya başlamıştı... Yüksek maliyetli drenaj kanalları da borçlara yenilerini ekliyordu. Zamanla çiftçiler o bölgeyi terk etti. Turba yatakları kuruyup, büzüşüp yer yer yanmaya başladı. Ta buzul çağlarından çıkıp gelen güneş enerjisi buruk dumanıyla bütün bölgeyi sarıp sarmaladı. Hiç kimse bu ziyana sesini yükseltmedi. [...] Turbalarda için için süren yangınları kurak yaz mevsiminin ardından gelen kar yağışları bile dindiremedi. Tarlalar çayırırlar delik deşik yanıklar

Bölüm 4: Çevreci Eleştirinin Geleceğine Dair

içinde kaldı, arazilerdeki derin yara izleri eski gölün yüzyıllardır turbalarla kaplı kumluk alanlarına kadar ulaştı. Sıra sıra yabani otlar bir iki sene sonra titrek kavak çalılıklarına dönüşmek üzere küllerin arasından fişkırmaya başladı. Turnalar artık zor durumdaydı... Yanmadan kalabilmiş kalıntı çayırlarda sayıları gün geçtikçe azalıyordu. Toprağın yeni sahiplerinin gücünü anlatan şarkı, turnalar için bir ağıttan öte gidemiyordu. Kalkınmanın yüce önderlerinin turnalardan haberi bile yoktu... Turnalar onların umurunda değildi. Bir canlı türünün mühendisler için ne önemi olabilirdi ki? Kurutulmamış bir bataklığın neresi iyi olabilirdi ki onlar için? (*Almanak* 102)

Aynı Wisconsin sulak alanlarında olduğu gibi, Amik Gölü'nün ve etrafındaki geniş sulak alanların yok edilmesi bu bölgenin ekosistem kanunlarına aykırıydı ve bu bölgenin insanları ve diğer canlıları için trajik sonuçlar doğurdu. “Sulak Alana Ağıt,” bilimleri ve sanatları birleştiren bir yaklaşımla böylesine yara almış bir bölgeye estetik beğeni ve bağlanma yaratmada bize rehberlik ediyor. O halde Leopold'un estetik görüşleri ışığında, Amik Gölü ve sulak alanları *numenon* ve onun yaşam alanı hatırlanarak geri kazanılabilir. Bir zamanlar buralara akınlar halinde gelen turnalar ve bin bir çeşit su kuşuna ait anılar hâlâ hafızalarda canlıdır; buraların yerlisi olup yaşları ilerlemiş kişilerle yapılan sohbetlerde onlar hep yâd edilir. Turna motifleriyle dolu edebiyat metinleri de onların hatırasını canlı tutar.¹³¹ Geçmişte olduğu gibi günümüzde de turna kutsal bir kuş olarak bilinir. Türk mitolojisinde, halk biliminde ve halk müziğinde turna motifinin bolluğunun nedeni, bu coğrafyada bir zamanlar pekçok sulak alan ve bu sulak alanları kullanan sayısız turna bulunuşuydu. Ancak güçlü turna imgelerine rağmen, bu efsanevi kuşları tam olarak algılaya-

bildiğimiz söylenemez. Bugün birçok turna türü hem dünyada¹³² hem de turna danslarıyla taçlandırıldıkları ülkemizde tehdit altındadır.¹³³ Demek ki yaşam alanları dururken turnaların güzelliğine övgüde bulunmak hiç de yeterli değilmiş.

Edebiyat tarihimizde, hem estetik türleri hem de onların yaşam alanlarını ele alan, genişletilmiş toprak estetiği içeren olası eserlerin arayışı içinde ünlü halk şairimiz Karacaoğlu'nın bir şiirine rastlarız. Türkmen şairi Karacaoğlu "Bir Çift Turna Uçurdum" adlı türküde, turnaların göçmen yaşam tarzını anlatır. Yozgat Dağı'ndan Erzurum 'çölüne' Maraş'tan Gavurdağlarına, oradan Erciyes üzerindeki sulak yayla yerlerine, Saçsuna Suyu'na konmak tamamen belirli bir yaşam tarzına özgü anlatımdır. Türküde çizilen göç yolları alabildiğine sulak mekânlara -göllere, akarsulara, denizlere- ulaşır ki, bu da turnaların gerçekte ihtiyacı olan doğal mekânlardır. Bu olgu, Karacaoğlu'nın, içindeki bütün canlılarıyla birlikte doğal çevreye karşı duyarlılığını, daha da ötesi, insanın ve diğer canlıların doğal çevre ile bir organik bağ kurduğunu göstermektedir. Karacaoğlu'nın "Bir Çift Turna Uçurdum" adlı türküsündeki doğa tutkusu, Anadolu'daki turna habitatlarını ölümsüzleştirmekte, sadece kutsal göçlerini değil aynı zamanda yaşam alanlarını da yüceltmektedir:

Bir çift turna uçurdu Yozgat dağından
İzin aldım ağasından beyinden
Başı pörkenekli Çavuş köyünden
Erzurum çölüne konun turnalar

Ne çok olur Erzurum'un ağası beyi
Önüme gelir Bayburt'un dağı
Çiftlikli çimenli yolların sağı
Aşkal(e) ovasına konun turnalar

Bölüm 4: Çevreci Eleştirinin Geleceğine Dair

Aşkale ovasında tellerin ığra
Dertlidir aşıkların sinesin doğra
Mihman düşme turnam Tokat'a uğra
Kazova çölüne uğran turnalar

Ne tez gelir Kazova'nın baharı yazı
Önüne gelir Yenihan'ın düzü
Çiftlikli çimenli koca Sarız'ı
Üleş'in gölüne konun turnalar

Üleş'i sorarsan dolu Ermeni
Deliktaş'a çıkıp da medhin vermeli
Şol gidi mancılığı gözden ırmalı
Kızlar kalesine konun turnalar

Kızlar kalesinden hemen uçun
Çavdarın gediğini selamet geçin
Zeytinli Ermeniden bir kadeh için
Maraş'ın ardına konun turnalar

Maraş'ın ardı Gavurdağları
Çıkam Erciyas'ı Gesibağları
Elleri mızraklı Türkmen beyleri
Saçsuna suyuna konun turnalar

Saçsuna suyundan Gürün'e uğra
Aşıntı deresinde batsın gerekmez neyne
Elbistanlı beylerine çok selam söyle
Amik ovasına konun turnalar

Amik ovasında içerler şarap
Küçüğü büyüğü dil bilmez Arap
Yiğidin vatanı vay gidi Halep
Yükünüzü Reyhanlı'da tutun turnalar

Cesure göynücüğüm cesure
Seyran ettim gelip geçen yesire
Kuş doğandan öte koca Mısır'a
Süt Deniz çölüne konun turnalar

Karac'oğlan der ki dediceğın olursa
Şol gidi Halep mahsul verirse
Ben bir turnaya kefil olursa
Kastım ceremenizi görün turnalar¹³⁴

Bu şiirde, turnalar bir zamanlar Anadolu'nun en zengin sulak alanlarına inmektedir—Erzurum Ovası, Aşkale, Kazova, Sarız (Sultan Sazlığı), Kızlar Kalesi, Maraş, Gürün, Amik, Reyhanlı sulak alanları bunlardan bazıları olup¹³⁵ bu sulak alanlar turnaların Afrika-Avrasya göç yolları üzerinde bulunmaktadır. Bu şiir Karacaoğlan'ın turnalara duyduğu sevginin ötesinde, onun estetik bakışını turnaların yaşam alanlarına genişlettiğini göstermektedir.

Ülkemiz ve dünya edebiyatlarında turnalara duyulan sevgi ne kadar yoğun olursa olsun, çeşitli kültürlerde turnalar ne kadar kutsal varlıklar olarak anılırsa anılsın, Leopoldcu doğa koruma estetiğinin yokluğu dünyanın dört bir köşesinde sulak alanların değerinin idrak edilmesini engelliyor ve sayıları gittikçe azalan bu zengin yaşam alanlarının tahrip edilmesine yol açıyor. Bu durumda dünya çapında sulak alanların tahribatına aldırış edilmemesi bizleri şaşırtmamalı. Ülkemizde de yirminci yüzyılın ikinci yarısında yeni tarım alanları açma bahanesiyle birçok sulak alanın kurutulmuş olması bizleri hayrete düşürmemeli. Bu ekolojik trajediler yörelerin ekosistemleri üzerinde daha önce görülmedik çapta hasar bırakmıştır.

Bölüm 4: Çevreci Eleştirinin Geleceğine Dair

Günümüzde ülkemizdeki sulak alanların %80'i tehdit altındadır ve tabii bu alanları kullanan farklı türde su kuşları da. Esasen Afrika-Avrasya göç yollarını kullanan pekçok türde göçmen su kuşunun popülasyonunda düşüş olmuştur. Bunun başlıca sebebi, yanlış kalkınma politikaları sonucu kurutulmuş olan sulak alanlardır. Amik trajedisinin bu düşüşlerde büyük payı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla uluslararası işbirliğiyle Amik'in ve sulak alanlarının tekrar geri kazanılması Afrika-Avrasya göç yollarında bulunan diğer sulak alanların geri kazanılması için bir örnek teşkil edecektir.¹³⁶ O halde uluslararası platformlarda hiç vakit kaybetmeden kuş göç yollarındaki bu temel sulak alanın geri kazanılması için neler yapılabileceği tartışılmalıdır. Bu tartışmalarda Leopold'un sulak alanlara bakışımızı değiştiren bilimin ve sanatın birleştiği estetik görüşü benimsenmelidir. Duyguları harekete geçiren edebiyatın gücünü bölgenin ekosistem bilgisiyle kaynaştırarak tüm can damarları kesilip yok edilmiş Amik'i geri getirebiliriz; yeter ki bu önemli göreve bir zamanların bu zengin alanlarını kullanan turnalarımızı hatırlayarak başlayalım ve yeter ki estetik duyarlılığımızı onların yok edilmiş yaşam alanlarına genişletebilelim.

SONUÇ

Kitabımıza Christopher Manes'in "Nature and Silence" [Doğa ve Sessizlik] makalesindeki düşüncelerine değinerek başladık. Ve yine Manes'in düşüncelerine değinerek bitiriyoruz:

Yarım milenyumdur, Batıda iletişimin merkezinde "İnsan" var. Bu kurgusal karakter doğal hayatın üzerine kapatarak onu sessiz ve öznesiz bir halde bıraktı. Yine de "İnsan" varılacak mecburi bir sonuç değildir. Bu "İnsan" tasviri zamanın belli bir kesitinde bir dizi karmaşık entelektüel ve kurumsal mutasyon sonucunda -ki bunların arasında aklın bir anda her şeyin merkezine oturması da vardır- ortaya çıkmıştır. Pek tabii hiçbir açıklaması olmadan ortadan da kalkabilir. Bu amaçla geçerli bir çevreci etik, "İnsan"ı mümkün kılan hümanist zemine meydan okuyarak statümüzü daha mütevazı bir kimlikle yenilemelidir: Homo sapiens, milyonlarca güzel, korkunç, büyüleyici -ve önem taşıyan- diğer türler arasındaki bir tür sadece. Bu çağın sonundaki, bizim öncemizden itibaren süregelen çevresel yıkıntılara bakıp düşündüğümüzde en azından bir şeyden emin olabiliriz: Kültürümüzün artık kibarca konuyu değiştirmesinin vakti gelmiştir. (26)

Kültürümüz konuyu nasıl değiştirecektir? Manes, makalesinde yeni bir ekolojik tevazu dili önermişti ("derin ekolojinin el yordamıyla da olsa bulmaya çalıştığı ekolojik tevazunun dilini bulmalıyız" (17)). Bu dili de temelde bizlere doğadaki sesleri duyuracak, bizleri ekolojik okur yazar yapacak bir dil olarak tasarladı. İşte bu noktada Lawrence Buell'in,

The Future of Ecocriticism'in en son bölümünde dile getirdiği düşünceleri önem taşır. Buell yirmi birinci yüzyılın dönemecinde çevreci eleştirinin, ciddiyetle yürütölmüş pek çok entelektöel çalışmayla, çevreciliği edebiyatçıların ve diğere hümanistlerin kalıcı ilgi alanı haline getireceğini söylemiştir. Buell, söz konusu çalışmaların, içsel değişim yaratacağı için yeryüzünün kaderini de etkileyecek güçte olacağını ima etmiştir (130). Manes'in ifadesiyle, kültürümüz konuyu işte böyle değiştirecektir. Ve işte bu nedenle ölkemizde de çevreci eleştirinin edebiyatçılarımız arasında yoğun ilgi görmesi beklenmelidir. Doğa yazını olsun kurgusal eserler olsun, geçmişten günümüze edebiyat ürünlerimize çevreci eleştiri uygulamaları, doğanın binbir sesinin ve dilinin idrak edilmesini sağlayacaktır. Söz konusu uygulamalar doğa korumada, doğaya estetik bakış geliştirmede ve çevre merkezli değerleri gelecek nesillere kazandırmada önemli rol oynayacaktır; doğal alanlara, kentsel alanlara, ekosistemlere ağır hasarlar veren mevcut tüketim kültürünün üstesinden gelebilecek yeni bir çevreci şuurun yaygınlaşmasına hizmet edecektir.

Esasen çevreci eleştiri, hızla tahrip edilen dünyamızda hem günümüz insanı için hem de gelecek nesiller için umut ışığıdır. İnsanın doğayı bir mülk olarak görüp ona yüzyıllardır hükmetmiş olması, kuşkusuz yeryüzünde onarılmaz ekolojik bozulmalara yol açmıştır. Bu bozulmalar çoğu zaman doğaya müdahalenin yarattığı olumsuzlukları görememekten kaynaklanmıştır. Yıkımların bazıları insan aklının kabul dahi edemeyeceğı ve ekosistemlerin kendi kendini yenileyemeyeceğı büyüklüktedir. Dünyamıza akciğer görevi yapan Amazon yağmur ormanlarının büyük bölümünün tahrip edilmesi, ölkemizde geçmişte Marmara Denizi büyüklüğünde bir alanı kaplayan sulak alanların kurutulması, binlerce kilometrekarelik çöllerin tarım alanlarına dönüştürölerek sulanması sonucu Aral Gölü'nün kurumaya mahkûm edilmesi, yanlış tarım ve hayvancılık politikaları sonucu

dünya çapında toprakların erozyona uğraması, fosil yakıtlarla meydana gelen seragazı salınımları ile dünyamızın ikliminin değişmiş olması kimilerine göre geri dönüşü olmayan sonuçlar yaratmıştır. İşte bu nedenle çevreci eleştiri, bu kitapta örneklendiği şekliyle, çevre odaklı eserler ile yörelerde ve biyosferde meydana gelen çevre felaketleri arasında köprü olmayı hedeflemiştir. Bir başka deyişle çevreci eleştiri, doğaya etik sorumluluklarımızı, çevreci okumaların tam merkezine almıştır. On yıl önce Michael P. Cohen’in “Blues in the Green: Ecocriticism Under Critique” başlıklı yazısındaki saptamalarını hatırlayalım:

Çevreci eleştirinin kültür hakkında günümüz tartışmalarına duyarsız kalamayacağını iddia ediyorum. Ben etik sorguyu Geoffrey Galt Harpham’ın çalışmasıyla yorumluyorum. Harpham’ın söylediği gibi etik alan, çözümleri kolayca sağlamaz; bizlerin -düşünmemizi sağlayacak bir zemin olarak- etik eleştiriye oluşturmamız gerekir. ... Tanım olarak, veya en azından etimolojik olarak çevreci eleştiri kuramı, çevre odaklı edebiyat tartışmalarını yapılandırır; bunu da, bilimden, tarihten ve felsefeden yola çıkarak yapar. Aksi takdirde çevreci eleştiri, edebiyatın popüler önyargılarla birleştigi ve aynı zamanda amatör çevreci olan edebiyat hocalarının fazla incelenmemiş görüşleriyle bir parça toplumsal ilgi uyandırdıkları bir zemin haline gelirdi.

Doğa korumanın öncülerinden Leopold da toprağa karşı ahlaki yükümlölüklerimizi řu temel nedene dayandırmıştı: insan ekolojik topluluğun sade bir üyesidir. Leopold’a göre, günümüze dek gelişmiş her tür etiğin tek bir dayanak noktası vardır. Bu dayanak bireyin, karşılıklı olarak birbirine bağımlı olan parçalardan oluşan bir topluluğun üyesi olmasıdır.

Toprak etiği, topluluğun sınırlarını karaları, suları, bitki ve hayvanları, yani tüm toprağı kucaklayacak şekilde genişletir. [...] Kısacası, toprak etiği, Homo sapiens'in rolünü toprak topluluğunun fatihliğinden onun sade bir üyesi ve vatandaşına çevirir. Bu hem topluluk üyelerine hem de topluluğun kendisine saygı duymak anlamına gelmektedir.

İnsanlık tarihinin bu ekolojik yorumu Leopold'un ünlü toprak etiğinin en önemli yönüdür zira bu ahlak anlayışı insanı sadece sosyal yaşamda rasyonel bir varlık değil, ekolojik bir varlık olarak tanımlamaktadır. Birçok çevreci eleştirmenin vurguladığı gibi, toprak hâlâ bir mülk, ekonomik çıkar sağlanacak bir kaynaktır. Bu durumda çevreci eleştirmen, günümüze kadar gelişen tüm etik sistemlerin sadece insan merkezli olduğunu vurgulayarak toprağı da içine alacak yeni bir etik önerir. İşte çevreci eleştiri, Leopold'dan ödünç aldığımız sözlerle, günümüze kadar gelişen tüm etik sistemleri alaşağı ederek moral topluluğun sınırlarını, doğal alanları, fauna ve florayı da içine alacak şekilde genişletir. Çevreci eleştirmene göre, her şeyden önce, çevreye, doğal alanlara, flora ve faunaya salt ekonomik değer verilmesinden vazgeçilmelidir. Günlük yaşamın, biyotanın sağlığına göre düzenlenmesi, çevre sağlığına zarar gelecek her tür davranışın kınanması gerekir. İnsan olarak görevimiz toprağı karşı ahlaki yükümlülük duyabilmek ve toprağı korumaktır.

Leopold, "Bir Dağ Gibi Düşünmek" yazısında ekosistem sağlığını ön plana almıştı. Bu yazı, doğaya karşı herhangi bir müdahalede bulunurken, bu eylemin doğaya, biyobölgelele, ekosisteme ne gibi zararları olabileceğini, eğer zararları varsa bu eylemin yapılmaması gerektiği, eğer yapılırsa da bunun bir ahlak sorunu olarak görülmesini öngörmüştü. Bizler de çevre odaklı eserleri incelerken, "bir dağ gibi düşünmek" ifadesini, Marmara

Denizi Gibi Düşünmek, Amik Gölü Gibi Düşünmek diye genişleterek, aşırı avlanmayla balıkları azaltılmış, sulak alanları yok edilmiş ve çeşitli şekillerde hasar görmüş ekosistemlerimiz için kullanabiliriz. Çevreci eleştiri, ekosisteme bir bütün olarak bakar; bütünün sağlığını bozacak eylemler kınanması gereken eylemler olarak değerlendirilip bir ahlak sorunu olarak ele alınır. O halde çevreci eleştiri, ahlaklı yaşamın sınırlarını belirleyip değer yargılarımızı gözden geçirebilmemiz açısından da önemlidir.

Ünlü çevreci eleştirmen Glotfelty, *The Ecocriticism Reader*'a yazdığı giriş yazısında, çevreci eleştirmenin esere yönlendireceği sorulara örnekler vermişti. Günümüzde çevreci eleştirmen, özellikle insanın doğaya olan yükümlülüklerini ön plana alacağı için, bu soruların etik boyutu önem kazanmaktadır. Hemen akla gelen sorular şunlardır: Eserde genişletilmiş bir topluluk anlayışı var mı? Bir başka deyişle, karakterlerin dünya görüşünde, bütün unsurlarıyla birlikte doğayı içine alan yeni bir topluluk anlayışı var mı? Roman kişileri doğaya, kullandıkları doğal kaynaklarla bağlandıklarının farkında mı? Yaşadıkları yörenin doğa tarihini biliyorlar mı? Yaşam kararlarını doğanın lehine olacak şekilde verebiliyorlar mı? Yaşadıkları yörenin ekosistemini ve doğadaki ekolojik süreçleri öğrenmeye istekliler mi? Doğal kaynakları kullanırken eşzamanlı olarak doğaya sevgi, saygı ve hayranlık duyabiliyorlar mı? Ekosistemi oluşturan bireylerin ekosistemin sağlıklı işleyişi için gerekli olduğunu, hiçbir öğeye bütünün dengesini bozacak derecede müdahale edilmemesi gerektiğini biliyorlar mı? İnsan sağlığının doğanın sağlıklı işleyişiyle bire bir bağlantılı olduğunun farkındalar mı? Yaşadıkları yörenin bozulmuş alanlarının farkındalar mı? Bu sorular ve benzerleri, incelenen eserlere yepyeni anlamlar katarak, okuru çevre merkezli olmaya sevk ederek, doğanın yaşam hakkına inandırarak çevreci eleştirmenin diğer edebiyat kuramlarından farkını ortaya koyacaktır.

Çevreci eleştirmenin çevre odaklı eserleri anılan sorularla incelerken eserin günümüz çevre problemleriyle bağlantısını kurması da yerinde olacaktır. Bu bağlamda çevreci eleştirmenin kendine yönelteceği sorular da vardır: Bu eserde yazar doğaya moral değer veriyor. Benim ülkemde yöre insanları yabanıl alanların, yaban hayatının ve bitki örtüsünün değeri konusunda neler düşünür? Bunu ne şekillerde gösterir? Eser, yaşanan yörelerin bitki örtüsü yoluyla bizlere bir doğa tarihi dersi veriyor. Yörelerin tarihinde doğa koruma konusunda hiç adım atılmış mıdır? Yazar yaşadığı dönemde toprakların büyük bir değişime uğradığını söylüyor. Benim yaşadığım topraklarda bitki örtüsünde zaman içinde ne gibi değişimler olmuştur? Bu değişimlere ne gibi kararlar yol açmıştır?

Eserlerin çevre merkezli yönlerinin inceleneceği yazılar yoluyla, okurda kendi yaşadığı yöreye bir merak başlayacak, şu soruların yanıtlarını arayacaktır: Yaşadığım bölgedeki bitki örtüsü nasıldır; bu topraklarda bizden önce yaşayanların hangi sürdürülebilir yaşam modelleri vardı; bölgemize uğrayan göçmen kuşlar var mı, yaşadığımız bölgenin çevre tarihini biliyor muyuz; hangi jeolojik süreçler yaşadığımız bölgenin toprak yapısını etkilemiş; yaşadığımız bölgede hangi türlerin nesli tükenmiş; bölgemizdeki biyolojik çeşitlilik hakkında neler biliyoruz; yaşadığımız bölgede ilk açan bahar çiçeklerinin adını biliyor muyuz; bölgemizde eskiden hangi canlılar yaşıyordu; bölgemize en yakın yabanıl alanlar nerededir? Bu gibi sorularla başlayacak çevre merakıyla, çevre bilincinin yerleşmesi için beklenen içsel değişim gerçekleşecektir.

Çevre öğeleri içeren edebi eserlere çevreci açıdan bakmak, geleceğin kırsal ve kentsel alanlarında toprağın sadece ekonomik değer açısından görülemeyeceğini; toprağın karmaşıklığını; ekosistemin, bütünü oluşturan bireyler kadar değerli olduğunu; toprak sağlığını; yabanıl alanların değerini; biyoçeşitliliğin korunması gerektiğini; ekolojik restorasyon düşüncesini; avcılığa

dair eğitimi; doğa koruma estetiğini; özel ve kamusal alanlarda toprak yönetimini; orman ekolojisi ve yönetimini; yöre insanları odaklı doğa koruma hareketini; çevre tarihini öğrenmenin önemini sağlayacaktır.

İçinde bulunduğumuz yeni jeolojik çağda -Antroposen çağında- doğanın uğradığı hasarı tamamen yok edemeyiz. Örneğin nesli tükenmiş canlıları hiçbir çaba geri getiremez. Ancak kaybettiğimiz orman alanlarını yeniden ağaçlandırabiliriz, çayırılık alanları yeniden kazanabiliriz, kurutulan sulak alanları yeniden oluşturabiliriz, nehirleri, denizlerimizi temizleyebiliriz, çorak toprakları parklara dönüştürebiliriz, nesli tehdit altındaki türlerin habitatlarını koruyarak doğal ortamlarında çoğalmalarını sağlayabiliriz. Çevreci eleştiri, yabanıl alanlarımızın tümünün korumaya alınmasında, zengin biyoçeşitliliğimizi korumada, turnalar başta olmak üzere artık semalarımızda göremediğimiz su kuşlarının geri gelmesinde, kuruyan sulak alanlarımızın geri kazanılmasında, yörelerde insanların dayanışma ruhuyla çalışarak sağlıklı topraklar yaratmada yol gösterici olacaktır.

Batıda çevreci eleştiri, doğayı kurtarmak gibi son derece insancıl bir gaye ile çalışmalara başlamıştır. Böyle bir gaye, etkili eserlerin bulunup multidisipliner yaklaşımla incelenmesiyle, eserler temel alınarak güncel problemlere parmak basılmasıyla, eserlerin okumasında en etkili sözlerin söylenmesiyle, eleştirel yazıların topluma ulaşmasını sağlamakla amacına ulaşmaktadır. Batıda gerçekleştirilen öncü çalışmalar çevreci eleştiri alanına henüz adım atan ülkemiz ve diğer ülkeler için yol gösterici olacaktır. Ancak, belki de, toprak anaya derinden bağlı kültürümüzün içinden çıkacak çevreci eleştirmenler geçmişten günümüze doğa sevgisi dolu eserleri inceleyerek çevreci eleştiriye hiç olmadığı kadar zenginleştirip Batının örnek alacağı yeni ufukları yaratacaklardır.

NOTLAR

- 1 Christopher Manes'in "Nature and Silence" adlı makalesi ilk kez *Environmental Ethics* dergisinde yayımlanmıştır (bkz. 14.4 (1992): 339-350). Bu kitapta Manes'den alıntılar Glotfelty ve Fromm'un *The Ecocriticism Reader* adlı seçkisinde yer alan tekrar basımdan yapılmıştır.
- 2 Manes'in argümanının temel noktası, doğanın bir ruhu olduğu ve doğadaki her şeyin insanlara bir mesaj iletebileceği inanişinin, yani animizmin çökmesi sonucunda bugün içinde bulunduğumuz ekolojik kriz ortamına girdiğimizdir. Manes'in ifadesiyle, "[a]nimizmin başlıca özellikleri arasında: (1) algılanabilir dünyadaki her şey, bir ruha sahip olmak anlamında canlıdır—insanlar, insan eliyle yapılmış kültürel aletler, biyolojik veya "hareketsiz" tüm doğal varlıklar dahil (2) insan dışındaki dünya sadece canlı değil aynı zamanda da insanlarla iletişim yeteneği olan, konuşabilen bir öznedir." Manes'in belirttiği bir diğer nokta animizmin tüm insanlık tarihi boyunca evrensel bir durum olduğudur. Yani şu andaki tüm modern toplumlar da aslında animistik bir geçmişten gelmektedir. Manes, animizmin çökmesine sebep olarak okuryazarlık ve İncil tefsirlerini gösterir. Manes, "kültürümüzde o ana dek tutarlı bir sistem olan animizm, ortaçağda pek çok sebepten dolayı iflas etti. Bu sebeplerin başlıcaları ise iki güçlü ve kurumsal teknolojinin hayatımıza girmesiydi: okur yazarlık ve İncil tefsirleri," diye açıklar. Manes, okuryazarlığın düşüncelerimizi soyut bir düzlemde kurgulama ve inceleme imkanını verdiğini belirtmiştir. Dolayısıyla birey artık "gerçeği" dışarıda doğada değil, kendi zihninde kurduğu bir mantık düzleminde aramaktadır. İncil tefsiri ise başta İncil'in yorumlanmasıyla başlamış, sonra da diğer tüm metinlere ve sonuçta olgusal dünyaya sıçramıştır.
- 3 Buell, *The Future of Environmental Criticism*'de, çevreci eleştirii için kullandığı birinci ve ikinci dalga metaforunu birinci ve ikinci dalga feminizmden uyarlamıştır.

- 4 Bkz. <http://www.hetchhetchy.org/about>
- 5 Dünyada Ekvador, Yeni Zelanda, Bolivya gibi bazı ülkeler doğa haklarını kabul etmiş olup doğa haklarını yasalarla korumaktadır. Yeni Ekvador Anayasası'nda "doğanın onarımı" ayrı bir madde halinde yer almaktadır. Bu madde şöyle der: "Doğanın onarılma (restorasyon) hakkı vardır." Yeni Zelanda'da 2012 yılında Whanganui Nehri'ne bütünlüğünün korunması hakkı verilmiştir.
- 6 Günümüzde Mary Austin öncü ekofeministlerin içinde yer almaktadır.
- 7 Bu radikal çevreci grubun ilk kez 1979'da Amerika'nın güneybatısında kurulmasının ardından Kanada, Avustralya, İngiltere, Belçika, Hollanda, Filipinler, Fransa, Almanya, Yeni Zelanda, Çek Cumhuriyeti, Hindistan, Polonya, Meksika, İtalya, İspanya ve diğer ülkelerdeki Eart First! gruplarının kuruluşu takip etmiştir.
- 8 Ünlü çevreci eleştirmen Scott Slovic, *Going Away to Think* başlıklı kitabında, "birçok edebi çalışma çöpe atılacak derecede okunamaz nitelikte yazıdır—anlaşılan gerçek bir okur kitlesi düşünülerek yazılmamıştır. Çevreci eleştirmenler herkesten daha çok dilin anlaşılır ve hoş olması için çaba sarfetmelidir. Bizler gibi doğa yazını çalışan kişilerin önünde gün be gün dünyanın en iyi modelleri bulunur," der (29).
- 9 Çevreci eleştiri kültür metinlerine de uygulanmaktadır.
- 10 Deniz biyoloğu Rachel Carson, *Silent Spring* [*Sessiz Bahar*] adlı ses getiren eserinde, tarım ilaçları ve özellikle DDT'nin doğadaki canlılara ve insana verdiği zararı bilimsel bilgiler ışığında anlatmıştır. Pestisit kullanımının çevrede oluşturduğu riskleri gösteren bu kitap, kamuoyunda geniş bir ilgi uyandırmıştır. Kitap öyle büyük bir etki yaratmıştır ki, dönemin Amerikan başkanı Kennedy bu konunun araştırılmasını istemiş ve Amerika'da 1972'de DDT kullanımı yasaklanmıştır. *Sessiz Bahar* (2004) Türkçeye Prof. Dr. Çağatay Güler tarafından kazandırılmıştır.

- 11 Robert Finch ve John Elder’ın editörlüğünü yaptığı *The Norton Book of Nature Writing* (New York: W.W. Norton & Company, 1990), 1700’lü yıllardan günümüze kadar olan doğa yazınına içeren değerli bir antolojidir.
- 12 “Sulak Alana Ağıt” kapsamlı olarak bu kitabın dördüncü bölümünde ele alınmaktadır.
- 13 Doğa yazını üzerine değerlendirmeler için, bu kitapta bkz. 48-52.
- 14 Örneğin Thoreau’nun yirmi dört yıl boyunca doğada tuttuğu günlükler [*Journal*] iki milyon kelimedenden oluşur. Bkz. Cameron, *Writing Nature* 3.
- 15 Leopold “On a Monument to the Pigeon” [“Güvercine Anıt”] adlı yazısında, insana ayrıcalıklı bir statü veren düşüncelere karşı çıktığını, insanın kendi dışındaki dünyayla “akrabalığını” tanıyan Darwinci ve yaşam merkezli görüşlere kucak açtığını şöyle dile getirir:

Darwin’in türlerin kökenine dair ilk işareti vermesinin üzerinden bir yüzyıl geçti. Şimdi bizler, bizden önceki nesiller kervanının hiç bilmediği bir şeyi biliyoruz: insan, upuzun evrim serüveninde, diğer canlılarla hep birlikte yolculuk yapan bir yolcudur. Bu yeni bilgi bugüne kadar bize, diğer canlılarla bir akrabalık hissi vermiş olmalıydı; yaşamaya ve yaşatmaya dair bir istek vermiş olmalıydı; biyotik teşebbüsün büyüklüğü ve sürekliliği üzerine bir merak hissi uyandırmış olmalıydı. (*Almanak* 113)
- 16 Bkz. Rueckert, “Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism” [Edebiyat ve Ekoloji: Bir Ekoeleştirme Deneyi] 105-123. Rueckert bu makalede, edebi eserlerin “depolanmış enerjinin dilsel eşiti” olduğunu, ancak onların “dil ve hayal gücünden gelen yenilenebilir enerji kaynakları” olduğu için tükenmeyip her zaman ve her dilde yaşayacağını tartışır (108).
- 17 Carson’ın *Sessiz Bahar*’ın “Yarının Masalı” bölümünde belirttiği gibi, böyle bir kasaba yoktur ancak bu kasabanın benzerlerine Amerika’nın her yerinde rastlanabilir (3).

- 18 “Çevreci Eleştiri Doğuyor” başlıklı bu bölümde yer alan çevreci eleştirinin dünyadaki tarihsel gelişimine ilişkin değerlendirmeler Gonca Gökalp Alpaslan ile ortak çalışmamız “Türkiyat Araştırmalarında Yeni Bir Alan: Çevreci Eleştiri” başlıklı yazıdan alınmıştır. Bu çalışmanın çevreci eleştiriye ilişkin kuramsal kısmı benim tarafımdan, Türkoloji ile ilgili kısmı Gonca Gökalp Alpaslan tarafından kaleme alınmıştır. Bkz. Özdağ ve Gökalp Alpaslan, 641-651.
- 19 David Mazel, “Amerika’da farkedilebilir bir çevreci eleştirinin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıktığını” söyler (3). Bkz. Mazel’in *A Century of Early Ecocriticism* adlı kitabında yer alan “Introduction” bölümü, 1-19.
- 20 *Edebiyat ve Toprak Etiği* başlıklı kitabımda belirttiğim gibi, “[g]ünümüzde bir çevre perspektifi oluşturma çabaları, Batılı insanın yüzyıllardır doğadan kopuk oluşunu ve doğayı sınırsızca sömürebilmesini meşrulaştıran gizli güçleri nihayet açığa çıkarmıştır. Çeşitli çevre filozoflarının, doğa etikçilerinin, ekoteologların ve çevre konularına duyarlı bilim insanlarının yaptığı çalışmalar, doğayı ‘öteki’ yapan ve ekolojik bir bakış açısının oluşmasını engelleyen en temel nedenleri ortaya koymuştur. Bazı çalışmalar insan merkezli bakışı yaratan başlıca sebebin Yahudi-Hıristiyan geleneği olduğunu belirtir; bazıları ise bu durumun köklerinin Yunan felsefesinde olduğunu ortaya koyar. Birçokları da doğayı insanın kullanımına sunan başlıca etmenin Bacon, Descartes ve Newton’un dualist ve mekanik dünya görüşleri olduğunu öne sürer. Bütün bu insan merkezli sistemlerin birleşimi öylesine büyük bir etki yapmıştır ki, bugün Batı geleneğinin en temel düşüncelerinin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.” Bkz. Özdağ, *Edebiyat ve Toprak Etiği* 24-25.
- 21 Slovic bu düşüncesini “narrative scholarship” ifadesiyle kavramlaştırmıştır.
- 22 Peter Barry, *Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory* (2002) [Kurama Başlarken: Edebiyat ve Kültür

Kuramına Giriş] adlı kitabında ilk kez, diğer edebiyat kuramları arasına “Çevreci Eleştirisi”yi dahil etmiştir. Bkz. “Ecocriticism,” *Beginning Theory* 248-271.

23 Günümüzde ASLE, doğa ve kültür araştırmalarında, doğa yazını, çevreci eleştiri, görsel sanatlar, pedagoji, film, yaratıcı yazın gibi çeşitli alanlar yoluyla disiplinlerarası ve yenilikçi yaklaşımları teşvik etmektedir. ASLE’nin misyonu, ağ sayfalarında belirtildiği gibi, “edebiyat, kültür ve fiziksel çevre arasındaki ilişkileri araştıran bilim insanı, eğitimci ve yazarları teşvik ederek sürdürülebilir bir dünya için doğa ve kültür anlayışı sağlamaktır.” Bu misyonun desteklenmesi yolları, “[ç]evreci edebiyatta, sanatta ve insani bilimlerde akademik çalışmaları, eğitim/öğretimi ve yaratıcı çalışmaları desteklemek; [k]onferanslar, bilgi ağları, yayınlar ve diğer forumlar yoluyla aktif ve enerjik bir topluluğu teşvik etmek; [ç]eşitliliği ve katılımcılığı ilerletmek için ulusal, disipliner ve kültürel sınırları birleştirmek; [e]kolojik yönden sürdürülebilir uygulamaları korumak ve savunmak” olarak açıklanmaktadır. ASLE’nin, geçtiğimiz yıllarda İngiltere, Kanada, Avrupa, Japonya, Kore, Avustralya-Yeni Zelanda, Tayvan, Hindistan’da da benzerleri kurulmuştur. Bkz. <<http://www.asle.org/>>.

24 Bkz. <<http://isle.oxfordjournals.org/>>.

25 Çevreci eleştiride çevre adaleti konularını ele alan önemli bir kaynak kitap, Joni Adamson, Mei Mei Evans ve Rachel Stein’in editörlüğünü yaptığı *The Environmental Justice Reader: Politics, Poetics & Pedagogy* (Çevre Adaleti Seçkisi: Siyaset, Yazınbilim & Pedagoji) adlı kitaptır. Çevreci eleştiriye giriş üzerine ASLE web sayfası okuyuculara birçok makale sunmaktadır. Bkz. <<http://www.asle.org/site/resources/ecocritical-library/intro/>>.

26 Günümüzde çevreci eleştirinin kısa tarihçesini inceleyen yayınlar bulunmaktadır. Buna önemli bir örnek, Ursula K. Heise’nin yazdığı “The Hitchhiker’s Guide to Ecocriticism”dir. Bkz. *PMLA* 121.2 (2006): 503-516.

Çevreci Eleştiriyeye Giriş

- 27 Barry'nin Amerikan ve İngiliz çevreci eleştiri ekollerine dair görüşleri için, bkz. *Beginning Theory* 249-51. İngiltere'de çevreci eleştiri için "green studies" terimi kullanılmaktadır.
- 28 Barry'ye göre, İngiltere'de çevreci eleştiri, Amerika'daki örneklerinden farklı olarak, hükümet, endüstri, ticaret ve neokolonyel güçlerden kaynaklanan çevre tehditlerine bir uyarı niteliği taşımaktadır (251).
- 29 Buell, örtüşen alanlar sebebiyle, çevreci eleştirinin tarihçesindeki birinci ve ikinci devre tanımlamasında, "dalga" yerine "palimpsest" metaforunun da kullanılabileceğini söyler (*Future* 17).
- 30 Bu dönemin çevreci eleştiri yaklaşımları ikinci dönem çevreci eleştiride de gözlemlenmektedir.
- 31 Üçüncü dalga çevreci eleştiriye dair önemli bir yazı, MELUS adlı derginin (Multi-Ethnic Literature of the US) 2009 yılında yayımlanan "Ethnicity ve Ecocriticism" özel sayısındaki Giriş bölümüdür. Bu yazıda Adamson ve Slovic şöyle der: "Bu [MELUS] sayısı üçüncü devre olabilecek çevreci eleştiriye araştıracaktır; Bkz. "Guest Editors' Introduction – The Shoulders We Stand On: An Introduction to Ethnicity and Ecocriticism," 34.2 (2009): 6-7.
- 32 Birinci ve ikinci dalga çevreci eleştiri üzerine kapsamlı değerlendirmeler için bkz. Buell, *The Future of Environmental Criticism* 17-28.
- 33 Cheryll Glotfelty, *The Ecocriticism Reader*'a yazdığı "Giriş" yazısında şöyle demiştir: "Çevreci eleştiri temelde beyaz adamın çalışma alanı olmuştur. Bu alan, çevre ve toplumsal adalet konuları arasında kuvvetli bağlar kuruldukça ve konuya farklı sesler katkıda bulunmaya başlayınca, birçok etnik grubu da içine alan bir hareket olacaktır." Bkz. Glotfelty, "Literary Studies in an Age of Environmental Crisis" xxv.
- 34 Bu kitapta bir makalesi bulunan T.V. Reed, çevresel adalet eko-eleştirisini (environmental justice ecocriticism) kavramını ortaya

- atarak, etnik edebiyatları ele alan çevresel adalet ekoeleştirisinde, edebiyatçının odaklanacağı bazı temel soruları belirlemiştir. Bkz. “Toward an Environmental Justice Ecocriticism” 145-162.
- 35 1991 yılında, 600’ün üzerinde Afrikalı, Latin, Asyalı, Kızılderili Amerikalı, ve diğer ülkelerden birçok kişi, Washington D.C.’de, Birinci Ulusal Siyahi Çevreci Liderlik Zirve’sinde bir araya gelmişler ve Çevresel Adalet’in 17 prensibini kabul etmişlerdir.
- 36 Bkz. Adamson ve Slovic, “Guest Editors’ Introduction – The Shoulders We Stand On: An Introduction to Ethnicity and Ecocriticism” 6-7.
- 37 Koloni dönemi sonrası çevreci eleştiri için önemli bir kaynak ISLE dergisinin Kış 2007 sayısında yayımlanan makalelerdir. Ayrıca DeLoughrey, Gosson ve Handley tarafından yayımlanan *Caribbean Literature and the Environment: Between Nature and Culture* (2005) Karaipelerde insan ve doğa tarihi kesişmelerini ortaya koyması açısından önemli bir kitaptır.
- 38 Bkz. Heise, “The Hitchhiker’s Guide to Ecocriticism,” [Çevreci Eleştiriye Bir Otostopçunun Rehberi] 513.
- 39 Bkz. Oppermann, ed. *Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat*. Ankara: Phoenix, 2012. Oppermann’ın “postmodern ekoeleştiri” olarak tanımladığı kendi yaklaşımı üzerine değerlendirmeleri için bkz. kitabın “Giriş” bölümü, 32-36.
- 40 Gökalp Alpaslan’ın bu çalışması ünlü Kırgız yazar Cengiz Aytmatov’a ilk kez çevreci eleştiri uygulaması içermektedir.
- 41 Birand, Fransa’da bitki sosyolojisi alanını kuran J. Braun-Blanquet’in metodunu ülkemizdeki bitki birlikleri üzerinde uygulamıştır (Gür 77).
- 42 Prof. Dr. Tuna Ekim (Gazi Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü), Birand’ın *Alıç Ağacı ile Sohbetler* (1968) adlı eserine de bir giriş yazısı yazmış ve bu eser için “[u]zun yıllar sonra bu kitabı inceleyecek kişiler Anadolu bitki örtüsündeki değişiklikleri

Çevreci Eleştiriye Giriş

- daha da çarpıcı olarak anlayacaklardır” diyerek, Birand’ın gelecekte ülkemizde doğa tarihi disiplini için de öncü isim olacağını ima etmiştir (iii).
- 43 Amerika’da yirminci yüzyıl öncesi doğa yazınının ilk temsilcileri için bkz. Özdağ, *Edebiyat ve Toprak Etiği* 18.
- 44 Linnaeus’un *Systema Naturae* adlı kitabını yayımlamasından bu yana geçen sürede, iki milyona yakın [1,7 milyon] canlı türü bilimsel olarak isimlendirilmiş ve tanımlanmıştır. Bu sayı, dünya üzerindeki toplam biyolojik çeşitliliğin küçük bir bölümüdür.
- 45 Donald Worster, *Nature’s Economy: A History of Ecological Ideas* [Doğanın Ekonomisi: Ekolojik Görüşler Tarihi] adlı kitabında, 18. yüzyılda ekolojide belli başlı iki geleneğin ortaya çıktığını belirtir; Linnaeus’un, insan aklının önderliğinde doğaya hükmedilmesi anlamına gelen emperyal geleneğin, Gilbert White’ın da insanın doğayla uyum içinde yaşaması anlamına gelen pastoral (arcadian) geleneğin temsilcisi olduğunu belirtir (2).
- 46 Bu bölümde yer alan Amerika’da doğa yazını üzerine yorumlar, kısmen *Edebiyat ve Toprak Etiği: Amerikan Doğa Yazınında Leopold’cu Düşünce* adlı kitabımdan alıntıdır. (bkz. 14-17).
- 47 Berci Kristin *Çöp Masalları* üzerine çevreci eleştiri uygulaması için bkz. Özdağ, “*Sessiz Bahar*’dan Sonra Ses Getiren Elli Yıl” 179-199.
- 48 Yüzüncü Yıl Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi Dekanı ve Doğa Gözcüleri Derneği Başkanı Prof. Dr. Mustafa Sarı, inci kefalinin korunmasında tek isimdir. İlgili video için bkz. <<http://www.youtube.com/watch?v=592O4gTuyKA>>
- 49 Gerçekten de *Anadolu Manzaraları*’nda bitki toplulukları için kullandığı “cemiyet” terimiyle Birand, Henry David Thoreau’nun “society” kavramını çağrıştırmaktadır; Birand’ın, John Muir’in doğal abideler için kullandığı “katedral” ifadesini ve daha nice benzer ifadeleri ve söz sanatlarını kullanıyor olması Birand’ın doğa yazarlarının eserlerini okumuş olabileceğine işaret etmektedir.

Notlar

- 50 Birand, 1939 senesinde Karadeniz kıyılarına (Sinop, Ayancık, Zonguldak ve Ereğli) yaptığı kısa seyahatin sonucunda da, bu bölgenin “vejetasyonu”nunda “belli başlı birlikleri ve bunların sıralanışlarını” anlatan bir eser bırakmıştır. Bkz. *Batı Karadeniz Kıyılarında Bir Botanik Gezisi* 1-13.
- 51 Birand, *Batı Karadeniz Kıyılarında Bir Botanik Gezisi* adlı çalışmasında, “[o]n seneden beri yaptığımız araştırma ve toplamalarla bir bakışta çırcıplak gibi görünen stepten binden fazla bitki türü toplayarak memleketimizin geniş bir alanını kaplayan stepin floristik temelleri atılabildi” demiştir (2).
- 52 Gür, Birand’la ilgili şu bilgileri verir: “Hikmet A. Birand, Büyük Çerkes Sürgünü’nde (1864) Kuzey Kafkasya’nın Abzah yöresinden Anadolu topraklarına göç eden/sürülen Adigelerin Brante Ailesi’ndendir (Berzeg, 1995: 73). Önceleri “Hacıbeyzade” olarak anılan aile, Soyadı Kanunu’ndan sonra “Birand” soyadını almıştır. Hikmet A. Birand, ailenin ikinci çocuğu olarak 1904 yılında (hicri 1320) Karaman’da dünyaya gelmiştir” (75).
- 53 Birand, Bonn Üniversitesi’nde botanik alanında ”Untersuchungen über Tracheomykosen” başlıklı tezini 1933 yılında tamamlamıştır (Gür 76).
- 54 Birand’ın bibliyografyası için bkz. Mutlu Kart Gür, “Prof. Dr. Hikmet Ahmet Birand Bibliyografyası için Bir Deneme” 75-85. Birand’ın Türkiye florasına yapmış olduğu katkılar için bkz. Baytop, “Hikmet Birand’ın (1904-1972) Anadolu Bitkileri Koleksiyonu” 321-329.
- 55 Birand, *Anadolu Manzaraları*’na yazdığı “Birkaç Söz”de bu yazıları çok seneler önce yazdığını, *Ulus Güzel Sanatlar Sahifesi*, *Ülkü*, *Sanat ve Edebiyat* gazetelerinde yayımladığını, daha sonra sanatsever ve edebiyatçıların ilgisini çekerek “ille bunları bir kipta topla diye bana tembih ettiler” diye anlatmaktadır (i).
- 56 *Anadolu Manzaraları*, esasen sekiz bölümden oluşmaktadır. Birand, sekizinci ve son bölüm olan “Türkiye Tabiatını Koruma Ce-

- miyeti İçin” başlıklı yazısında ülkemizde doğa korumanın geleceğine dair görüşlerini sunmuştur.
- 57 *Yavşan Stepinde Sabah*’a ilişkin bu alıntılar, kitabın girişinde yer alan “Birkaç Söz” bölümünde Birand’ın kendi ifadeleridir.
- 58 Birand Karabük kelimesinin “kara orman” anlamına geldiğini, ancak ormanların “çoktan Karabük’ü çevreleyen dağların tepesine çekildiğini” hatırlatır (61).
- 59 Bkz. Lopez, “On Nature” 295-297.
- 60 Doğa koruma kültürüne (culture of conservation) ilişkin Scott Russell Sanders’ın değerlendirmeleri için, bkz. Özdağ, “Çevremizi Korumaya Bir Örnek: Scott Russell Sanders’ın ‘Doğayı Koruma Bildirgesi’” 37-45.
- 61 Bu bölümde yer alan *Deniz Küstü* incelemesini İngilizce olarak *Concentric: Literary and Cultural Studies* dergisinde yayımladım. Bkz. Özdağ, “Reading Yaşar Kemal’s *The Sea Crossed Fisherman* in the Year of the Dolphin” 45-74.
- 62 Çevre odaklı edebiyatta “belli yörelerin deneyimlerini yansıtan anlatılar” tartışması için bkz. Slovic, “Love is Never Abstract: Bioregionalism, Narrative Discourse and the Value of Nature” 17-23.
- 63 Bkz. Talat Sait Halman, “Açış Konuşması.” *Geçmişten Geleceğe Yaşar Kemal: Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Merkezi Uluslararası Yaşar Kemal Sempozyumu*. Halman, Yaşar Kemal onuruna düzenlenen sempozyumun açış konuşmasında, Kemal’i “Türkiye’nin Homeros’u” olarak tanımlayan Olof Lagercrantz’ın sözüne değinmiştir (20).
- 64 Scott Taylor şöyle demiştir: “dünya çapında bir yunus esinlenmesi olduğu fikri bir Avustralyalının çalışmasında ortaya çıkmıştır. Peter Shenhstone 1976’da bir gece, Sidney’deki evinde meditasyon yaparken sezgiler yaşamıştır. [...] İçinden gelen bir ses ona insanlığın, sağlıklı ve uyumlu bir gelecek de dahil yunusların rehberli-

ğinden ne büyük faydalar sağladığını anlatmıştır. Peter bu görüş üzerine on iki yıl boyunca çalışmış ve The Legend of the Golden Dolphin başlıklı el yazması ve çizimlerinden oluşan bir kitaplar dizisi yaratmıştır” (297).

65 Kur’an’da, özellikle 10, 21 ve 37. surelerde Yunus Peygamber “büyük balık” tarafından yutulmuştur. Ancak Türk sözlü geleneğinde, “büyük balık” yunusa dönüşmüştür. Bu dönüşüm bu coğrafyadaki yarı kapalı denizlerde balinanın değil de yunusun en büyük balık olması olarak açıklanabilir. Bu dönüşüm için bir başka neden yunusların insana benzer özellikler taşıması olabilir.

66 *Deniz Küstü*’nün çok katmanlı yapısında, Marmara’da yunus avcılığı (bu bölümde odaklandığım konu) yan öykülerle birlikte anlatılır (örneğin Zeynel’in hikayesi); bu yan öyküler ana temaya yeni boyutlar katıp Kemal’in epik anlatım gücünü göstermektedir.

67 Modern çevre merkezli etiğin temel düşünürlerinden Aldo Leopold şöyle demiştir: “[t]oprak etiği, topluluğun sınırlarını karaları, suları, bitki ve hayvanları, yani tüm toprağı kucaklayacak şekilde genişletir” (213). Kemal’in, *Yaşar Kemal: Zulmün Artsın* ve *Yaşar Kemal: Ağacın Çürüğü* adlı kitaplarda yer alan bazı yazıları toprağa moral değer verme ihtiyacı üzerine olup Aldo Leopold’un “Toprak Etiği” çağrısıyla benzerlikler gösterir. Bkz. “Doğayı Öldürmek” (35-38) ve “Öldürülen Toprak” (43-47), *Yaşar Kemal: Zulmün Artsın*, ed. Alpay Kabacalı. Ayrıca bkz. “Doğanın Öldürülmesi” (107-10), *Yaşar Kemal: Ağacın Çürüğü*, ed. Ed. Alpay Kabacalı.

68 Yaşar Kemal’in yazım stilinin zenginliği gerek Türk gerek diğer kültürlerin anlatılarını içermesinden kaynaklanır. Kemal, eserlerinin bu özelliğini Anadolu kültürünün bir uzantısı olarak tanımlar. Kemal’in *A’dan Z’ye Yaşar Kemal*’de söylediği üzere (ed. Alpay Kabacalı), “gez dolaş Anadolu’yu, Homeros’tan parçalara rastlarsın. Nerden geliyor bu? Bizim masallarımızın içinde Hint masallarını da bulursun. Arap masallarını, Binbir Gece Masallarını, bugün

Çevreci Eleştiriye Giriş

- Anadolu’da toplayabilirsin. Hatta Gılgamış Destanından birtakım parçalara rastlarsın bugün Anadolu’da. Bu destanlar, masallar, sözle anlatılır, alabildiğine gelişmiş bir dille anlatılır, ve çok güzel anlatılır. [...] Kendimi ben Anadolu’yla oluşturdum diyebilirim. Kendi dilimi oluştururken, Anadolu’yla oluşturdum kendimi” (17).
- 69 Kemal’in doğaya bakışı için bkz. “Nature as the Foundation of Literature and Life” *Yaşar Kemal on His Life and Art* 81-83. Ayrıca bkz. Andaç, “Transformation of Man and Nature,” *Living Through the Words of Yaşar Kemal* 141-157.
- 70 Oğuzertem şöyle der: “Yaşar Kemal’in doğa konusundaki duyarlılığı da herkesce bilinmektedir. Ancak bu konuda dünya yazınında da öncülerden biri olduğu pek bilinmemektedir. Çevre konusu dünyada 1970’li yıllardan itibaren ciddi boyutlarda gündeme getirilmeye başlanmış ve bu duyarlılığı gösteren edebiyat yapıtları son yıllarda öne çıkmaya başlamıştır. Oysa Türk edebiyatında bu duyarlılık, Halikarnas Balıkcısı ve Sait Faik gibi yazarlar ve bu geleneğe katılan Yaşar Kemal gibi yazarlarla çok daha önceden üstünde durulmaya başlanmış bir konudur. Bu yazarların yapıtlarıyla Türk edebiyatı aslında dünyada öncü konumdadır” (38).
- 71 Kemal’in Karadeniz kıyılarında Şile’de geçen bir başka deniz romanı, *Al Gözüm Seyreyle Salih*’te (1976), yunusların yağı için Karadeniz’de aşırı derecede avlanmalarına referans vardır. Bkz. anlatıcın bu konuya ilişkin açıklamaları, 192.
- 72 Yaşar Kemal şöyle der: “Eğer *Deniz Küstü*’de İstanbul’u ölüm döşğinde olarak tasvir ediyorsam, eğer insanların, doğanın, denizin çöküşünü anlatıyorsam, eğer ölümün acısını ve yabancılaşmayı anlatıyorsam, günümüzü, günümüz dünyasını anlatıyorum demektir. Bu sadece Türkiye’nin gerçeği değil. Deniz Küstü Fransa’da, İngiltere’de ve Amerika’da yayımlandı. Roman sadece İstanbul şehrinin durumunu yansıtmıyor; aynı durumlar Roma için, Paris için, Stokholm için de geçerli” (Andaç 63).
- 73 Bu yıllara ilişkin bilimsel veriler Marmara değil, Karadeniz kı-

Notlar

yıllarındaki yunus kıyımına aittir. Bkz. 1927-1974 yılları arasında Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Türkiye için Karadeniz’de yunus avı istatistikleri, “Tablo 1. Karadeniz’de öldürülen küçük memelilerinin tahmini rakamları,” T. D. Smith: “Current Understanding of the Status of Small Cetacean Populations in the Black Sea,” (124-25). Ayrıca bkz. 1938-1983 yılları arasında Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye için Karadeniz’de yunus avı istatistikleri, “Tablo 2. Karadeniz’de yunus avcılığı,” Bayram Öztürk, ed. *Black Sea Biological Diversity: Turkey* (28-30). Marmara Denizi’nde aşırı yunus avcılığı hakkında bilgi için, bkz. Kemal, *Denizler Kurudu* (1972). Her ne kadar bu röportajlar bilimsel veri kabul edilmese de, Kemal’in bu kurgusal olmayan eserdeki Menekşeli balıkçılarla sohbetleri Marmara’da yunus avcılığı hakkında *Deniz Küstü*’de sözü edilen duruma ışık tutmaktadır. *Denizler Kurudu*’da anlatıldığı şekliyle Marmara ekosistemini tahrip eden zararlı balıkçılıkla birlikte geleneksel balıkçıların geçim sıkıntısı, *Deniz Küstü*’nün de konusudur.

74 Yaşar Kemal’le kişisel iletişim, 13 Temmuz 2006.

75 Yaşar Kemal’le kişisel iletişim, 13 Temmuz 2006.

76 Altan Acara’nın tartıştığı gibi, “yunus yağı geç kuruyan bir yağ olduğundan” sanayide kullanılıyordu. Geçmişte yunus yağının sanayide kullanımı tartışması için bkz. Altan Acara, “Karadeniz Yunus ‘balıklarının’ sanayide kıymetlendirilmeleri,” İstanbul Üniversitesi *Hidrobioloji Mecmuası* 3.1 (1955): 30-36.

77 Yaşar Kemal *Deniz Küstü*’ye, ana karakter Selim balıkçıya yakın isimsiz bir yazar olarak girmiştir.

78 Kemal’in *Denizler Kurudu*’da, yerel balıkçılarla sohbetleri, büyük çaplı avlanmanın ardından Marmara sularında yunus popülasyonlarında sadece birkaç yıl içinde şiddetli düşüş olduğuna işaret eder.

79 Yaşar Kemal’in çevre merkezli görüşü Aldo Leopold’un çevre merkezli görüşüyle benzerlik gösterir. Leopold, ekonomik avan-

- taj olsun ya da olmasın biyotik haklardan bahsetmiştir (*Almanak* 247).
- 80 Kemal, kendi sözleriyle, bu düşüncesini romanda ortaya koymuştur (Yaşar Kemal ile kişisel iletişim, 13 Temmuz 2006). Ayrıca, bkz. *YKHLA* 145.
- 81 1983 yılından beri Türk sularında tüm deniz memelisi türleri yasal koruma altındadır. Bkz. <<http://www.accobams.org/2006.php/pages/show/270>>. Kapsamlı bilgi için ayrıca bkz. “Elements of an Agreement under the Bonn Convention (CMS) for the Conservation of Marine Mammals of the Black Sea.” *Black Sea Biological Diversity: Turkey*, ed. Bayram Öztürk (115-16).
- 82 Öztürk’ün editörlüğünü yaptığı *Black Sea Biological Diversity: Turkey* (1998) adlı kitapta, 1951-57 yılları için ava dair aynı rakamlar gözlenmektedir. Bkz, “Tablo 2. Dolphin catches in the Black Sea” (28-30). Öztürk, Karadeniz’de yunusların “esas itibarıyla yağı, yağından D vitamini ve hayvan yemi ele etmek için” avlandıklarını yazmıştır (28).
- 83 Türkiye’de yunuslar esas itibarıyla yağı için avlanmışlar ve Trabzon’da 1952 yılında kurulan Et Balık Kurumu’na (EBK) ait fabrikada işlem görmüştür. 1954-1983 yılları arasında EBK’da yunus yağı üretimi istatistikleri için bkz. Özdamar, Amaha, ve Miyazaki, “Some Aspects of Dolphin Fishery on the Turkish Coast of the Black Sea” 37.
- 84 Yel, Özdamar, Amaha, ve Miyazaki’nin belirttiği gibi, Karadeniz’in Türk sularında tüfekle yunus avı 1940’lı yıllara gider. Çalışmada şu açıklama bulunur: “balıkçılar tarafından, yunus avlamak için edinilen ilk tüfekler 1940 yılında hükümet tarafından sağlanmıştı. 1960’tan sonra, Türk balıkçıları yunusları sadece tüfekle avladılar” (33). Yel, Özdamar, Amaha ve Miyazaki ayrıca şu açıklamada bulunur: “Tarım Bakanlığının Balıkçılık departmanı balıkçılara tüfek ve kurşunları balıkçılık kooperatifleri yoluyla

sağlıyordu. [...] Kayıtlı bir balıkçı bir sezonda sadece bir tüfek ve en çok 1500 kurşun alabiliyordu” (34). Öztürk, *Black Sea Biological Diversity: Turkey*’de şöyle açıklar: “1948’den 1983’e kadar hükümet tarafından sağlanan kurşun sayısı [Karadeniz kıyıları boyunca balıkçılara] yılda 250,000 ila 750,000 arasında, tüfekler de 250 ila 500 arasında değişti” (30).

85 Kemal’in türlere beslediği sevgi ve saygı ile sağlıklı ekosistemlere verdiği önem, temelde Leopoldcu bir duruştur. “Toptak Etiği”nde Leopold şöyle der: “toprak etiği, *Homo sapiens*’in rolünü toprak topluluğunun fatihliğinden onun sade bir üyesi ve vatandaşına çevirir. Bu, hem topluluk üyelerine hem de topluluğun kendisine saygı duymak anlamına gelmektedir” (214); Leopold şöyle devam eder, “toprakla etik bir ilişkinin toprağa sevgi, saygı ve hayranlık duymadan ve toprağın değerini bilmeden olabileceği, benim için anlaşılır bir şey değil” (*Almanak* 233).

86 *Deniz Küstü*’de Selim balıkçı beş kişilik yunus ailesine kendi “familyası” olarak değinir.

87 Afalina üzerine kapsamlı bilimsel bilgi için bkz. Janet Mann ve diğerleri. (ed), *Cetacean Societies: Field Studies of Dolphins and Whales*. Chicago: University of Chicago Press, 2000.

88 Kemal, kendi ifadesiyle, “edebiyat çalışmalarına yazarak başlamamıştır.” Kemal şöyle açıklar, “on yedi ya da on sekiz yaşıma gelinceye kadar halk hikayeleri anlatırdım, folklor derlemeleri yapardım. Toros dağlarında köy köy dolaşır, yanlarında çıraklık yaptığım Çukurovalı gezgin ve önde gelen destancıardan öğrendiğim masalları anlatırdım.” (Kemal, “Literature, Democracy, and Peace”). Kemal’in destancılara duyduğu hayranlık için bkz. “Childhood Memories” [Çocukluk Anıları] *Yaşar Kemal on His Life and Art* (20-21).

89 Kemal, Florya’da kırk beş yıl yaşadığını ve birçok balıkçı arkadaş edindiğini söylemiştir (Yaşar Kemal’le kişisel iletişim, 13 Temmuz 2006).

- 90 1993 yılından beri Türk sularında (özellikle Boğazlar ve Marmara’da) yunuslar üzerine araştırma yapan Dr. Ayhan Dede’ye göre (İstanbul Üniversitesi, Su Ürünleri Fakültesi), Marmara’da iki tür yunus bulunur: Tırtak ve Afalina; Selim balıkçının yunusu büyük ihtimalle Afalinadır çünkü bu tür küçük topluluklar oluşur (Dr. Ayhan Dede ile kişisel iletişimler).
- 91 Romanda yunusun Selim’i denizin neresinde olursa olsun bulma kapasitesine referans kurgusal olmayabilir. Yunusların büyük mesafeler ötesinden sesleri işitmeye dair olağanüstü yetenekleri bilimsel bir gerçektir; yunuslar bir seslerin nereden geldiğini çok iyi algılar ve bu sesleri hafızalarında tutabilirler.
- 92 Aldo Leopold’un, “[b]ir eylem biyotik topluluğun bütünlüğünü, dengesini ve güzelliğini koruduğunda doğru, aksi takdirde yanlış bir eylemdir” (*Almanak* 235) sözü biyotik piramide zarar veremeyecek eylemleri onayladığını göstermektedir. Leopoldcu çevre merkezli etiğe eşdeğer bir şekilde, Kemal *Deniz Küstü*’de küçük çaplı balıkçılığı, Marmara ekosisteminin dengesine herhangi bir zarar vermediği için onaylamaktadır.
- 93 Yunuslar, topluluğun yaralanmış bireylerini hiç bir zaman terk etmez. Günümüzde yunus avcıları (drive hunts) yunusların bu özelliğini kendilerine bir avantaj olarak görürler; bu şekilde yüzlerce yunus aynı anda avlanmaktadır.
- 94 Bkz. *Denizler Kurudu* (194-200). Bu sayfalarda Kemal, Hemingway’in *Yaşlı Adam ve Deniz* romanı daha Türkçeye çevrilmeden önce, bir balıkçının bir kılıç balığıyla mücadelesi hikayesini balıkçı arkadaşı Hoca’dan duyduğunu anlatır. Kemal, *Deniz Küstü*’de, bu hikayeyi Selim’e uyarlamış, aynı balıkçı arkadaşı Hoca’dan duyduğu şekilde, Selim’in kılıç balığını salıvermesini kurgulamıştır.
- 95 Anlatıda, Selim’in etik anlayışı Marmara Denizi’nin diğer bireylerine de genişlemiştir: “Bir zamanlar var ya, bu Marmara denizi ağzına kadar kılıçla doluydu... her birisi üç dört metre uzunluğun-

- da, üç yüz, beş yüz, altı yüz kilo ağırlığında... balıkçılar, çelebiler, dinamitçiler, zıpkıncılar kökünü geçirdiler” (*Deniz Küstü* 35).
- 96 Leopold, “Toprak Etiği” yazısında şöyle der: “Ekolojik açıdan etik, var olma mücadelesinde hareket özgürlüğüne getirilen bir kısıtlamadır” (*Almanak* 212).
- 97 Yaşar Kemal, 1973’te yazdığı romanı, *Demirciler Çarşısı Cinayeti*’nde de, *Deniz Küstü*’de olduğu gibi, endüstrileşme ve modernleşme uğruna doğadaki değişimlerin insan doğasında değişikliğe yol açtığını vurgular.
- 98 Bkz. Kemal’in, *Yaşar Kemal Ormanı*’nın açılışı nedeniyle, Batman Çamlıtepe’de 8 Eylül 2007 tarihinde yaptığı açılış konuşması. *Radikal*. 10 Eylül 2007.
- 99 Amerikalı doğa yazarı ve radikal çevreci hareketin atası Edward Abbey, *One Life at a Time, Please* (1988) başlıklı kitabında yer alan “Eco-Defense” adlı kısa yazısında, şiddet içeren eylemleri, eğer doğanın müdafaası için gerçekleştirildiyse etik olarak zorunlu görür (31).
- 100 Küresel çevre krizinin bu kritik döneminde, edebiyat eleştirisi de bu arayışa katılarak dünya kültürlerinin topluca edebiyat ürünlerinde toprak etiğinin genişlemesine katkı sağlayabilir. *Edebiyat ve Toprak Etiği: Amerikan Doğa Yazınında Leopold’cu Düşünce* (2005) başlıklı kitabımda çevreci edebiyat eleştirisinin geleceğine dair şu görüşlerime yer verdim: “Yakın gelecekte de Leopold’un toprak etiği çağrısının, sadece doğa yazınında değil, roman, hikaye, şiir, oyun gibi, geçmişten günümüze, edebiyatın her dalında yansımalarının araştırılması olasıdır. Bu böyle de olmalıdır çünkü toprak etiği toplumların etik gelişimlerinin üçüncü ve en son önemli evresidir” (140).
- 101 Üst predatörlerin yok edilmesiyle Marmara Denizi ekosisteminin bozulmasıyla ilgili makalem için bkz. Özdağ, “For the Health of the Sea,” 5- 30.

- 102 İstanbul Üniversitesi deniz biyologlarından ve yunuslar üzerine bilimsel araştırma yapan Dr. Ayhan Dede, Marmara Denizi'nde yunusların popülasyonunun (Afalina ve Tırtak) çok düşük olduğunu –iletişim sırasında 1611 birey- ifade etmiştir (Kişisel iletişim). Bu rakam, *Deniz Küstü*'de ve *Denizler Kurudu*'da, Marmara'da aşırı yunus avcılığından önce “on binlerce yunus” ifadesiyle kıyaslanmalıdır (kişisel iletişimimiz sırasında, Dr. Dede bir zamanlar “on binlerce yunus”un varlığını onaylamıştır).
- 103 Konuşmamız sırasında Yaşar Kemal, Bikini adasında günümüzdeki durumu merak ettiğini belirtti. Adanın ekosisteminin kendi kendini iyileştirmekte olduğunu duymuştu. Şöyle devam etti, “Eğer durum böyleyse, o zaman dünyamız yaşamaya devam edecek.” (Yaşar Kemal’le kişisel iletişim, 13 Temmuz 2006).
- 104 Kitabın bu bölümünde yer alan Amik’le ilgili çalışmam, genişletilmiş ve İngilizce olarak, *Facing the Past, Facing the Future History, Memory, Literature*. Ed. Anne-Christine Hoff. İstanbul: Bahçeşehir University Press, 2011 ve editörlerinden biri olduğum *The Future of Ecocriticism: New Horizons*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2011 adlı kitaplarda yayımlanmıştır.
- 105 Bkz. Atmaca, “Kuş Göçü ve Gözlemciliği” 259.
- 106 Korkmaz ve Gürbüz, “Amik Gölü’nün Kültürel Ekolojisi”nde, bir çalışmaya değinerek şu bilgiyi verirler: “1960’lı yıllara kadar sulak alanların değersiz ve gereksiz olduğu düşüncesi birçoğunun kurutulmasına neden olmuştur. 1960’ların ortalarında sulak alanların işlevleri ve ekosistem için önemleri kavranmış, 1980’lerden sonra sulak alanların kurutulmaması gerektiği üzerinde durulmaya başlanmıştır. 1990’larda ise sulak alanların çevresindeki kültürler için de önemli olduğu anlaşılmış, bunun üzerine birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de sulak alanların kurutulması kanunen yasaklanmıştır” (4).

- 107 Amik bölgesinde, kurutulmadan önce, 250 kuş türüne rastlanıyordu. Bkz. Korkmaz, “Antakya-Kahramanmaraş Grabenindeki Sulak Alanların—Amik Gölü, Emen Gölü ve Gavur Gölü Bataklığı—Dünü, Bugünü ve Geleceği,” 40.
- 108 Türkiye, sulak alanlara yaklaşımını değiştirmiş olup şu anda uluslararası Ramsar Sözleşmesi’nin üyesidir. Sözleşme, sulak alanların korunmasını hedefler. Kapsamlı bilgi için bkz. Korkmaz, “Antakya-Kahramanmaraş Graben Alanında Kurutulan Sulak Alanların—Amik Gölü, Emen Gölü ve Gavur Gölü Bataklığı—Modellerinin Oluşturulması,” 20-21.
- 109 Söz konusu havaalanı 2007 yılından beri faaliyettedir. Yörede yaşayan birçok kişi, kuş göç yolları üzerinde olduğu için havaalanının protesto etmektedir. Ozaner, “Doç. Dr. F. Sancar Ozaner’le Röportaj [İsmail Zubari]”da Amik Gölü’nün ve sulak alanlarının restorasyonunu önerip şu açıklamayı yapar: “Amik’i yeniden oluşturma kararı verilirse bu havaalanının oradan kalkması lazım. Yani bu cesaret isteyen bir karar olacak. Ama doğanın diline uygun bir proje olacak, karar olacak. Bunu yapan kişiyi de, kurumu da, hükümeti de kutlayacağız canı yürekten,” *Hatay Gazetesi*, 17 Ekim 2006. Ayrıca, Hatay Havaalanı’nın yapımı fotoğrafı için bkz. “A view of the construction of Hatay airport on the ground of desiccated Lake Amik.” Çalışkan, “Human-Induced Wetland Degradation,” 7.
- 110 Amik bölgesinde, kurutulma sonrasında toprağın verimsizleşmesi üzerine kapsamlı değerlendirmeler için bkz. Korkmaz, “Antakya-Kahramanmaraş Graben Alanında Kurutulan Sulak Alanların—Amik Gölü, Emen Gölü ve Gavur Gölü Bataklığı—Modellerinin Oluşturulması,” (28-29).
- 111 Göl kurutulmadan önce, Yılan boyunlu (Anhinga Rufa) ve bölgedeki diğer nadir kuş türleri bilgisi için bkz. Çalışkan, “Human-Induced Wetland Degradation: A Case Study of Lake Amik” 7.
- 112 Korkmaz, “Antakya-Kahramanmaraş Grabenindeki Sulak Alan-

ların [Amik Gölü, Emen Gölü ve Gavur Gölü Bataklığı] Dünyü, Bugünü ve Geleceği” başlıklı yazısında şu açıklamayı yapar: “[Amik Gölü’nden] yılda 80 ton yılan balığı, 100-150 ton karabalık ile 200 ton sazan türleri avlanırdı. Avlanan balıklar, yöre halkının balık ihtiyacını karşılamasının yanında tatlı su balığına rağbet gösteren Ortadoğu (Suriye, Lübnan ve Filistin) ve Avrupa (Almanya) ülkelerine ihraç edilmekteydi.” 40-41.

113 Bkz. Ozaner, “Doç. Dr. F. Sancar Ozaner’le Söyleşi [İsmail Zubarı].” Bu söyleşide Ozaner şu açıklamayı yapar: “[t]ektoniğin çöküntü alanı olarak belirlediği bir yeri siz tarım alanı olarak kullanamazsınız. Kullanmaya kalkarsanız sürdürülebilir olmaz. Buranın eskiden olduğu gibi sulak alan olarak kullanılması gerekir. sözün özü şudur: Amik Gölü yeniden yeşertilmelidir. Amik, bugün ‘suyumu istiyorum!’ diye bağırıyor. Bunu ilkbaharda görüyoruz, kış aylarında görüyoruz. ‘Suyumu ver ben eskisi gibi sulak alan olmak istiyorum’ diye bağırıyor.” 17 Ekim 2006.

114 Comprehensive Everglades Restoration Plan (CERP) hakkında bilgi için bkz. http://www.evergladesplan.org/about/why_restore_pt_01.aspx . Ayrıca bkz. Wetlands Reserve Program in the US (<http://www.nrcs.usda.gov/programs/wrp/>) Tarım Bakanlığı’na bağlı Department of Agriculture’s Natural Resources Conservation Service (NRCS). Bu program, “arazi sahiplerine kendi arazileri içinde bulunan sulak alanları koruma, onarma ve iyileştirme fırsatı sunmaktadır.” Departmanın ağ sayfasında, “[a]razi sahiplerinin gönüllü katılımıyla ve birçok kişinin işbirliğiyle, bir milyon akre’den daha fazla sulak alan ve civarı, WRP kanalıyla, restore edilmiş ve koruma altına alınmıştır.”

115 Sıtmayla mücadele etmek ve yeni tarım alanları açmak için, Türkiye’de yirminci yüzyılın ikinci yarısında otuz sekiz sulak alan kurutulmuştur. Çeşitli kaynaklara göre, Türkiye’de 1950’lerden bu yana kurutulmuş olan sulak alanların toplamı Marmara Denizi büyüklüğündedir (1.250.000 ha).

116 Çevreci eleştirmen Cheryl Glotfelty, 1996 yılında, “Literary

Studies in an Age of Environmental Crises,” adlı yazısında “güncel olaylar ve edebiyat alanının uğraşları arasındaki uyumsuzluğa” dikkat çekerek edebiyat çalışmalarının yönünü değiştiren görüşlerini dile getirdi. Glotfelty, edebiyat alanının henüz “en acil konuya, küresel çevre krizi konusuna” eğilmediğini söyledi (xv). Glotfelty’nin bu saptamasının ardından, edebiyat çalışmaları, bu çağırışı yerine getirmektedir.

117 Bkz. “Sulak Alana Ağıt,” *Bir Kum Yöresi Almanacağı* (97-104).

“Sulak Alana Ağıt” üzerine kapsamlı çalışma için bkz. Curt Meine, “Giving Voice to Concern.” *Correction Lines: Essays on Land, Leopold, and Conservation* (Washington, DC: Island Press, 2004).

118 Leopold’un restorasyon konusunda mirası için bkz. Zedler, “The Continuing Challenge of Restoration” (116-26). Ayrıca bkz. Wisconsin Wetlands Association <http://www.wisconsinwetlands.org/restoration.htm> .

119 Kinsey, “Through Successive Stages of the Beautiful,” başlıklı yazısında şöyle demiştir: “Leopold’un estetiğe en önemli katkısı, genellikle alelade veya değersiz olarak görülen peyzajlara değer kazandırmasıdır” (280).

120 J. Baird Callicott, “noumena” için “aesthetic indicator species” (estetiği belirleyen türler) demiştir. Bkz. Callicott, *In Defense of the Land Ethic* 242.

121 Bkz. “Guacamaja” *Bir Kum Yöresi Almanacağı* (142-146).

122 Leopold’un Kanada turnalarına ilgisi için bkz. Meine, *Aldo Leopold: His Life and Work* (330-31). Ayrıca bkz. Meine, “Giving Voice to Concern” 133.

123 Callicott şu açıklamada bulunmuştur: “Leopold’un toprak estetiği ... ihmale uğramış doğal alanların güzelliğini tanır” (240).

124 Allen Carlson, “Nature, Aesthetic Judgment, and Objectivity” başlıklı çalışmasında, doğanın estetik beğenisi için bilimsel bilgi üzerinde durur, ve Leopold’un sözlerine vurgu yapar (25). Ancak Leopold’un toprak estetiği, doğa beğenisinde hem bilişsel hem bilişsel olmayan modellere dayanır.

- 125 Leopold, “Doğa Koruma Estetiği” adlı yazısında şu önemli sözü söylemiştir: “[e]koloji bilimi akıl gözünde olumlu bir değişiklik yaratmıştır” (*Almanak* 182).
- 126 Bkz. Leopold’un kızı Nina Leopold Bradley’in yazısı, “Aldo Leopold: On the Path Toward Unity of Knowledge” [Aldo Leopold: Bilginin Birliği Yolunda]. Leopold’un bilimleri ve sanatları bir araya getirme çağrısı için, ayrıca bkz. *The River of the Mother of God and Other Essays by Aldo Leopold* 301-305.
- 127 “Manzarasız” terimini Yuriko Saito’nun “The Aesthetics of Unscenic Nature” (Manzarasız Doğanın Estetiği) başlıklı yazısından aldım. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 56.2 (1998). Bu makalede Saito, *Bir Kum Yöresi Almanacağı*’nda manzarasız yerlere ilişkin sözlere dikkat çeker. Leopold *Almanak*’da şöyle demiştir: “Amerika’da doğa koruma ... hâlâ gösterişli yerlerin peşindedir” (193). Yuriko Saito’nun tartıştığı gibi, “[d]oğa estetiğinde devrim, kişiler eskiden estetik olarak zayıf olan doğal alanlara beğeni geliştirdiklerinde meydana gelir” (101).
- 128 Wisconsin’in Kanada turnaları (Sandhill cranes), “eyalette bir zamanlar sadece elli civarında yavrulayan türken” (Meine, “Giving Voice to Concern” (133)), sulak alanların restorasyonu sonrasında artık tehdit altında tür olarak görülmemektedir.
- 129 Atmaca’nın açıkladığı üzere, tüm dünyada kuş türlerinde süratli düşüşe rağmen, Türkiye semalarında hâlâ 450 kuş türü gözlenmektedir (17). Atmaca’nın Gölbaşı, Asi Nehri, ve Afrin Çayı’nda iki yıl süren araştırması ise, Amik bölgesinde kuş türlerinin sayısında şiddetli düşüşü ortaya koymuştur; 250 olan kuş türü 70’e düşmüştür. Bkz. <http://www.cnnturk.com/2008/turkiye/07/13/kuslar.amik.ovasini.terk ediyor/480381.0/index.html>
- 130 Amik Gölü’nün kurutulması karmaşık bir süreç olmuştur. Korkmaz ve Gürbüz, “Amik Gölü’nün Kültürel Ekolojisi”nde Amik Gölü’nü Karasu, Afrin, Muratpaşa, Topboğazı, Bakras, Bekirli, Karaali, Bedirge, Harim, Sarısu ve Kızılark Derelerinin beslediğini, bu derelerin sularının, bir kısım kurutma kanallarıyla, Asi

Nehri'ne yönlendirildiğini, bunun da gölün zaman içinde bütünüyle kurumasına yol açtığını anlatır (6-10). Kurutma çalışmalarının birinci devresinde, Amik Gölü'nün etrafındaki sulak alanların dört ana kurutma kanalıyla -Karasu, Comba, Muratpaşa ve Afrin- kurutulması gerçekleştirilmiştir. İkinci devre de, esas Amik Gölü'nün kurutulması çalışmalarını içerir. Bölgeye özgü olmayan okaliptus ağaçları da tüm su havzasının kurutulma sürecini hızlandırmıştır.

131 Türk edebiyatında turna üzerine kapsamlı çalışma için bkz. Şükür Elçin, “Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi” 75-90.

132 Archibald ve Harris'in söylediği gibi, “günümüzde on beş tür turnanın on biri tehdit altındadır” (xii).

133 Dünyada on beş tür turna arasında, Türkiye’de en çok bilinen türler, turna (Eurasian Crane) ve telli turnadır (Demoiselle Crane). Bu türler tehdit altındadır. Uluslararası Turna Vakfı'nın kurucularından Dr. George Archibald şöyle açıklamıştır, “Yaşadıkları alanlar göz önünde bulundurulunca tehdit altında olmayan dört türden ikisi, anavatanı Türkiye olan turna (Eurasian Crane *Grus grus*) ve telli turnadır (Demoiselle Crane *Anthropoides virgo*). Ancak ne yazık ki, Türkiye’de hem turnanın hem de telli turnanın yuvalama popülasyonları çok düşüktür.” Archibald ile kişisel iletişim, 1 Ağustos 2010.

134 Karacaoğlu'nın şiiri, Alpay Kabacalı, Ed. *Sarı Defterdekiler: Yaşar Kemal* (50-51) adlı kitaptan alınmıştır.

135 Bu türküde sözü edilen sulak alanların hepsi kurutulmuştur.

136 Şu ana kadar bu bölge için bir sulak alan restorasyon projesi sunulmamıştır. Ancak, tamamen tahrip edilmiş ekosistemi yeniden canlandırmak için bu bölgede yer alan Gölbaşı Gölü için değerlendirilen bir proje bulunmaktadır: Korkmaz'ın “Antakya-Kahramanmaraş Graben Alanında Kurutulan Sulak Alanların (Amik Gölü, Emen Gölü ve Gavur Gölü Bataklığı) Modellerinin Oluşturulması” önerisi bu alanda ilk girişimdir. Korkmaz, yazısında, kurutulan sulak alanların küçük ölçekli modellerini önermektedir.

Çevreci Eleştiriye Giriş

Korkmaz, “bir zamanların Amik Gölü’nü yaşatmak için, Amik’e bağlı olan ve bu civarda en son kalan Gölbaşı Gölü’nün bir benzeri (796 ha) yaratılabilir” demiştir. Bkz. Amik’in kuzeyinde Gölbaşı Gölü’nün lokasyonu için, Şekil 1. Korkmaz, “Antakya-Kahramanmaraş Graben Alanında Kurutulan Sulak Alanların (Amik Gölü, Emen Gölü ve Gavur Gölü Bataklığı) Modellerinin Oluşturulması” (33).

KAYNAKÇA

- Abbey, Edward. *Desert Solitaire: A Season in the Wilderness*. New York: Ballantine Books, 1971.
- . *Monkey Wrench Gang*. New York: Perennial Classics, 1975.
- . *One Life at a Time, Please*. New York: Holt, 1988.
- Abram, David. *The Spell of the Sensuous: Perception and Language in a More-than-Human-World*. New York: Vintage Books, 1996.
- Acara, Altan. "Karadeniz Yunus 'balıklarının' sanayide kıymetlendirilmeleri." *İstanbul University Hidrobioloji Mecmuası* 3.1 (1955): 30-36.
- Adamson, Joni ve Scott Slovic. "Guest Editors' Introduction: The Shoulders We Stand On: An Introduction to Ethnicity and Ecocriticism." *MELUS* 34.2 (2009): 5-24.
- Andaç, Feridun. *Living Through the Words of Yaşar Kemal*. Trans. Şemsa Yeğin. İstanbul: Dünya Kitapları, 2003.
- Archibald, George ve James Harris. "Foreword." *The Birds of Heaven: Travels with Cranes*. Peter Matthiessen. New York: North Point Press, 2003. xi-xii.
- Atmaca, Mustafa. "Kuş Göçü ve Gözlemciliği." *Hatay'da On Sıcak Gün*. Ed. Yaşar Ergün. Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi, Yayın no 19, 2006. 17-21.
- Barry, Peter. *Begining Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory*. Manchester: Manchester University Press, 2002.
- Baytop, Asuman. "Hikmet Birand'ın (1904-1972) Anadolu Bitkileri Koleksiyonu." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 11.1-2 (2009-10): 321-329.
- Berkes, Fikret. "Turkish Dolphin Fisheries." *Journal of the Fauna Preservation Society* 14.2 (1977): 163-167.
- Birand, Hikmet. *Alıç Ağacı ile Sohbetler* 1968. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2008.
- . *Anadolu Manzaraları* 1957. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2008

- . *Batı Karadeniz Kıyılarında Bir Botanik Gezisi*. Ankara: *Türk Coğrafya Dergisi*, Üçüncü yıl yedi ve sekizinci sayılardan ayrı bası, 1945. 1-13.
- . *Bitkilerde Ekonomi Prensipleri: Biriktirme ve Artırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları 19, 1950.
- . *Büyükadanın Yeşil Örtüsü*. Ankara: Köyöğretmeni Basımevi, 1936.
- . *Kurak Çorak*. Ankara: Dernek Yayınları 5 (Türk Kültür Dernekleri), Bilim Bilgi dizisi 2, 1962.
- Bradley, Nina Leopold. "Aldo Leopold: On the Path Toward Unity of Knowledge." *Aldo Leopold's Land Ethic: A Legacy for Public Land Managers*. Ed. Kelley Wadsworth, Hannah Kirchner, and Jeremy Higgins. St. Paul, MN: Pheasants Forever, 2000.
- Buell, Lawrence. *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Cambridge: Belknap Press, 1995.
- . *The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination*. Malden, MA: Blackwell, 2005.
- Callicott, Baird J. *In Defense of the Land Ethic: Essays in Environmental Philosophy*. Albany: State University of New York Press, 1989.
- Cameron, Sharon. *Writing Nature: Henry Thoreau's Journal*. New York: Oxford University Press, 1985.
- Carlson, Allen. "Nature, Aesthetic Judgment, and Objectivity." *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 40 (1981): 15-27.
- Carson, Rachel. *Sessiz Bahar* (Çev. Çağatay Güler). Ankara: Palme Yayıncılık, 2004. (*Silent Spring*, 1962).
- Cohen, Michael P. "Blues in the Green: Ecocriticism Under Critique." *Environmental History* 9.1 (2004): 9-36.
- Çalışkan, Vedat. "Human-Induced Wetland Degradation: A Case Study of Lake Amik (Southern Turkey)." Third International Conference on Water Observation and Information System for Decision Support, BALWOIS 2008. Ohrid, Macedonia.

Kaynakça

- Ekim, Tuna. “*Alıç Ağacı ile Sohbetler Üzerine.*” *Alıç Ağacı ile Sohbetler*. Hikmet Birand. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2008. i-iv.
- . “Sunuş.” *Anadolu Manzaraları*. Hikmet Birand. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2008. i-v.
- Elçin, Şükrü. “Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi.” *Türk Edebiyatında Tabiat*. Ed. Şükrü Elçin. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı 66, 1993. 75-90.
- Finch, Robert ve John Elder. “Introduction.” *The Norton Book of Nature Writing*. Ed. Robert Finch ve John Elder. New York: W. W. Norton & Company, 1990. 19-28.
- Flader, Susan L. ve J. Baird Callicott. “Introduction.” *The River of the Mother of God and Other Essays by Aldo Leopold*. Madison: University of Wisconsin Press, 1991. 3-31.
- Glotfelty, Cheryll. “Literary Studies in an Age of Environmental Crisis.” *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Ed. Cheryll Glotfelty and Harold Fromm. Athens, Georgia: The University of Georgia Press, 1996. xv-xxxvii.
- Gökalp Alpaslan, Gonca. “Cengiz Aytmatov’un *Dişi Kurdun Rüyaları* Romanında Doğal Denge ve Hayvan Zihni.” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 30.2 (2013): 1-18.
- Gür, Mutlu Kart. “Prof. Dr. Hikmet Ahmet Birand Bibliyografyası İçin Bir Derleme.” *Kebikeç* 30 (2010): 75-85.
- Halman, Talat S. “Opening Speech.” *Geçmişten Geleceğe Yaşar Kemal: Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Merkezi Uluslararası Yaşar Kemal Sempozyumu*. İstanbul: Adam Yayınları, 2003. 18-21.
- Heise, Ursula K. “The Hitchhiker’s Guide to Ecocriticism.” *PMLA* 121.2 (2006): 503-516.
- Kabacalı, Alpay, ed. *A’dan Z’ye Yaşar Kemal*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Karacaoğlu. “Bir Çift Turna Uçurdum.” *Sarı Defterdekiler: Yaşar Kemal*. Ed. Alpay Kabacalı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002. 50-51.

- Kemal, Yaşar. *Ağacın Çürüğü*. Ed. Alpay Kabacalı. İstanbul: Can Yayınları, 1995.
- . *Al Gözüm Seyreyle Salih*. İstanbul: Toros Yayınlar, 1983.
- . *Deniz Küstü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- . *Denizler Kurudu*. İstanbul: Toros Yayınları, 1985.
- . *Yaşar Kemal on His Life and Art*. Introd. and Notes Barry Tharaud. Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1999.
- . *Yaşar Kemal: Zulmün Artsın*. Ed. Alpay Kabacalı. İstanbul: Can Yayınları, 1995.
- Kinsey, Joni L. "Through Successive Stages of the Beautiful." *The Essential Aldo Leopold: Quotations and Commentaries*. Ed. Curt Meine and Richard L. Knight. Madison: University of Wisconsin Press, 1999. 279-295.
- Korkmaz, Hüseyin and Mehmet Gürbüz. "Amik Gölü'nün Kültürel Ekolojisi." *Marmara Coğrafya Dergisi* 17 (2008): 1-26.
- Korkmaz, Hüseyin. "Antakya-Kahramanmaraş Grabenindeki Sulak Alanların -Amik Gölü, Emen Gölü ve Gavur Gölü Bataklığı- Dünü, Bugünü ve Geleceği." *Ekolojik Okur Yazarlık: Sürdürülebilir Bir Dünya İçin Amanoslar'da Doğa Eğitimi*. Ed. Yaşar Ergün ve diğerleri. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, 2008, 35-48.
- . "Antakya-Kahramanmaraş Graben Alanında Kurutulan Sulak Alanların -Amik Gölü, Emen Gölü ve Gavur Gölü Bataklığı- Modellerinin Oluşturulması." *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5.9 (2008): 19-37.
- Leopold, Aldo. *Bir Kum Yöresi Almanağı*. Çev. Ufuk Özdağ. Ankara Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2013. (*A Sand County Almanac and Sketches Here and There*, 1949).
- . *The River of the Mother of God and Other Essays by Aldo Leopold*. Ed. Susan L. Flader ve J. Baird Callicott. Madison: University of Wisconsin Press, 1991.
- Lopez, Barry. "A Literature of Place." *Portland Magazine*. Summer 1997. http://arts.envirolink.org/literary_arts/BarryLopez_LitofPlace.html

- . "On Nature." *Antaeus* 57 (1986): 295-97.
- Lyon, Thomas J. ed. *This Incomperable Lande: A Book of American Nature Writing*. New York: Penguin Books, 1991.
- Manes, Christopher. "Nature and Silence." *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Ed. Cheryl Glotfelty and Harold Fromm. Athens, Georgia: The University of Georgia Press, 1996. 15-29.
- Mazel, David. ed. *A Century of Early Ecocriticism*. Athens: University of Georgia Press, 2001.
- Meine, Curt. *Aldo Leopold: His Life and Work*. Madison: University of Wisconsin Press, 1988.
- . *Correction Lines: Essays on Land, Leopold, and Conservation*. Washington, DC: Island P, 2004.
- Muir, John. *The Yosemite*. 1912. Garden City, NY: Doubleday, 1962.
- . "The Calypso Borealis." *The Life and Letters of John Muir*. Ed. William Frederic Badé. 1924. *Sierra Club-John Muir Exhibit*. <http://www.sierraclub.org/john_muir_exhibit/writings/calypso_borealis_by_muir.html>
- Murphy, Patrick D. *Farther Afield in the Study of Nature-Oriented Literature*. Charlottesville: University Press of Virginia, 2000.
- Naci, Fethi. *Yaşar Kemal'in Romancılığı*. İstanbul: Adam Yayınları, 1998.
- Oğuzertem, Süha. "Geçmişten Geleceğe Yaşar Kemal." *Geçmişten Geleceğe Yaşar Kemal: Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Merkezi Uluslararası Yaşar Kemal Sempozyumu*. Ed. Süha Oğuzertem. İstanbul: Adam Yayınları, 2003. 25-41.
- Oppermann, Serpil, ed. *Ekoeleştirir: Çevre ve Edebiyat*. Ankara: Phoenix, 2012.
- Oppermann, Serpil ve Ufuk Özdağ. "Introduction: New Connections in Ecocriticism." *The Future of Ecocriticism: New Horizons*. Ed. Serpil Oppermann, Ufuk Özdağ, Nevin Özkan ve Scott Slovic. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2011. 1-8.

Çevreci Eleştiriye Giriş

- Ozaner, Sancar. “Doç. Dr. Sancar Ozaner’le Röportaj.” *Hatay Gazetesi*. 17-31 Ekim 2006.
- Özdağ, Ufuk. “Çevremizi Korumaya Bir Örnek: Scott Russell Sanders’in ‘Doğayı Koruma Bildirgesi.’” *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*. 138-139 (2011): 37-45.
- . *Edebiyat ve Toprak Etiği: Amerikan Doğa Yazınında Leopold’cu Düşünce*. Ankara: Ürün Yayınları, 2005.
- . “For the Health of the Sea: In Search of an Expansive Land Ethic in Turkish Maritime Literature.” *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*. 20.1 (2013): 5-30.
- . “Reading Yaşar Kemal’s *The Sea-Crossed Fisherman* in the Year of the Dolphin.” *Concentric: Literary and Cultural Studies* 34.1 (2008): 45-74.
- . “Sessiz Bahar’dan Sonra Ses Getiren Elli Yıl: Kadın, Çevre, Sağlık.” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 28.2 (2011): 179-199.
- Özdağ, Ufuk ve Gonca Gökalep Alpaslan. “Türkiyat Araştırmalarında Yeni Bir Alan: Çevreci Eleştiri.” 3. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. Ed. Ülkü Çelik Şavk. Ankara: *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Yayınları*, 2011. 641-651.
- Öztürk, Bayram, ed. *Black Sea Biological Diversity: Turkey*. New York: United Nations Publications, 1998.
- Phillips, Dana. *The Truth of Ecology*. New York: Oxford University Press, 2003.
- Reed, T.V. “Toward an Environmental Justice Ecocriticism.” *The Environmental Justice Reader*. Ed. Joni Adamson, Mei Mei Evans ve Rachel Stein. Tucson: University of Arizona Press, 2002. 145-162.
- Rueckert, William. “Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism.” *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Ed. Cheryll Glotfelty and Harold Fromm. Athens: University of Georgia Press, 1996. 105-123.

- Saito, Yuriko. "The Aesthetics of Unscenic Nature." *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. 56:2 (1998): 101-11.
- Sanders, Scott Russell. *A Conservationist Manifesto*. Bloomington: Indiana University Press, 2009.
- Scheese, Don. *Nature Writing: The Pastoral Impulse in America*. New York: Twayne Publishers, 1996.
- Slovic, Scott. *Going Away to Think: Engagement, Retreat, and Ecocritical Responsibility*. Reno: University Nevada Press, 2008.
- . "Love is Never Abstract: Bioregionalism, Narrative Discourse, and the Value of Nature." *Watershed* 2.1 (2005): 17-23.
- Smith, T.D. "Current Understanding of the Status of Small Cetacean Populations in the Black Sea." *FAO Fish. Ser.* 5.4 (1982): 121-30.
- Stewart, Frank. *A Natural History of Nature Writing*. Washington D. C.: Island Press, 1995.
- Taylor, Scott. *Souls in the Sea: Dolphins, Whales, and Human Destiny*. Berkeley, CA: Frog, 2003.
- Thoreau, Henry David. *Doğal Yaşam ve Başkaldırı*. Çev. Seda Çiftçi. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001. (*Walden; or, Life in the Woods*, 1954).
- . *Walden or, Life in the Woods and On the Duty of Civil Disobedience*. New York: Signet Classic, 1980.
- . "Walking." *The Heath Anthology of American Literature*. Vol. I. Ed. Paul Lauter. New York: Houghton Mifflin Company, 1998. 2157-2178.
- Wallace, Kathleen R. ve Karla Ambruster. "Introduction: Why Go Beyond Nature Writing and Where To?" *Beyond Nature Writing: Expanding the Boundaries of Ecocriticism*. Ed. Karla Ambruster ve Kathleen R. Wallace. Charlottesville: University Press of Virginia, 2001. 1-25.
- White, Gilbert. "From the Natural History and Antiquities of Selborne." *The Norton Book of Nature Writing*. Ed. Robert Finch ve John Elder. New York: Norton & Company, 1990. 32-53.

- Worster, Donald (1998). *Nature's Economy: A History of Ecological Ideas*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yel, M., E. Özdamar, A. Amaha ve N. Miyazaki. "Some Aspects of Dolphin Fishery on the Turkish Coast of the Black Sea." *Proceedings of the First International Symposium on the Marine Mammals of the Black Sea. 27-30 June 1994*. Ed. Bayram Öztürk. İstanbul: Acar Matbaacılık, 1996: 31-39.
- Zedler, Joy B. "The Continuing Challenge of Restoration." *The Essential Aldo Leopold: Quotations and Commentaries*. Ed. Curt Meine and Richard L. Knight. Madison: U of Wisconsin P, 1999. 116-26.

Çevreci Eleştiriye Giriş

Dünyamızı etkileri binlerce yıl sürecektir değişimlere uğrattığımız Antroposen çağında çevreci eleştiri, edebiyat ve yeryüzü arasındaki dinamik bağlantıları inceler. Çevreci eleştiri edebiyatçılar için yeni bir çalışma alanı mıdır? Eflatun'dan günümüze yazın eleştirmenlerinin insan ve doğa ilişkilerine de odaklandıkları düşünüldüğünde değildir. Ancak bugün fark yaratacak olan, geçmişten günümüze çevre bilinciyle yazılmış eserleri farklı bir solukla okuyabilmek, eserlerde insanın çevresiyle olan ilişkisinin izini sürebilmek, eserlerdeki çevre dostu açılımları paylaşabilmektir. Edebiyatın her tür söylemi dönüştürebildiği göz önüne alındığında çevreci eleştiri, doğal dünyayı ve yaşadığımız çevreyi anlamlandırma konusunda yepyeni fırsatlar sunmaktadır. Dahası çevreci eleştiri, yaşam alanlarımızı tahrip etmeden yaşayabilmenin kapılarını aralamakta, küresel düşünen ve yöresinde harekete geçen dünya gençliğine düşünsel ve yazınsal katkı sağlamaktadır.

Prof.Dr. Ufuk Özdağ Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesidir. Özdağ'ın *Edebiyat ve Toprak Etiği: Amerikan Doğa Yazınında Leopold'cu Düşünce* adlı araştırma kitabı 2005 yılında yayımlanmıştır. *The Future of Ecocriticism: New Horizons* (Çevreci Eleştirinin Geleceği: Yeni Ufuklar, 2011) ve *Environmental Crisis and Human Costs* (Çevre Krizi ve İnsanın Ödediği Bedel, 2015) adlı kitapların eşeditörü olan Özdağ, doğa koruma klasiği *A Sand County Almanac*'ın (*Bir Kum Yöresi Almanağı*, 2013) çevirmenidir.

ISBN 605-9712-67-3

9 786059 712675